

Kultura i ekonomika tetoviranja

Salamunović, Tvrtko

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Economics in Osijek / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Ekonomski fakultet u Osijeku**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:145:369788>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-07**

Repository / Repozitorij:

[EFOS REPOSITORY - Repository of the Faculty of Economics in Osijek](#)

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Ekonomski fakultet u Osijeku
Diplomski sveučilišni studij Poslovna ekonomija; smjer: Menadžment

Tvrtko Salamunović
Kultura i ekonomika tetoviranja

Diplomski rad

Osijek, 2022.

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Ekonomski fakultet u Osijeku
Diplomski sveučilišni studij Poslovna ekonomija; smjer: Menadžment

Tvrtko Salamunović
Kultura i ekonomika tetoviranja

Diplomski rad

Kolegij: Interkulturalne poslovne komunikacije

JMBAG: 0010217639

e-mail: tsalamunovic@efos.hr

Mentor: prof. dr. sc. Ivana Barković Bojanić

Osijek, 2022.

Josip Juraj Strossmayer University of Osijek
Faculty of Economics
Graduate Study Business economy; Management

Tvrtko Salamunović
Tattoo Culture and Economics

Graduate paper

Osijek, 2022.

IZJAVA

O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI, PRAVU PRIJENOSA INTELKTUALNOG VLASNIŠTVA, SUGLASNOSTI ZA OBJAVU U INSTITUCIJSKIM REPOZITORIJIMA I ISTOVJETNOSTI DIGITALNE I TISKANE VERZIJE RADA

1. Kojom izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je diplomski
(navesti vrstu rada: završni / diplomski / specijalistički / doktorski) rad isključivo rezultat osobnoga rada koji se temelji na mojim istraživanjima i oslanja se na objavljenu literaturu. Potvrđujem poštivanje nepovredivosti autorstva te točno citiranje radova drugih autora i referiranje na njih.
2. Kojom izjavljujem da je Ekonomski fakultet u Osijeku, bez naknade u vremenski i teritorijalno neograničenom opsegu, nositelj svih prava intelektualnoga vlasništva u odnosu na navedeni rad pod licencom *Creative Commons Imenovanje – Nekomercijalno – Dijeli pod istim uvjetima 3.0 Hrvatska*.
3. Kojom izjavljujem da sam suglasan/suglasna da se trajno pohrani i objavi moj rad u institucijskom digitalnom repozitoriju Ekonomskoga fakulteta u Osijeku, repozitoriju Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku te javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 46/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15).
4. izjavljujem da sam autor/autorica predanog rada i da je sadržaj predane elektroničke datoteke u potpunosti istovjetan sa dovršenom tiskanom verzijom rada predanom u svrhu obrane istog.

Ime i prezime studenta/studentice: Tvrtko Salamunović

JMBAG: 0010217639

OIB: 60412253810

e-mail za kontakt: tsalamunovic4@gmail.com

Naziv studija: Sveučilišni diplomski studija poslovna ekonomija; smjer: Menadžment

Naslov rada: Kultura i ekonomika tetoviranja

Mentor/mentorica diplomskog rada: prof. dr. sc. Ivana Barković Bojanić

U Osijeku, 29. travanj 2022 godine

Potpis Tvrtko Salamunović

Kultura i ekonomika tetoviranja

SAŽETAK

Kultura tetoviranja se proteže kroz čitavu ljudsku povijest pa sve do danas. Dok je ukrašavanje tijela nekoć imalo različita značenja, na primjer religijska, ritualna ili estetska, danas se o tetovaži sve češće govori kao o izrazu identiteta, ali i kao o gospodarskoj djelatnosti. Shvaćanje kulturoloških aspekata tetovaže različito je diljem svijeta ovisno o nacionalnoj kulturi, a isto se može reći i o tetoviranju kao djelatnosti. Cilj je ovog rada istražiti kulturološke i ekonomske aspekte tetovaže, odnosno tetoviranja.

Rad je strukturiran u sedam poglavlja. Nakon prvog, uvodnog poglavlja, drugo poglavlje bavi se kulturom općenito, definira ju, objašnjava te povezuje s ekonomijom i poslovnim svijetom. Treće poglavlje usmjereno je na tetovažu kao kulturološku pojavu istražujući njezinu povijest, i suvremeni razvoj. Četvrto poglavlje fokusira se na tetovažu u modernom i globaliziranom svijetu. Obraduje se umjetnički status tetovaže, popularni trendovi i dizajni tetovaže, rad *tattoo* djelatnika, itd. Peto poglavlje povezuje tetoviranje i ekonomiju kroz prihvaćenost tetovaža na tržištu rada i analizu industrije tetoviranja. Šesto poglavlje temelji se na empirijskom istraživanju. Rad završava sa sedmim poglavljem koje je zaključno nakon kojeg slijedi popis korištene literature i prilozi.

Ključne riječi: kultura tetovaže i tetoviranja, ekonomski aspekt tetoviranja, diskriminacija na tržištu rada, stigmatizacija.

Culture and Economics of Tattooing

ABSTRACT

The culture of tattooing extends throughout human history to the present day. While body adornment once had different meanings, for example religious, ritual or aesthetic, today tattooing is increasingly spoken of as an expression of identity, but also as an economic activity. The understanding of the cultural aspects of tattooing varies around the world depending on the national culture, and the same can be said about tattooing as an activity. The aim of this paper is to investigate the cultural and economic aspects of tattooing.

The paper is structured in seven chapters. After the first, introductory chapter, the second chapter deals with culture in general, defines it, explains it and connects it with the economy and the business world. The third chapter focuses on tattooing as a cultural phenomenon exploring its history and contemporary development. The fourth chapter focuses on tattooing in the modern and globalized world. It deals with the artistic status of tattoos, popular tattoo trends and designs, the work of tattoo workers, etc. The fifth chapter connects tattooing and the economy through the acceptance of tattoos in the labour market and the analysis of the tattoo industry. The sixth chapter is based on empirical research. The paper concludes with the seventh chapter, followed by a list of references and contributions.

Keywords: tattoo and tattoo culture, economic aspect of tattooing, discrimination in the labour market, stigmatization.

SADRŽAJ

1. Uvod	1
1.1. Metodologija rada	1
1.2. Struktura rada	1
2. O kulturi općenito	2
2.1. Kultura: umjetnost i književnost ili način života?	3
2.2. Kultura, društvo i ekonomika	4
2.2.1. Kreativna industrija	5
3. Tetoviranje i kultura	8
3.1. Povijest tetovaže	8
3.1.1. Tetovaže starog doba	8
3.1.1.1. <i>Paleolitik</i>	9
3.1.1.2. <i>Stari Egipat</i>	9
3.1.1.3. <i>Antička Grčka</i>	10
3.1.1.4. <i>Rimsko carstvo</i>	10
3.1.2. Judaizam i kršćanstvo	11
3.1.3. Japan	14
3.1.4. Indonezija, Polinezija i Oceanija	15
3.2. Vrste tetovaža	18
3.2.1. Supkulture tetovaže	20
3.2.1.1. <i>Vojska i tetovaže</i>	20
3.2.1.2. <i>"Bajkerske" tetovaže</i>	21
4. Tetovaža u suvremenom svijetu	23
4.1. Umjetnost ili tjelesna destrukcija?	24
4.2. Moderna primjena tetovaže	27
4.2.1. Tko se tetovira i zašto?	28
4.2.2. Tipovi tetovaže prema položaju na tijelu ili dizajnu	29
4.2.3. Medicinske tetovaže	31
4.3. Tetovaža pred publikom	33
4.3.1. TV i mediji	33
4.3.2. Sport	34

5. Ekonomika tetoviranja	38
5.1. Industrija i djelatnost tetovaže.....	38
5.1.2. Izabrani pokazatelji	40
5.2. "Prijetnja" na tržištu rada ili ne?	41
5.2.1. Tetovaže vojnika: hrvatsko i američko iskustvo	46
6. Tetovaža u 21. stoljeću: empirijsko istraživanje	48
6.1. Metodologija istraživanja	48
6.2. Rezultati istraživanja	49
7. Zaključak	62
Literatura	64
Popis tablica	67
Popis slika.....	67
Popis grafikona	68
Prilozi.....	69

1. UVOD

Kultura tetoviranja ili tetovaža kao kulturološka pojava u povijesti se spominje već u ranoj fazi razvoja čovječanstva. Mnogi su se aspekti kulture mijenjali kroz povijest, doživljavali svoje uspone i padove, a među tim aspektima nalazi se i tetovaža. Shvaćanje kulturoloških aspekata različito je diljem svijeta, pa se tako i tetoviranju pridaju drugačiji stavovi ovisno o nacionalnoj kulturi. Tetovaža kao kulturološki aspekt povezana je s ekonomijom i poslovnim svijetom. Povezanost tetovaže i ekonomije je tematika kojom se bavi ovaj diplomski rad. Uzimajući u obzir kako rasprostranjenost i popularnost tetovaže raste cilj je ovog rada istražiti tetoviranje kao dio kulture, ali i kao dio gospodarstva, odnosno tržišta rada.

Rad postavlja tri istraživačka pitanja:

- i. U kojoj mjeri je tetovaža postala popularna i rasprostranjena od svojih povijesnih početka te koja joj je generacija stanovnika najsklonija?
- ii. Iako živimo u modernom i globaliziranom društvu, postoji li i dalje diskriminacija prema tetoviranim ljudima?
- iii. Kojem sektoru pripada tetoviranje kao djelatnost?

1.1. Metodologija rada

U radu se koriste različite znanstvene metode. U teorijskom dijelu rada koriste opće znanstvene metode: induktivna i deduktivna metoda, metoda analize i sinteze te povijesna metoda. Istraživački dio rada temelji se na metodi ankete i metodi intervjua.

U radu su se koristili različiti izvori podataka. Sekundarni izvori podataka dolaze iz knjiga, znanstvenih članaka i internetskih izvora. Primarni podaci su prikupljeni putem upitnika i intervjua.

1.2. Struktura rada

Rad je strukturiran u sedam poglavlja. Nakon prvog, uvodnog poglavlja, drugo poglavlje bavi se kulturom općenito, definira ju, objašnjava te povezuje s ekonomijom i poslovnim svijetom. Treće poglavlje je usmjereno na tetovažu kao kulturološku pojavu istražujući njezinu povijest i suvremeni razvoj. Četvrto poglavlje fokusira se na tetovažu u modernom i globaliziranom svijetu. Obraduje se umjetnički status tetovaže, popularni trendovi i dizajni tetovaže, rad *tattoo* djelatnika, itd. Peto poglavlje povezuje tetoviranje i ekonomiju kroz prihvaćenost tetovaža na tržištu rada i analizu industrije tetoviranja. Šesto se poglavlje temelji na empirijskom istraživanju. Rad završava sa sedmim, zaključnim, poglavljem nakon kojeg slijedi popis korištene literature i prilozi.

2. O KULTURI OPĆENITO

Postoji mnogo pojmova u svijetu koji svojom definicijom, značenjem i shvaćanjem obuhvaćaju ogroman spektar svega što nas okružuje, te ih je zbog toga teško definirati jednom definicijom s kojom će se sve strane složiti kao onom pravom i potpunom. Jedan od tih pojmova jest "kultura". „Kultura je višeznačan pojam, pa ga je zbog toga teško odrediti precizno i jedinstveno. (...). "Kultura" je iznimno kompleksna riječ – druga ili treća najsloženija riječ u engleskome jeziku, ili se tako barem tvrdi“ (Eagleton, 2017: 9-11).

Riječ kultura potječe iz latinskog jezika „lat. *cultura*: obrađivanje /zemlje/; njega /tijela i duha/; oplemenjivanje; poštovanje“ (Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.). Moglo bi se zaključiti kako je u latinskom jeziku riječ kultura prvenstveno označavala obrađivanje zemlje jer su u ondašnje vrijeme prevladavale primarne djelatnosti među kojima je i poljoprivreda. Prema Leksikografski zavod Miroslav Krleža (2021) E. B. Taylor autor je definicije kulture za koju se smatra da je prva znanstvena definicija, te se prema njemu kultura se odnosi na znanje, vjeru, umjetnost, moral, zakone i običaje.

U djelu "*Kultura i društvo*" M. Labus propitujući multikulturalizam donosi definiciju kulture: „Kultura je univerzalni ljudski fenomen, antropološka datost i bitna generička značajka čovjeka kao društvenoga i individualnoga, duhovnoga i stvaralačkoga bića“ (Labus, 2013: 16). Supek (1989) u svojem članku iz časopisa "*Migracijske i etničke teme*" smatra kako su prijašnje definicije kulture uglavnom sastavljene od oblika života u ljudskim zajednicama i povjesnih kulturni dostignuća, a da suvremene definicije ističu kulturu kao integralni sustav obrazaca i pravila ponašanja ljudi. „Stoga upotrebljavam radnu definiciju po kojoj je kultura kompleks pravila o prihvatljivom ponašanju unutar neke ljudske zajednice, sve djelatnosti koje su u skladu s tim pravilima te materijalne i duhovne tvorevine koje su rezultat tih djelatnosti“ (Supek, 1989: 149)

U svojem djelu "*Ideja kulture*", T. Eagleton stavlja u odnos kulturu i prirodu uspoređujući ih prema njihovom opsegu. „Kultura" je navodno jedna od najsloženijih riječi u engleskom jeziku, dok se pojmu koji se ponekad smatra njezinom suprotnošću – priroda – općenito odaje priznanje da je najsloženiji od svih.

Ipak, unatoč tome što je danas moderno prirodu doživljavati kao izvedenicu kulture, kultura je, u etimološkom smislu, pojam izveden iz riječi priroda“ (Eagleton, 2014: 7). Stajalište u odnosu prirode i kulture, gdje jedna strana zagovara kulturu kao opsežniju od prirode, a druga obrnuto, zanimljivo je jer iako vidimo kako kultura potječe iz prirode, može se reći kako priroda prema svojem odvijanju ili jednostavno načinu postojanja živi određenu kulturu. Ovakvo široko shvaćanje i definiranje na nepogrešiv način govori o tome što je kultura.

Prema Eagleton (2017) uporaba riječi "kultura" proširila se tek u 19. stoljeću, a podjelimo li ju na manje sastavnice kultura može označavati: 1) zbroj umjetničkih i intelektualnih djela, 2) proces duhovnog i intelektualnog razvoja, 3) vrijednosti, običaje, vjerovanja i simboličke postupke prema kojima ljudi žive ili 4) cjelokupan način života. Ova podjela približava pojam kulture kakva se susreće u svakodnevnom životu.

2.1. Kultura: umjetnost i književnost ili način života?

Umjetnost i književnost, često i opće znanje, najčešći su pojmovi koji se veže uz kulturu. Pod kulturnim događajima većinom se smatraju izložbe umjetničkih djela, glumačke predstave, glazbeni koncerti, promocije knjige i sl., ali umjesto njih - u nešto manje kulturološko prepoznatom smislu - simpoziji koji promoviraju znanje i inteligenciju. Pogledamo li dnevnik Hrvatske Radio Televizije, u njegovom programu jedan dio vijesti naziva se "Vijesti iz kulture" koje izvještavaju o događajima ranije spomenute prirode. Razmišljajući što sve kultura kao pojam obuhvaća, složićemo se s antropolozima oko toga da je kultura zapravo naš način života, te da nas kultura kao takva razdvaja na razinama grupa, ali i pojedinaca.

U suvremeno vrijeme rasprava između širokog i uskog smisla kulture poprimila je poseban paradoksalni oblik. U djelu "*Ideja kulture*" Eagleton (2014) smatra kako se strogo ograničeni kulturni koncepti počinju univerzalno primjenjivati tako da danas postoji kultura kamere, kultura muzeja, kultura pušaka, kultura nogometa, kultura ovisnosti, itd. Pojavljuje se sintagma "kavanske kulture" što označuje posjećivanje kafića na svakodnevnoj ili gotovo svakodnevnoj učestalosti jer je to način života. Kultura kao oblik univerzalne subjektivnosti predstavlja kvalitete koje su nam zajedničke radi naše zajedničke ljudskosti, pri čemu kultura kao umjetnost izdvaja te vrijednosti u prihvatljivom obliku. Od druge polovice 20. stoljeća riječ "kultura" udaljava se od svoje srži i počinje označavati potvrdu osobnog (nacionalnog, seksualnog, geografskog, itd.) identiteta.

Tony Bennett u svojem djelu "*Kultura: znanost reformatora*", pozivajući se na nekoliko antropoloških stavova, objašnjava upravo razlike shvaćanja kulture kao imenice koja okuplja umjetničke djelatnosti i kao koncepta koji kulturu shvaća kao obuhvat svega što mi jesmo. „Taylor se pojavljuje kao autor antropološkog koncepta kulture kao načina života (...), usmjerit ću se ,uglavnom, na utjecaj što ga je taj koncept imao na veći broj izvještaja za utvrđivanje programa rada, teze i dokumente za raspravu (...). McLeayevo je izvješće „*Pokroviteljstvo, moć i muza*“, prihativši stajalište da "*kulturna vrijednost nije limitirana na bilo koji uski niz djelatnosti*", poduprlo široku definiciju kulture koja bi obuhvatila sve djelatnosti "*u koje ulazi interpretacija ili percepcija postojanja*", bez obzira na to kako se te djelatnosti društveno klasificiraju ili vrednuju“ (Bennett, 2005: 117-119). Unatoč sporovima između shvaćanja kulture kroz povijest, antropološki se koncept sve više čini prihvatljiviji jer ako je kultura obuhvat svega što ljudi žive, samim time jest i izraz umjetnosti kojem se može pridodati jedino veći stupanj izraženosti svijesti o kulturi, ali ne i "posjedovanje" kulture samo za sebe.

Bennett (2005) govori o kulturi kao dinamičnog kolektiva distinktivnih duhovnih, materijalnih, intelektualnih i emocionalnih značajki koje označuju društvo u cjelini ili neku društvenu skupinu. Osim književnosti i umjetnosti, kultura se odnosi i na načine života, temeljna ljudska prava, baštinu i tradiciju, te vjerovanja razvijena kroz vrijeme. Kultura načina života može se kretati od načina života, običaja i vjerovanja cijele nacije, kulture življenja određene veće skupine koju povezuju neki čimbenici (demografski, geografski i sl.), sve do manjih skupina ljudi kao što su poslovna zajednica određenog poduzeća koje ima svoju organizacijsku kulturu,

sportska momčad, razne udruge ili ostale druge skupine koje ostvaruju zajedništvo kroz jedan od aspekata života njezinih pripadnika.

2.2. Kultura, društvo i ekonomika

Kultura je usko vezana i uz ekonomiju, bilo da oblikuje odnose unutar same organizacije ili je pak vezana uz određene djelatnosti, odnosno industriju (npr. kreativna industrija).

Govoreći o kulturi u svojem djelu "*Kultura: menadžment, animacija, marketing*", Šešić i Stojković (2013) govore o ekonomskom stanju i provođenju kulture kao proizvoda stvaralaštva i umjetnosti na tržištu. Prethodnica provođenja kulture je svakako kulturna politika.

„Riječ *politika* može se shvatiti kao sinonim za *moć* i kao sinonim za *upravljanje*. U oba slučaja ona predstavlja aktivnost kojom se ponašanje drugih usmjerava u skladu s vlastitim ciljevima. (...). Kulturna politika je samo naizgled jednoznačan i po sebi razumljiv pojam. Međutim, već na prvoj, općoj razini, pokazuje se da su moguća dva njena različita značenja. Prvo, i povijesno gledano starije, je ono koje bi se moglo označiti kao implicitna kulturna politika – to su svi postupci države koji nenamjerno, dakle ne imajući na umu specifične kulturne ciljeve, na pozitivan ili negativan način utječu na područje kulture. (...). Drugo, povijesno novije i za nas puno relevantnije, je eksplicitna kulturna politika. Tu je riječ o namjernim i manje ili više sustavnim intervencijama države, odnosno njenih organa u području kulture s namjerom da se ona kao cjelina ili pojedini njeni segmenti usmjere u određenom pravcu. Dakle, suvremena kulturna politika je svjesno reguliranje javnog interesa u području kulture i odlučivanje o svim pitanjima vezanim za kulturni razvitak jednog društva. (...).

Instrumenti kulturne politike dijele se prema prirodi svojeg djelovanja na ekonomske, političko-pravne, organizacijske i vrijednosno-idejne, a prema smjeru svog djelovanja na poticajne i suzbijajuće“ (Dragičević Šešić & Stojković, 2013: 27-38).

Razina potrebe za stvaralačkim i umjetničkim aspektom u povijesti bila je u velikom deficitu nego potreba za razvojem primarnih i sekundarnih grana industrije, što je i razumljivo uzmemo li u razmišljanje kako proizvodne i distribucijske tehnologije u svim granama industrije nisu bile ni blizu sofisticirane da osiguraju životni standard kakav poznaje moderniji svijet.

Tako je kulturna politika u povijesti zapravo na razvoj kulture utjecala, možemo reći, slučajno dok je donosila odluke u svrhu promjene, u većini slučajeva poboljšanja drugih aspekata života zajednice.

Razvojem industrije i tehnologije životni standard raste i drugim riječima rečeno, život pripadnika zajednice postaje sve lakši što otvara prostor za razvijanje novih potreba. Informacije postaju sve više i lakše dostupne, vijesti putuju brzo, ljudi brže i lakše uče, te dolaze do željenih saznanja bez potrebe velikih geografskih kretanja. Potrebe pojedinaca za dizanjem životnog standarda na temelju osobnog užitka kroz povećanje ponude kulturnog sadržaja bile su neizbježne u ovakvom modernom razvoju čovječanstva.

Uslijed takvog razvoja događaja kulturna politika postaje namjerna, odnosno i ona sama doživljava svoj razvoj jer postaje sve više potrebna, a samim time i ekonomija sa svojim čimbenicima razvija se na području kulture, pa tako dolazimo do pojmova kulturnog menadžmenta, kulturnog marketinga i poduzetništva u kulturi. Prema Dragičević Šešić & Stojković (2013) kulturni menadžment kao dio kulturoloških studija, također je dio suvremenog menadžmenta. Kulturni menadžment polazi iz perspektive da je kultura sustav u kojem svjesno ljudsko ponašanje oblikuje, obrazuje, uređuje, upravlja, usmjerava razvoj, unutar kojeg je moguće organizirati kulturno i umjetničko stvaralaštvo, njegovo plasiranje i oblik recepcije u javnosti. Kulturno menadžment, dakle, podrazumijeva ljudska nastojanja da svjesno koordiniraju ljudske potrebe, rad i kreativnost u kulturnim i umjetničkim područjima i ugrade ih u određene odnose kako bi se postiglo bogatiji i dinamičniji život društva.

Pored menadžmenta u kulturi se naravno pojavljuje i poduzetnička praksa, a o poduzetništvu u kulturi Dragičević Šešić & Stojković (2013) smatraju da iako se u tranzicijskom razdoblju riječ poduzetništvo često pojavljuje kao riječ koja označuje spas i uglavnom ima pozitivno značenje, ne treba zaboraviti da se u godinama socijalizma poduzetništvo u kulturi poistovjećivalo s popularnošću i estradom, s onim najgorim što je nudila kulturna scena. Način poslovanja koji zanemaruje sve interese umjetnika, umjetnosti, kulture, a pred sobom ima samo jedan cilj - novac. Međutim, buđenjem poduzetništva može se puno učiniti na kulturnom planu. Menadžeri u kulturi više ne traže samo posao u institucijama, oni sve više rade samostalno, postaju poduzetnici i sami rade projekte. Kao takvi, oni su nositelji inicijative za realizaciju određenih ideja, odnosno oni rade kao pravi kulturološki poduzetnici, prikupljaju sredstva za svoje projekte i ostvaruju honorar kao autori i realizatori projekta.

Poduzetništvo u kulturi ostvaruje se kroz mnoge oblike kao što su: trgovinsko-umjetničke ustanove (galerije, knjižare), agencije za obrazovne usluge (studiji glume, slikarstva, itd.) i agencije za posredovanje u kulturi, proizvodni pogoni kao što su glazbene ili video-produkcijske kuće. Dragičević Šešić i Stojković (2013) smatraju da se u kulturi može djelovati kao slobodan poduzetnik, kao osoba koja pokreće ideje i koja sama za njih stvara uvjete za realizaciju. Iako ne postoji gotova formula za poduzetništvo, potrebna je dobra ideja, vjera u nju, ali i velika predanost i posvećenost poslu. Prednost kulturnih djelatnosti leži u tome što su uz mala ulaganja rezultati vidljivi, međutim govorimo li o filmskoj, glazbenoj ili video-produkciji ova prednost nije prisutna jer su ulaganja izuzetno velika.

2.2.1. Kreativna industrija

Kultura kao aspekt stvaralaštva u umjetnosti, sa svojom politikom, menadžmentom, marketingom i poduzetništvom funkcionira kao i ostale grane gospodarstva koje proizvode, prerađuju, vrše usluge i time stvaraju financijsku korist za sebe i ostvaruju boljitak zajednice. Možda je bilo malo "naopačke" opisati politiku kulture i njezine poslovne funkcije prije nego li se uopće definirala kultura kao djelatnost, kao industrija. Pitamo se što se uopće sve smatra pod kulturnom djelatnosti, postoji li posebna gospodarstvena grana koja organizira i objedinjuje

kulturu kao djelatnost? Odgovor je već djelomično iznesen u ranijem poglavlju spominjanjem pojma "kulturna industrija", koja se danas sve više tretira kao kreativna industrija.

Kako bi se precizno definirala kreativna industrija i uvrstile djelatnosti koje ona obuhvaća koristimo podatke sa službene stranice Državnog zavoda za intelektualno vlasništvo Republike Hrvatske na kojoj se iznosi: „Kreativne industrije (ili kulturne i kreativne industrije) su djelatnosti koje potječu iz individualne kreativnosti, vještine i talenta a koje imaju potencijal za ostvarivanje prihoda i otvaranje novih radnih mjesta stvaranjem i iskorištavanjem autorskih djela i drugih sadržaja koji su predmeta zaštite intelektualnog vlasništva. Kulturne i kreativne industrije uključuju oglašavanje i marketing, arhitekturu, obrt, vizualnu umjetnost, grafički i industrijski dizajn, modni dizajn, izvedbenu umjetnost, glazbu, fotografiju, film i video, računalne igre, radio i televiziju, književnost i izdavaštvo, softver i elektroničko izdavaštvo.

Oblici zaštite intelektualnog vlasništva zastupljeni u djelatnostima kulturnih i kreativnih industrija su autorsko i srodna prava, industrijski dizajn, žig, oznake zemljopisnog podrijetla te neformalizirani oblici intelektualnog vlasništva. Kulturne i kreativne djelatnosti pružaju velike mogućnosti za poduzetništvo te je za njih osobito značajno upravljanje pravima intelektualnog vlasništva“ (Državni zavod za intelektualno vlasništvo Republike Hrvatske, 2021).

Nešto drugačiju definiciju iznose autori referirani u obradi menadžmenta i poduzetništva u kulturi. Dragičević Šešić i Stojković (2013) smatraju da je kulturna industrija je industrijaliziran i serijski način organiziranja proizvodnje kulturnih proizvoda i usluga. Njegove proizvode cijeni tržište, a cilj proizvodnje je profit. Kao i svaka druga industrija, proizvodi su za nepoznate potrošače. Budući da je dohodak osnovna pokretačka snaga proizvodnje, kulturna industrija nastoji stvoriti što veće tržište za svoje proizvode kako bi uz određenu cijenu ostvarila veći profit. Na tržištu kulture fenomen ekonomije zvijezda ima veliku važnost. U kulturnoj industriji očita je tendencija da većina novca odlazi na vrhunske kulturne proizvode (i njihove autore), dok oni autori koji su ispod njih ostvaruju znatno manje. Ovakav princip djelovanje tržišta poznat je kao *winner takes all* (pobjedniku sve) princip . Prva pretpostavka ovog principa je da osrednjost ne može zamijeniti veliki talent, što je u kulturi u stvari i istina.

Krajem prošlog milenija, u liberalnim i hibridnim modelima kulturne politike, kreativnost društva sve više i više se nameće kao važan čimbenik razvoja. Pojam kulturne industrije kroz vrijeme polako je postao nedovoljan zbog širokog shvaćanja uloge koju je kultura imala u kreativnosti društva te još više zbog uloge kulture u ekonomskom razvoju. Takav razvoj događaja posljedično je doveo do preimenovanja kulturne industrije iz čega se izrodila današnja kreativna industrija. „Tako se pojavio termin *kreativne industrije* i to najprije u strateškom dokumentu australske vlade: *Kreativna nacija* (1994.), da bi ubrzo bio prihvaćen u Velikoj Britaniji i to kao strateški prioritet Ministarstva kulture 1997. godine (Chris Smith).“ (Dragičević Šešić i Stojković, 2013: 217)

Horvat i dr. (2018) navode kako su sektori u kreativnoj industriji Republike Hrvatske sljedeći: arhitektura

1. audiovizualna umjetnost (film, video)
2. baština (muzeji, knjižnice, arhivi)
3. dizajn (modni dizajn, grafički dizajn, dizajn interijera, produkt dizajn)
4. glazba
5. izvedbene umjetnosti (kazalište, ples, balet)
6. knjiga, nakladništvo
7. mediji (tv, radio, tiskani mediji, web)
8. oglašavanje i tržišne komunikacije
9. primijenjene umjetnosti (staklo, keramika, nakit i druge primijenjen umjetnosti i zanati)
10. računalne igre, novi mediji
11. vizualne umjetnosti (slikarstvo, kiparstvo, grafika, fotografija)

Iako se još uvijek na ovu granu može osloviti terminom kulturna industrija, smatra se kako to nije ispravan način budući da se od svojeg preimenovanja kreativna industrija razvila te sada obuhvaća veći niz djelatnosti nego što je to bio slučaj s kulturnom industrijom prošlog milenija. Unatoč tome i termin kreativne industrije još uvijek se bori za svoju potpunu prepoznatljivost i isticanje važnosti u gospodarstvenom rastu i razvoju, te bi ustvari ovu granu najpravičnije bilo osloviti kao "kulturna i kreativna industrija". „U Jugoistočnoj Europi ovaj koncept još uvijek nije do kraja prihvaćen od strane ministarstava kulture, koja samo izuzetno podržavaju projekte u domeni profitnih kreativnih industrija (moda, industrijski dizajn) iako iskustvo Francuske i naročito Finske kao male zemlje pokazuju da država mora dati podršku ovim djelatnostima da bi postigle svjetski uspjeh i svrstale se među vodeće izvoznike“ (Dragičević Šešić i Stojković, 2013: 218).

Shvaćanje kreativne industrije od velike je važnosti za ostvarenje cilja ovog diplomskog rada. Može se primijetiti kako kroz cijeli odlomak kreativne industrije i citate stručne literature, tetovaža i tetoviranje nije spomenuto. Međutim spominju se vizualne umjetnosti koje bi se mogle povezati s tetovažom.

3. TETOVIRANJE I KULTURA

Riječ 'tetovaža' potječe od tahićanske riječi "tatau" što znači dva puta obilježiti ili udariti. Sama tetovaža izaziva različite reakcije od pojedinca do pojedinca i to vrlo podijeljene.

„Tattoo? Da, riječ oko koje se stvorilo mnogo kontroverzi, odobravanja i negodovanja, prihvaćanja i odbacivanja. Ipak, moramo priznati da je tetoviranje tijekom povijesti ušlo u mnoge civilizacije kao sredstvo izražavanja osobne pripadnosti raznim kulturama, religijama, narodima ili društvenim položajima“ (Čelik Karlović, 2004: predgovor).

Iako je tetovaža poznat pojam, ipak detaljniji tumačenje tetovaže i tetoviranja pronalazimo u enciklopediji autorice Margo DeMello pod nazivom *„Encyclopedia of Body Adornment“*. DeMello (2007) opisuje tetoviranje kao stvaranje ukrasnog dizajna unošenjem pigmenta u kožu iglama, kostima, noževima ili drugim alatima. Tetoviranje je trajni oblik tjelesne modifikacije, a pronađeno je na svim kontinentima svijeta kao i među većinom otočne populacije. Prema Encyclopædia Britannica, Inc. (2022) tetovaža je slika, riječ, simbol i sl. koja se korištenjem igle i tinte crta na kožu osobe.

3.1. Povijest tetovaže

Tetovaža se pojavljuje od samih početaka čovjekovog postojanja. Primitivni načini tetoviranja bili su bolni i izvođeni u nehigijenskim uvjetima i najvjerojatnije su završavala s težim posljedicama. S napretkom tehnologije, napredovao je i način tetoviranja kao što se očekuje da će i budućnost donijeti nove načine, odnosno sredstava za tetoviranje.

„Riječ "tetovaža" u Europu su donijeli europski pomorci koji su se susreli s praksom tetoviranja među Tahićanima, Havajcima i Samoancima. Tahićanska riječ tatau, što znači dvaput obilježiti ili udariti, prevedena je u modernu riječ za tetovažu. Prije tog vremena tetoviranje je u Europi i Americi bilo poznato kao bockanje, jer se tetovaža ubadala ubadanjem igle umočene u tintu u kožu. Danas se tetovaže u većini svijeta stvaraju korištenjem električnih strojeva za tetoviranje“ (DeMello, 2007: 265)

3.1.1. Tetovaže starog doba

„Najraniji dokazi o tetoviranju potječu iz neolitika, mumije i drugi artefakti koji datiraju iz 6.000 pr.Kr. u Europi i 4.000 pr.Kr. u Egiptu. Tetoviranje se vjerojatno proširilo s Bliskog istoka na pacifičke otoke, a kasnije i u Ameriku, putem Indije, Kine i Japana. Do 1000. godine prije Krista, tetovaža je pronađen gotovo posvuda“ (DeMello, 2007: 265).

3.1.1.1. *Paleolitik*

„Tetoviranje je staro skoro kao sama ljudska povijest. (...). Tetoviranje u svom početku nije imalo umjetnički aspekt nego religiozni. Oslikavajući tijelo likovima životinja, čovjek tog doba vjerovao je da će imati zaštitu poganskih božanstava te da će dobiti snagu koja je potrebna u lovu, a samim time i veću mogućnost preživljavanja. Prema nekim istraživanjima pretpostavlja se da je tetoviranje bilo rašireno već u doba paleolitika. Arheološki nalazi iz toga doba potvrđuju takve pretpostavke. "Instrumenti za tetoviranje" koji su nađeni na nekim lokacijama sadržavaju glinene posude sa ostatkom boja i oštre igle napravljene od kosti. Ipak s većom sigurnošću možemo reći da arheološki nalazi iz bronzanog doba potvrđuju kako je tetoviranje bilo rasprostranjeno u to vrijeme“ (Čelik Karlović, 2004: 9).

Tetovaže za početak nisu imale umjetnički, već vjerski aspekt. Slikajući sliku životinje, ljudi tog doba vjerovali su da će ga zaštititi poganski bogovi i da će dobiti moć potrebnu za lov i tako imati veće šanse za preživljavanje. Prema nekim studijama, vjeruje se da su tetovaže bile uobičajene još u paleolitu. Tadašnji arheološki nalazi potvrdili su ove pretpostavke. "Alati za tetoviranje" pronađeni na nekim mjestima sadrže glinene posude i ostatak boje (obično tamnocrvene) i oštre iglice od kosti. No, s većom sigurnošću možemo reći da arheološki nalazi iz bronzanog doba potvrđuju da su tetovaže bile uobičajene u to vrijeme.

3.1.1.2. *Stari Egipat*

Prema Čelik Karlović (2004) tijekom razdoblja istraživanja starog Egipta, egiptolozi nisu ostavili podatke o tetovažama. Međutim, glinene figurice ukrašene raznim uzorcima pronađene su u najranijim povijesnim grobnicama starog Egipta te ukazuju na prisutnost tetovaža. S sigurnošću se može tvrditi da su tetovaže bile prilično raširene tijekom izgradnje piramida u Gizi za vrijeme treće i četvrte dinastije.

Te su pretpostavke potvrđene arheološkim nalazima. Vjeruje se da su Egipćani u to vrijeme koristili igle kao sredstvo za tetoviranje. Tetovirana mumija nazvana Amunet otkrivena je u blizini Tebe 1891. godine, što je nedvojbeno najveći dokaz o postojanju tetovaža u starom Egiptu. Tijelo ove mumije pripadalo je ženi, te se smatra kako je živjela između 1260. i 1994. godine prije Krista. Širenjem Egipatskog kraljevstva (oko 1550. Godine pr.Kr.) i tetovaže su se proširile u Perziji, Arabiji i Grčkoj.

Tetoviranje zauzima sve veće mjesto u životu pojedinaca obilježavajući njegove potrebe u religijskom i društvenom životu. Tetovažom lika božanstva Thoth označavani su ratni zarobljenici i robovi, jer su na taj način dobivali trajni znak njihovog doživotnog ropstva. Mumije, koje su prema vjerovanju znanstvenika muškarci iz oko 1300. godine pr.Kr., pronađene u faraonskim grobnicama dinastije Seti, na sebi si imale znakove nasilne božice Neith koja je vodila ratnike u bitke. Čelik Karlović (2004) smatra da je tetoviranje u starom Egiptu bilo povezano s emocijama i osjećajnom i erotskom stranom života te tvrdi pronađeni dokazi upućuju na to kako se moderno tetoviranje zapravo ne razlikuje puno od prapovijesnog tetoviranja, u smislu značenja i simbola. Iako je istina kako se upravo s takvim motivima mnoge

tetovaže izrađuju, nastavimo se kretati kroz povijest tetoviranja prije nego li se riječ posveti modernoj tetovaži.

3.1.1.3. *Antička Grčka*

Vjerovanja koja potkrepljuju povijesne analize, arheološka nalazišta, te svi znanstveno-istraživački aspekti koji se bave proučavanjem antičke Grčke, upućuju na to kako se tetoviranje proširilo iz Egipta u Grčku preko Perzije i to prvenstveno putem trgovine roblja. Također se spominju i prvi znaci diskriminacije osoba s tetovažama. Čelik Karlović (2004) navodi kako su naslijedivši tetoviranje od svojih susjeda, Grci tetovažama označavali robove, ali i da se kasnije ta kultura proširila i na niži stalež stanovništva. Dok je među njima tetovaža bila u potpunosti prihvaćena, ugledni Grci su ovu pojavu na ljudskom tijelu označavali kao barbarski čin. Međutim, iako je bila osuđivana, tetovaža je pronašla svoj put i ostavila biljeg i u slavnoj grčkoj mitologiji¹. Postoje li i danas "ugledni" građani koji tetoviranje smatraju barbarskim činom? Saznat ćemo kasnije.

Mnogi Grčki filozofi i povjesničari pisali su o tetovažama antike, te ih povezuje činjenica da su u svojim tekstovima o tetovaži pisali u negativnom kontekstu – tetovaža kao način kažnjavanja. Što je, razmislimo li malo, vrlo slično kao tetoviranje robova u starom Egiptu. Nadalje Čelik Karlović (2004) tvrdi kako postoje starogrčki zapisi koji detaljnije opisuju postupak tetoviranja i pripremanja boja, međutim ne iznosi na više podataka o tim zapisima, te nastavlja kronološki slijed povijesti prema Rimskom carstvu, govoreći kako njihovi spisi donose puno više informacija

3.1.1.4. *Rimsko carstvo*

Iako je, prema rasponu godina, Rimsko carstvo nastalo u znatno bližoj povijesti nego što je to vrijeme vrhunca Egipatskog carstva, i dalje je riječ o dobu u kojem je ropstvo bilo rasprostranjeno i dio svakodnevnice. Tako su i Rimljani preuzeli tetoviranje od Grka kao sredstvo za označavanje robova. Ubrzo se kultura tetovaže razvila te su se u Rimskom carstvu tetovažama počeli označavati gladijatori, kriminalci i vojnici koje bi se (preko tetovaže) u slučaju dezertiranja moglo lakše prepoznati. Car Konstantin, koji je vladao u kasnijem razdoblju carstva, priznao je kršćanstvo, te je time prestalo tetoviranje robova i kriminalaca, međutim kultura tetovaže ostala je prisutna među gladijatorima.

„Konstantin donosi dekret u kome se spominje kako bi se gladijatorima trebalo tetovirati ruke ili noge a ne lice, jer se "lice kao odraz božanske ljepote, treba narušavati u što manjoj mogućoj mjeri““ (Čelik Karlović, 2004: 23). Ovim citatom može se vidjeti kako je već u mlađoj antici postojalo djelomično prihvaćanje tetovaže – ruke ili noge su prihvatljive, lice ne. Ovakvo

¹ Iz mitologije o Orfeju – nakon smrti Euridike, Orfej se svojim ljubavnim usmjerenjem okrenuo muškarcima. Najviše svoje pažnje pridao je mladom Calaisu, međutim njegova zaručnica zajedno sa svojim ženama oduzela je život Orfeju kako bi zaštitila svoj brak. Prema legendi nakon ubilačkog poduhvata Calaisuova zaručnica i druge žene tetovirale su svoja tijela kao znak pobjede. Vjerovanja temeljena na ovom mitu, govore kako su se žene antičke Grčke tetovirale kako ni osigurale bračnu vjernost.

razmišljanje o tetovaži moglo bi se pronaći i u današnjim slučajevima, koji s druge strane tetovaže na rukama i nogama dopuštaju iz razloga što se na profesionalnom položaju mogu prikriti odjećom, što sa licem nije slučaj.

Čitajući o tetovažama vjerojatno smo se susreli s riječi "stigma". Budući da u latinskom jeziku riječ za tetovažu ne postoji, kako bi se ona imenovala, upotrebljavala se upravo riječ "stigma". Spomenuli smo spise iz stare Grčke povijesti koji opisuju formulu i postupak tetoviranja u ono doba, međutim Čelik Karlović piše kako slični zapisi iz Rimskog carstva daju puno više informacija, te je u njegovom djelu navedeno sljedeće.

„Riječ stigma zadržala se do današnjih dana, a moderni rječnik stranih riječi definira je kao ubod, žig, znamen, biljeg, ožiljak, itd. (...). Stigmati (u palatologiji stigma je znamen ili žiga na koži) odnosno biljezi koji su načinjeni na licu i ostalim dijelovima tijela. Ovakve biljege vidimo na rukama vojnika. Kako bi se primjenio ovakav zahvat koristi se tinta spravljena po ovoj formuli: Egipatska borovina (akacija) a naročito kora (450 grama), korodirana bronza (57 grama), žuč (57 grama), vitriol (28 grama). Dobro izmješati i prosijati. Smrviti u prah korodiranu bronzu u octu i izmješati sa ostalim sastojcima kako bi se načinio puder. Puder se umoči u dvije trećine vode i jednu trećinu soka od poriluka i temeljito izmješa. Najprije oprati mjesto tetovaže sa sokom poriluka, a zatim izbosti crtež oštrom iglom dok se krv ne "izvuče". Tada utrljati tintu“ (Čelik Karlović, 2004: 23-24).

Vjeruje se kako su mnoge osobe doživljavale sram i nelagodu zbog svojih tetovaža, te da su rimski liječnici imali pune ruke posla uklanjanjem tetovaža. Iako su to bili bolni procesi koji bi uništavali kožu čovjeka i ostavljali ožiljke, ljudi bi se njima podvrgnuli i uspijevali ukloniti tetovaže. Kako se približavao kraj Rimskog carstva tetovaža je postajala sve rjeđa pojava, te nekoliko stotina godina nakon pada carstva tetovaža u potpunosti nestaje. Nestanka tetovaže dogodio se u osmom stoljeću, a razlog je bio veliki utjecaj kršćanstva. Nakon toga uslijedio je dugi period u kojem se tetovaža u Europi jednostavno ne prakticira, te se tek krajem sedamnaestog stoljeća ponovno javlja interes za tetoviranjem.

„Nakon uredbe o zabrani tetoviranja koju je papa Hadrian donio 787. Godine, Evropa odbacuje tetoviranje kao oblik poganstva i praznovjerja. Nisu pronađeni spisi iz srednjeg vijeka koji bi potvrđivali da se tetoviranje prakticiralo u to doba. To je u jednu ruku i razumljivo jer bi tetoviranje došlo pod osudu Crkve i inkvizicije, a samim tim posljedice bi bile drastične. Evropa se tek u 17. stoljeću ponovno susreće s tetoviranjem“ (Čelik Karlović, 2004: 47).

3.1.2. Judaizam i kršćanstvo

Tetovaže su od samog početka imale negativne konotacije među Židovima. Možemo sa sigurnošću reći da tetovaže nikada nisu prihvaćene, unatoč pokušajima da se tetovaže ugrade u vjerski i kulturni život. Razloge za to možemo pronaći u židovskoj povijesti. Nakon dolaska u Egipat, Židovi su imali jednak status s Egipćanima. Tijekom njihovog boravka u Egiptu, njihov prijašnji status terminiran je te su postali robovi.

Kao robovi sudjelovali su u gradnji piramida, a Egipćani su ih tetovirali pa su tetovaže postale simbol židovskog ropstva. Iako su zbog takvog razvoja događaja tetovaže Židovima postale potpuno neprihvatljive, egipatska civilizacija ostavila je traga na njihovoj kulturi. Zbog utjecaja egipatske kulture, Židovi su navodno prihvatili dio tetovaže kao znak žalosti za izgubljenima, odnosno mrtvima. Međutim, izlaskom Židova iz egipatskog ropstva Mojsije, u Levitskom zakonu, donosi uredbu u kojoj zabranjuje tetoviranje ili bilo koji oblik označavanja na tijelu.

Lev 19, 28: *"Ne urezujte zareza na svom tijelu za pokojnika, niti na sebi usjećajte kakvih biljega..."*.

Tijekom svojeg lutanja u pustinji, židovski narod učvrstio je svoju vjeru, te se naslijeđe iz Egipta potpuno odbacuje. Dolaskom u obećanu zemlju židovski se susreću sa narodima koji su u svojoj vjeri prakticirali tetovažu. Bog sunca, Baal, bio je glavno božanstvo susjednih naroda, te je u znak štovanja toga božanstva tetoviranje bilo obvezno. Prema Židovima štovanje drugih bogova bilo je potpuno neprihvatljivo, te zbog toga razloga tetoviranje za Židove postaje još veći čin bogohuljenja i simbol poganstva. „Od kraja holokausta, biblijska zabrana tetoviranja za mnoge Židove postaje još važnija. Oni sada tetoviranje povezuju s navedenom nacističkom praksom. S druge strane, neki Židovi danas s ponosom nose tetovaže, neki sa židovskim simbolima, kako bi pokazali ponos na svoje naslijeđe ili čak kao podsjetnik na holokaust“ (DeMello, 2007: 172). Unatoč povijesti njihovog naroda, utjecaj modernog doba zahvatio je Židove, ali i ostale narode koji žive u urbanom i modernom svijetu. Tetoviranje postaje ponovno aktualno i potražnja za tetovažom, navodno, raste.

Međutim, prema DeMello (2007) mnogi tetovirani Židovi se pitaju mogu li biti pokopani na židovskom groblju ili sudjelovati u drugim aspektima židovskog života. Neki zagovornici tetovaža, rabini i znanstvenici smatraju da tetovirani Židov još uvijek može biti pokopan na židovskom groblju i sudjelovati u ritualima, budući da su dopuštene druge modifikacije tijela, kao što je estetska kirurgija.

Osim toga, mnogi smatraju da ako se nositelj tetovaže pokaje i pokaže žaljenje zbog stavljanja biljega na svoju kožu, još uvijek može biti pokopan prema židovskom zakonu. Drugi pak zauzimaju tvrdi pristup, a mnoga groblja i rabini neće dopustiti da se tetovirana osoba pokopa na židovskom groblju.

Slika 1. Holokaust tetovaža - tetovaža preživjele zarobljenice nacističkog koncentracijskog logora "Auschwitz"

Izvor: <https://sydneyjewishmuseum.com.au/news/the-perpetual-markings-of-auschwitz/>
(preuzeto 12.03.2022.)

„Židovke koje su ušle u Auschwitz krajem ožujka 1942. prve su bile tetovirane s četveroznamenkastim brojevima. Taj se proces prvo odvijao u Auschwitzu I – Stammlageru – u kamenoj zgradi prurušenoj u kupaonicu, a zatim u prostorijama za tuširanje i prijem u ženskom logoru u Auschwitz Birkenau. Inicijalno korišten je nepraktičan metalni žig, zatim jednostruka igla i na kraju uređaj s dvostrukom iglom. Postupak je trajao oko 30 sekundi.“ (Kwiet, 2021)

Duboko u Svetom Pismu kršćanstvo vuče svoje korijene i sami time nasljeđuje židovsku povijest opisanu u Starom zavjetu. Poput Židova, prema tekstovima, kršćanstvo je imalo negativan stav prema tetovažama jer su, kao što je ranije spomenuto, tetovaže povezane s poganskim vjerovanjima.

Ipak, mnogi kršćani kroz povijest bili su tetovirani, kao i Židovi tetovaže su primali protiv svoje volje. Židovi nikad nisu prihvatili kršćanstvo, te su od samog početka kršćani bili progonjeni od strane Židova. Bijeg iz progonstva natjerao je kršćane da pobjegnu u Rimsko Carstvo, ali su u Rimu također bili mučeni, ubijani i bačeni u ropstvo. Ranije, u prethodnom poglavlju, spomenuto je da su Rimljani tetovirali svoje robove, a među ostalim robovima to su bili i kršćani. „Kršćanstvo je povezano s tetoviranjem kroz Biblijsku zabranu tetoviranja, kao i kroz praksu kršćanskog tetoviranja koja je započela u Rimsko doba i danas se još uvijek često prakticira u kršćanskim narodima. U Starom Zavjetu, koji je prva knjiga kršćanske Biblije kao i židovske Tore, tetoviranje, "obilježavanje" ili "rezanje" mesa izričito je zabranjeno. (...).

Zapravo, kršćanske tetovaže, ustvari, su jedan od najranijih oblika tetovaža korištenih na zapadu. U rimsko doba, zločinci su bili tetovirani na čelu s riječju ili simbolom koji je ukazivao na njihov zločin, te zato što je kršćanstvo bilo zabranjeno kroz većinu vijeka Rimskog Carstva, kršćani su hapšeni, tetovirani i često slani na posao u rudnicima zlata, srebra i olova“ (DeMello,

2007: 62). Bio je to još jedan slučaj, jedna religija i jedan narod, kojem tetovaža ima negativno značenje.

Unatoč tome u Bibliji, u Novom Zavjetu pronalaze se citati koji, ne nužno, mogu upućivati na tetoviranje kršćana. U poslanici Galaćanima, Sveti Pavao piše,

Gal 6,17: "*Ubuduće neka mi nitko ne dodijava jer ja na tijelu nosim biljege Isusove...*".

Sveti Pavao bio rimski građanin, te kao takav nije mogao nositi tetovažu ropstva, ali njegove riječi iz Svetog Pisma odnosne se na zlostavljanje pretrpljeno za Isusa Krista, no također mogu imati i preneseno značenje tako da nam samo za pretpostavku ostaje pitanje radi li se u ovom slučaju o tetovažama. Car Konstantin u 325. godini prekida proganstvo kršćana, te iako već u radu spomenuto, u sklopu povijesti tetovaže i kršćanstva, valja ponoviti događaj iz 787. godine kada je papa Hadrian zabranio tetoviranje u bilo kojem obliku.

Kroz cijelo doba prije Isusa Krista i nekoliko stoljeća nakon njegova rođenja, na području tada poznatog svijeta i Europe, tetovaže su većinom bile namijenjene robovima, a nakon toga su gotov pa cijelo tisućljeće bile osuđene i odbačene od Crkve (tada jedne od najmoćnijih institucija). Čitajući o povijesti i razmišljajući kako čovječanstvo pamti, moglo bi se reći kako su upravo ovakvi zapisi i informacije razlog zašto još uvijek postoje negativna stajališta prema tetovažama u novijem svijetu, odnosno diskriminacija tetovaža unatoč njezinoj rasprostranjenosti i činjenici kako, prema DeMello (2007) mnogi kršćani, ne slijedeći zabrane nabrojane u Levitskom zakonu, tetoviranje ne smatraju zabranjenim.

3.1.3. Japan

Povijesna istraživanja na dalekom istoku, otkrila su kako tetoviranje u prastarim vremenima nije bilo prisutno jedino u Europi. Brojna arheološka nalazišta na japanskom teritoriju upućuju na prakticiranje tetovaže već od najranije povijesti japanske kulture. Japansko tetoviranje je u svijetu poznato kao jedno od najsofisticiranijih u smislu slike, stila i tehnike.

Japanska tetovaža ima jednu od najstarijih tradicija u svijetu koja datira još od lovaca-sakupljača iz Jomon razdoblja (10 000 pr. Kr.–300 pr. Kr.). Arheolozi su pronašli glinene ljudske figure zvane *dogu* koje imaju tragove oko očiju, obraza, čela i usana koji mogu ukazivati na tetoviranje kao što se u tom razdoblju prakticiralo i u drugim kulturama“ (DeMello, 2007: 167). O ovim teorijama govori nam najraniji zapis o tetovažama u Japanu koji prema Čelik Karlović (2004) potječe iz zbirke povijesti kineske dinastije iz 297. godine, a u njemu stoji zapis da su stari i mladi Japanci imali lica prekrivena tetovažama i da su njihova tijela bila ukrašena različitim dizajnima. U sedmom stoljeću Japan je bio pod jakim utjecajem kineske kulture, te je pod pritiskom utjecaja budizam prihvaćen čime je tetovaža (još jednom u povijesti nekog naroda) postala negativno obilježje. Tetovaže su oduvijek smatrane barbarskim činom u Kini i koristile su se kao sredstvo kažnjavanja za identifikaciju kriminalaca u društvu. Tetovaže postaju specifičan biljeg za one koji su počinili teška kaznena djela i zamjenjuju način na koji su kriminalci prije bili označeni (odsijecanjem nosa i ušiju). Oni koji su nosili tetovaže bili su

izopćeni iz obiteljskog i društvenog života, a budući da Japanci pridaju veliku važnost obitelji i društvenom statusu, ovakav oblik kazne za njih je bio izuzetno užasan. Na ovakav sistem označavanja prijestupnika, DeMello iznosi zanimljivo stajalište: „Kazneno tetoviranje također se može povezati s podrijetlom dekorativnog tetoviranja jer, kao i u drugim državama u kojima su se tetovaže koristile kazneno, pripadnici niže klase često su modificirali te tetovaže kako bi se prikrija njihova izvorna značenja, te su pritom možda stvarali ukrasne oznake“ (DeMello, 2007: 167).

U dvanaestom stoljeću dogodilo se da su se mnogi označeni tetovažama, odbačeni iz društva, udružili u skupine te time stvorili novu zajednicu. Nazivali su se 'Ronin²'. Ovakva udruživanja dovela su do stvaranje prvog organiziranog kriminala, odnosno do početka japanske mafije *Yakuza*. Nova vlast Japanskog Carstva 1870. godine ukida tetoviranja u smislu kažnjavanja kriminalaca, ali ne samo to već tetoviranje općenito postaje zakonom zabranjeno. Godine 1948. pod okupacijom američke vojske dolazi do sve većeg interesa za tetovažom zbog zahtjeva američkog vojnog osoblja, te se posljedično tome zabrana tetoviranja ukida za državljane Japan, ali i za strance. Iako je zakon ukinut, te su se mnogi Japanci povodom toga podvrgnuli tetoviranju, tetovaža kao kulturološka pojava ipak je zadržala negativan kontekst i ostala je obilježje mafije i niže društvene klase.

Dizajn japanskih tetovaža nastao na temelju tradicionalnih japanskih priča koje su po svojoj prirodi maštovite, te se to odrazilo i na tetovaže koje su mnoštvom detalja i bogatstvom boja sredinom dvadesetog stoljeća privukle europske pomorce. Pomorci su tako tetovaže japanskog dizajna i motiva prenijeli na zapad. Prema Čelik Karlović (2004) tradicionalna japanska tetovaža koja pokriva veliki dio tijela nazvana "*Irazumi*" postala je sinonim za vrhunac umjetnosti japanskog stila tetoviranja. DeMello (2007) u svojoj enciklopediji "*Irazumi*" opisuje kao modernu japansku tetovažu cijelog tijela - koja obuhvaća prednji i stražnji dio torzo te, na kraju Edo razdoblja, i ruke i noge. Proces izrade ove tetovaže trajao bi od dvoje do pet godine, a koštao je u protuvrijednost od 20.000 do 50.000 američkih dolara. Slike su se kretale od tradicionalnih tema i herojskih likova do stiliziranih i simboličnih slika poput šarana, zmajevi, cvjetni motivi i vjerske ikone, a svi ti motivi u Japanu imaju simbolično značenje. Unatoč dubokoj tradiciji tetoviranja u Japanu, tetovirani ljudi i dalje osjećaju određenu dozu neprihvaćenosti. Većina Japanaca koji nose tetovaže skrivaju ih ispod svoje odjeće kako bi izbjegli tešku stigmatizaciju.

3.1.4. Indonezija, Polinezija i Oceanija

Napretkom moreplovstva u Europi i početkom istraživačkog vremena, koje se kasnije pretvara u kolonizacijsko doba, Europljani su se uputili u daleke istočne i zapadne prekomorske krajeve u želji da otkriju svijet otkrili su i nove kulture kao i njihove tetovaže. Prije nego li je u Europu stigla već spomenuta tahićanska riječ "*tatau*" iz koje je nastala današnja riječ *tattoo* – tetovaža, tetoviranje se nazivalo bockanjem. Iako smo vidjeli kako je tetovaža bila prisutna u Europi od davnih vremena, isto tako je iznesena činjenica o zabrani tetovaže u 8. stoljeću, te upravo iz

² Od japanske riječi "浪人": lualica – Ronin je bio samuraj bez gospodara u vrijeme feudalnog Japana.

toga razloga modernijem Europljaninu, ona je zapravo bila nepoznanica, pogotovo u onoj mjeri koju će otkriti mnogi europski moreplovci.

Tahiti, otok (današnje) Francuske Polinezije naseljen od strane stanovnika Tonge i Samoe negdje tijekom prvog tisućljeća nove ere. Prva osoba koja je otkrila ovaj otok bio je engleski istraživač Samuel Wallis 1767. godine, a kasnije ga je posjetio kapetan James Cook na svom drugom putovanju 1774., čija je posada ne samo zabilježila i nacrtala prve slike stilova tetovaža otočana, nego je na povratku u Europu sa sobom pvela i tetoviranog Tahičanin imena Omai za izlaganje u Europi.

Tetovaže koje je zabilježila posada Jamesa Cooka uključivale su linije, zvijezde i druge geometrijske dizajne, kao i likove životinja i ljudi, a nosili su ih i muškarci i žene. Prije dolaska Europljana tetoviranje je bilo važan dio tahičanskog društva. Poput ostalih polinezijskih tetovaža, tahičanske tetovaže simbolizirale su hijerarhiju, krvne veze i, za djevojke, spolnu zrelost i mogućnost braka. Iako je lice kod većine muškaraca bilo netetovirano, ostatak tijela bio je prekriven, uključujući čak i vrat i uši. Zato što su označavale rang, svećenici, poglavice, ratnici i obični ljudi nosili su različite tetovaže. Žene su bile tetovirani tijekom svoje mladosti, prve tetovaže koje su primale bile su crteži koji su ukazivali da mogu slobodno jesti hranu koju je pripremio netko drugi osim njihove majke, a zatim tetovaže na stražnjici kako bi demonstrirale svoju spolnu zrelost. Kao i kod drugih tradicionalnih društava, kolonijalne vlasti su zabranile tetoviranje u devetnaestom stoljeću. Međutim od 1980-ih, tetoviranje doživljava revoluciju kada tahičanski umjetnici ponovno prakticiraju tradicionalne stilove tetovaža na otoku kao znak njihovog kulturnog identiteta.

Borneo je tropski otok, treći po veličini na svijetu, koji se nalazi u jugoistočnoj Aziji. Podijeljen je na tri administrativne i političke jedinice, odnosno pod kontrolom je Indonezije, Malezije i Sultanata Bruneja. Današnje stanovništvo Bornea čine Javanci, Sundanci, Malajci, Dajaci, kao i Kinezi i Europljani. Tetoviranje su dugo prakticirali mnogi autohtoni Dajaci, te vilika većina ovog naroda smatra da su tetovaže duhovne i magične prirode. Unatoč tome, u današnje vrijeme tradicionalno tetoviranje na Borneu uglavnom izumire. Porijeklo tetoviranja na Borneu zapravo dolazi iz mitske priče o ptici koja je pala u zdjelu s tintom i počela ključati ratnika, sve dok tijelo ratnika nije bilo prekriveno tetovažama. Majstori tetovaže mogli su biti i žene i muškarci, te se smatralo kako duhovi upravljaju činom tetoviranja i umjetnik je morao pozvati duhove za vođenje. Vjerovalo se kako su tetovaže mogle zaštititi svoje nositelje od bolesti i štetnih duhova, a nosili su ih i žene i muškarci: na ramenima, rukama, nogama i stopalima, te posebno su se tetovirali na prstima. Elementi dizajna uključivali su biljke i životinje koje imaju ljekovite ili zaštitne moći, kao što su psi, svinje, ptice, cvijeće i duhovi predaka.

Sljedeći citat izvučen iz Brunejske kulture ističe važnost tetovaže za njih:

„A man without tattoos is invisible to the gods³” (DeMello, 2007: 44).

³ Citirano na Engleskom jeziku kako bi se zadržale izvorne riječi autora i istaknuo značaj tetovaže Brunejske kulture – prijevod: "Čovjek bez tetovaža je nevidljiv bogovima".

Poznat diljem svijeta po svojoj kulturi tetoviranja upravo je domorodački narod **Novog Zelanda** zvan Maori. Njihove tetovaže ne pokrivaju toliki dio tijela kao što je to bio slučaj s mnogim narodima na južnom Pacifiku, na primjer Samoancima. Maori su razvili svoj vlastiti neobičan stil tetoviranja, koji pokriva lice i stražnjicu. Ovaj stil tetoviranja prvi puta je opisao kapetan Jamesa Cooka 1769. godine, te prema njegovim spisima maorsko tetoviranje zabilježeno je kao jedno od najjedinstvenijih tetovaža u svijetu, a taj status održao se i do današnjeg dana. "*Moko*" i "*Marau*" nazivi su dvije prepoznatljive vrste tetovaža maorske tradicije, gdje je *moko*: tetovaža zaobljenih crta na licu koje su nosili Maori muškarci i žene u znak statusa kao i pripadnosti, te su samo aristokrati maorskog naroda i ratnici u jednom trenutku bili tetovirani. Izvorno, ženske tetovaže bile su ograničene na usne ili ponekad na čelo, ali kasnije se razvila i spiralna tetovaža na bradi. *Marau*: tetovaža na stražnjici koja se, kao i *moko*, prvenstveno sastoji od teških crnih spirala od kojih svaka prenose informacije o plemenskom podrijetlu, lozi i slično. *Moko* tetovaža bila je važna za obred prijelaza i postanak potpune osobe, jer bez ove tetovaže muškarac to ne bi bio. Maorske tetovaže bile su potpuno individualne, što ih je razlikovalo od ostalih oceanskih kultura.

Slika 2. Tradicionalna tetovaža "*Moko*" na licu starješine Ngapuhija Maora Kingija Taurua

Izvor: <https://www.zealandtattoo.co.nz/tattoo-styles/maori-tattoo/> (pristupljeno 15.03.2022.)

Zealand Tattoo (2017) na svojoj web-stranici navodi da je *moko*, prema mitologiji Maora, došla iz podzemlja zvanog Uetonga. Legenda kaže da je postojao mladi ratnik po imenu Mataora⁴ koji se zaljubio u princezu podzemlja po imenu Niwareka, te je iz njihove ljubavne priče nastala maorska tradicionalna tetovaža.

U **Australiji**, Aboridžini u svojoj kulturi nisu prakticirali tetovaže. No, budući da je tijekom devetnaestog stoljeća Australija bila kolonija Velike Britanije i korištena kao mjesto gdje su slali engleske kriminalce, oni su donijeli i tetovažu sa sobom koja je kasnije postala i dio australskog društva.

Otkrivanje ovih kultura u počecima kolonijalnog doba, razlog je zašto se tetovaža ponovno pojavila u **Europi**. Puno je vremena prošlo od zabrane tetoviranja koju je donio papa Hadrian, te je "moderan" europski građanin uvidio ljepotu i tetovažama oslikanih domorodačkih naroda

⁴ Mataora – u prijevodu: lice vitalnosti.

oceanskih otoka. Europski moreplovci i istraživači donijeli su ovu kulturu tetovaže nazad u Europu, a među njima se najviše isticao već spomenuti kapetan James Cook.

3.2. Vrste tetovaža

Prolazeći kroz povijest tetovaže, mogli smo zaključiti, se tetoviranje kao kulturološka pojava zapravo ukorijenilo u čovječanstvo. Često okrutan, ali i raznolika i zanimljiva povijest koja je utjecala na tetovažu i na njeno shvaćanje dovela je do različitih vrste tetovaža, ne samo u smislu dizajna veći i u smislu razloga i motiva njihove izrade. Iako se neke od vrste tetovaža koje su se koristile u njenoj ranoj, i kasnijoj, povijesti danas više ne koriste, one su ostale u pamćenju ljudi, te će se tamo zadržati i u sljedećim generacijama. Budući da je tetovaža nešto što osoba sama smišlja i odlučuje utisnuti u svoju kožu, razloga za takav pothvat može biti jednako kao i ljudi na svijetu, odnosno i više. Razmišljamo li tako teško bi bilo definirati vrste tetovaža prema razlogu ili svrsi njenog nastajanja, međutim kako bi se to ipak napravilo, teoretski dio rada oslanja se na enciklopediju pod naslovom "*Čovjek: velika ilustrirana enciklopedija*" urednice Ivanke Borovac, koja u svom sadržaju obuhvaća i tetovažu kao kulturološku pojavu.

Borovac (2007) navodi sljedeće skupine tetovaža:

Plemićke tetovaže: U svim kulturama, osim najboljeg oružja, opreme, odjeće, hrane i skloništa, plemići su imali najkvalitetnije i najskuplje tetovaže, često su to bila djela kvalitetnih, dobro plaćenih majstora. Obično su postojali određeni simboli rezervirani za plemstvo kao znak ranga i podrijetla.

Povijest bilježi brojne primjere heraldičkih simbola tetoviranih na članovima europskih kraljevskih i aristokratskih obitelji, kao i na plemenskim aristokratima u Aziji, Africi, Sjevernoj Americi i Oceaniji (Pacifiku).

Identifikacijske tetovaže: Bezbrojne varijacije takvih tetovaža označavale su pripadnost plemenu, regiji, vjeri, profesiji ili ideologiji. Unutar svakog regionalnog stila također je postao šifrirani hijerarhijski sustav simbola, baš kao što su plemićke tetovaže pokazivale status osobe koja ih nosi.

Tetovaže kao oznaka postignuća: Često sastavni dio regionalnih stilova, ove su tetovaže rezervirane za članove zajednice poznate po svom izvanrednom uspjehu u ratu, nekim cijenjenim zanatima ili liječenju. Također su dokazivale duga putovanja ili hodočašća poput pečata u putovnici u današnje vrijeme. Autentičnost ovih znakova bila je zaštićena raširenim uvjerenjem da tetoviranje osobe koja nije zaslužila postignuće predstavljeno tetovažom donosi lošu sreću, prokletstvo ili bolest i *tattoo* majstoru i osobi koja biva tetovirana. Ovakvo "plemensko" praznovjerje nije bez smisla, jer ako se varalica ne može dokazati kao ratnik ili gospodar za kojeg se predstavlja, svakako će ga prije ili kasnije snaći nevolja.

Terapijsko tetoviranje: Povijest je puna primjera tetovaža koje se koriste za liječenje ili prevenciju bolesti. Pronađene su brojne mumije s naizgled besmislenim točkama i križićima, a

daljnjim pregledom ispod tetovaža otkriveni su znakovi artritisa i raznih drugih tegoba. Poznato je da veliki broj neinfektivnih, nasljednih bolesti ili bolesti uzrokovanih ozljedama ima uzroke u ljudskoj psihi, pa se mogu liječiti raznim vrstama *placeba*. Kao takve, tetovaže imaju mjesto u tradicionalnoj medicini mnogih etničkih skupina, ali za razliku od drugih šamanskih rituala, tetovaže jačaju imunološki sustav tijela jer tijelo proizvodi antitijela tijekom procesa zacjeljivanja rana na mjestu tetovaže, pa joj je kasnije tijekom cijelog života povišena razina antitijela zbog boje za tetoviranje koja se nalazi ispod kože.

Obredno tetoviranje: U svim kulturama postoje neke ceremonije inicijacije koje obično prate tetovaže. Bilo da se radi o pretpovijesnom plemenu, današnjoj bazi obožavatelja ili drugim zatvorenim krugovima, pojedinac koji je spreman podnijeti neugodan proces i ostaviti neizbrisiv trag pripadnosti dokazuje da je spreman stajati na svome i trpjeti posljedice. Drugi oblik ritualne tetovaže je amajlija za tetoviranje, za koju se kaže da donosi snagu, hrabrost, sreću, bogatstvo itd., to jest, zaštitu od nesreće, uroka i sličnih pojmova.

Ovakva tetovaža povećava vaše samopouzdanje u pothvatima u koje bi se inače bojali upustiti radi straha ili praznovjerja.

Dekoratívno tetoviranje: Svi navedeni oblici tetovaža s vremenom postupno gube svoje izvorno značenje i postaju dio različitih kulturnih praksi, pa čak i ako se funkcija i značenje potpuno zaborave, dizajn se nastavlja tetovirati kao ukras. Većina današnjih stilova tetovaža, iako se temelje na drevnim tradicijama, služe samo kao ukras za nositelja.

Kazneno tetoviranje: Protivnici tetovaža su oni koji najčešće spominju da se tetovažom obilježavaju kriminalci, preljubnici, robovi, poraženi protivnici ili prognanici. Primjerice, stari Atenjani tetovirali su svoje ratne zarobljenike simbolom sove, simbolom Atene. Grci su robovima na lice tetovažama pisali o zločinima poput lijenosti ili proždrljivosti, dok su u srednjovjekovnom Japanu sitni kriminalcima tetovirali lica i podlaktice kao znak zločina, a ako bi ih opet uhvatili, strože bi ih kažnjavali. Najnoviji primjer zločinačke tetovaže je poznati broj na podlaktici zarobljenika nacističkih koncentracijskih logora tijekom Drugog svjetskog rata.

Nedvojbeno se možemo složiti s ovakvom podjelom tetovaža, ali isto tako možemo primijetiti skupinu dekorativnog tetoviranja koja ističe kako su danas navedeni oblici izgubili svoj izvorni značaj, te tetovaže većinom služe samo kao ukras. Možda bi se moglo reći kako to i je istina, međutim tetovaže se i dalje izrađuju iz različitih osobnih razloga i motiva. Identifikacijske i tetovaže kao oznaka postignuća nedvojbeno i dalje postoje, samo što su spuštene na osobnu razinu i određeni pojedinci sami biraju izraditi ovakve tetovaže u znak svojeg osobnog izražaja. „*I got this tattoo of a cross because when I got confirmed in the Catholic Church I wanted to represent it.*“⁵ citat iz knjige (DeMello, 2007) koji predstavlja osobu koja je u modernije vrijeme i u starijoj životnoj dobi ponosna na prihvatanje u Katoličku crkvu te tu svoju pripadnost želi izraziti tetovažom.

⁵ Citirano na engleskom jeziku kako bi se zadržale izvorne riječi autora i istaknuo značaj tetovaže za ovu anonimnu osobu – prijevod: "Tetovirao sam križ jer kad sam potvrđen kao vjernik u Katoličkoj crkvi želio sam to i predstavljati".

3.2.1. Supkulture tetovaže

Danas se tetovaža kao kulturološka pojava sve više udaljava od prakse gdje se ona stavlja na ljude prisilom ili kao tradicionalni ritual plemenskih naroda, te ona sve više postaje način izražavanja svakog pojedinca, razvija se u djelatnost te počinje prihvaćenija u društvu. Tetovaža se brzo proširila među vojnicima, vjerojatno zbog utjecaja mnogih ratova koji su zahvatili svijet u dvadesetom stoljeću, ali isto tako se njezina popularnost u ovoj skupini društva promijenila, o čemu će biti više riječi kasnije. Nakon ratova, tetovaže s vojnika nisu jednostavno izbljedile, već su ih oni donijeli kući, gdje se ona zatim proširila i na druge članove društva, ne izazivajući pri tome previše popularnosti i prihvaćenosti. I dalje je tetovaža bila stigmatična pojava na ljudima, budući da je bila poznata pojava na zatvorenicima, ali i različitim "pobunjeničkim" grupama društva koje su, recimo to tako, zagovarale anarhiju i više slobode. Iako je prema nekima ona to oduvijek bila, postavlja se i pitanje treba li se tetovaža smatrati umjetnošću ili ona kao takva nije bila i nikada neće biti prihvaćena?

3.2.1.1. Vojska i tetovaže

Već je ranije u radu spomenuto kako se tetovaža često povezivala s, između ostalih, vojnicima. Također u tekstu o kulturi tetoviranja Japana ističe se kako je upravo zbog američkih vojnika tetovaža, nakon duge zabrane, ponovno doživjela popularnost. Naime, vojnici SAD-a su u svojoj povijesti imali najizraženiju sklonost tetoviranju.

DeMello (2007) daje detaljniji pregled o tetovažama kroz povijest američke vojske. U Sjedinjenim Državama, ratna vremena - od građanskog rata do korejskog rata - uvijek su bila dobra vremena za *tattoo* majstore. Vojno osoblje hrlilo je napraviti tetovaže koje bi utvrdile njihovo domoljublje. Iako su mornari ratne mornarice dugi niz godina ostali najbolji klijenti, mornarica nije uvijek gledala blagonaklono na sve tetovaže, a 1909. zabranila je "nepristojne" tetovaže za mornare. U razdoblju između dva svjetska rata tetoviranje je bilo najpopularnije u Sjedinjenim Američkim Državama. Najviša razina društvenog odobravanja tetoviranja vjerojatno je bila ostvarena zbog svoje povezanosti s domoljubljem i borbenim dečkima Ujaka Sama⁶. Tetovaže popularne među američkim vojnicima od početka dvadesetog stoljeća do kraja Drugog svjetskog rata čine sustav tradicionalnog američkog tetoviranja koji je ujedno i najklasičniji, ali i jedan od najčitljivijih od svih tipova tetovaža. Iako nisu samo muškarci u vojsci nosili ove tetovaže, oni su bili najviše tetovirana populacija u Sjedinjenim Državama, i bili su najutjecajniji u smislu postavljanja trendova u slikama, stilu i položaju tetovaže na ljudskom tijelu. Pripadnici ratne mornarice tetovirali su se u Sjedinjenim Državama, Hong Kongu, Japanu, Filipinima i Europi. Za većinu mornara, zbirka tetovaža obilježavala je njihovih putovanja i bila je pitanje ponosa. Američki vojnici favorizirali su određene dijelove tijela za tetovaže, neka mjesta na tijelu su bila zabranjena za tetovaže, a neka su jednostavno ignorirana. Primarna područja na tijelu za tetoviranje bila su leđa, prsa (i/ili trbuh), biceps, podlaktice (prednji, bočni i stražnji) i obje strane listova. Osim jako tetoviranih ljudi (prvenstveno

⁶ Uncle Sam – „Samuel Wilson bio je poslovni čovjek iz New Yorka, koji je opskrbljivao govedinu američkoj vojsci. Propaganda za novačenje vojnika: najpoznatija slika ujaka Sama pojavila se na plakatu za novačenje vojske iz 1917.“ (Government Publishing Office, n.d.).

tetoviranih ili cirkuskih i karnevalskih nakaza), bedra, bočne strane i ispod pazuha obično su se zanemarivali. Vojnicima je bilo zabranjeno tetoviranje lica i ruku.

Vojnici i mornari su po povratku kući počeli uviđati da njihove supruge, djevojke pa čak i šefovi ne cijene tetovaže. Kako se društveni pritisak protiv tetoviranja povećavao, čak se i vojno tetoviranje počelo smanjivati. Tetovaže američkih vojnika povezano je s ratovima, izvanrednim stanjima i patriotizmom kao izrazitom motivacijom za tetoviranjem, no kako su slijedila mirnija vremena, tako je i interes za tetovažama gubio na značaju (De Mello, 2007).

3.2.1.2. "Bajkerske" tetovaže

Vrlo popularna, uglavnom korištena i u rječniku hrvatskog jezika zapravo nepostojeća, riječ "bajker" dolazi iz engleskog jezika. Kultura tetoviranja je među ovom supkulturom vrlo proširena, popularna i prihvaćena, gotovo bi se moglo reći o obvezna. Kao i većina društvenih pojava u Europi, kultura tetoviranja među motociklistima došla je iz Sjeverne Amerike.

"Bajkeri" se s tetovažama povezuju još od kraja Drugog svjetskog rata. Na kraju rata na ulicama se pojavio novi oblik konfrontacijskih "bajkerskih" tetovaža, koristeći tetovaže kao oblik prkosa glavnim vrijednostima srednje klase, domoljublju i ljubavlju nadahnutim tetovažama radničke klase. Stil i sadržaj "bajkerskih" tetovaža radikalno se razlikuje od tradicionalnih tetovaža, po tome što su tetovaže gotovo isključivo crne i rađene su u stilu fine linije, jednom iglom. To nije slučajno jer su mnogi motociklisti bili odmetnici i tako svoje prve tetovaže stekli u zatvoru, a zatvorski stil ponijeli su sa sobom van. Klasične biciklističke tetovaže uključuju Harley Davidson motocikle i ambleme, V-twin motore, logotipe klubova, lišće marihuane, svastike, lubanje i logotipe kao što su "FTW", "*Born to Lose*", "*Live to Ride, Ride to Live*".

"Bajkerske" tetovaže i na ženama i muškarcima, nalaze se na vidljivim površinama tijela, jer više predstavljaju javni komentar nego privatnu ekspresiju. "Bajkersko" tetoviranje predstavlja vrlo doslovan sustav komunikacije unutar "bajkerske" zajednice, a za one koji prepoznaju slike i slogane, može se proširiti i izvan zajednice. Nadalje, tetovaže su neizostavan dio imidža motociklista i mogu poslužiti kao putovnica u njihovu (sub)kulturu, čak i za one koji nisu motociklisti, ali nose tetovaže (DeMello, 2007: 30-31).

Slika 3. "Old School bajker" (lijevo) i moderni, ekstremni off-road motociklist (desno) – obojica nose tetovaže

Izvor: <https://www.pexels.com/> (pristupljeno 15.03.2022.)

Tetovaža među vozačima motocikla nije ostala samo kao ona stara tradicionalna kultura, koja pod motocikliste ubraja muškarce srednjovječne ili starije životne dobi najčešće vozeći Harley Davidson motocikle. Ona je naprotiv toga vrlo popularna i među mlađom i agresivnijom populacijom motociklista koji vožnju više proživljavaju kroz adrenalin (bilo da se radi o jurnjavi cestom ili opasnim trikovima i skokovima po brdskim terenima), a ne kao osjećaj ugodnog putovanja.

4. TETOVAŽA U SUVREMENOM SVIJETU

U prethodnom poglavlju dotaknuli smo se povijesti tetovaže, odnosno tetoviranja. U ovom ćemo poglavlju prikazati tetovažu i praksu tetoviranja od kasnog dvadesetog stoljeća do današnjeg dana. Do sada smo vidjeli kako je ova kulturološka pojava prošla mnogo toga kroz povijest, prihvaćanje i popularnost, ali i kontroverzu i diskriminaciju. O tome najbolje govori Hirschmann (2014) tvrdeći kako je umjetnost tetoviranja prošla je kroz mnoge uspone i padove u svojoj dugoj povijesti. Ponekad su se tetovaže jako cijenile, a onda u nekim drugim razdobljima ili pak područjima, tetovažu je pratila loša reputacija. U javnosti se povezuje s kriminalnim ponašanjem, lošim ukusom, lošim društvenim statusom i drugim nepoželjnim osobinama. Danas su tetovaže u usponu. *Body art* gubi svoje loše konotacije i postaje sve popularnija. Više od toga, također se pojavljuje kao umjetnička forma vrijedna kritičkog priznanja. Posljednjih desetljeća mnoga mjesta, uključujući neka od najprestižnijih svjetskih, odlučila su izlagati i slaviti umjetničku stranu tetovaža.

Pišući o tetovaži suvremenog vremena DeMello (2007) smatra kako je suvremeno tetoviranje na Zapadu započelo 1970-ih godina kada su pripadnici kontra-kulture počeli nositi tetovaže kao znak otpora prema ravnocrtnim, bijelim, vrijednostima srednje klase.

Pojavili su se novi *tattoo* umjetnici s različitim vrstama obuke i počele su se pojavljivati nove slike tetovaža koje su se svidjele mladoj i modernoj publici. Počevši od 1970-ih, američki *tattoo* majstori počeli su se mijenjati, jer su mladići i djevojke s likovnim iskustvom počeli ulaziti u profesiju zajedno sa starijim, tradicionalno školovanim umjetnicima. Noviji *tattoo* umjetnici svoju su umjetničku inspiraciju nisu preuzeli iz tradicionalnih sjevernoameričkih ili europskih dizajna, nego iz "egzotičnih" kultura kao što su Japan, Samo, Borneo (kulture tetoviranja spomenute u trećem poglavlju rada), ali i od domorodačkih Amerikanaca a ne iz, ovakvim razvojem događaja tetoviranje se počelo dopadati publici srednje klase. Pokazujući da se tetoviranje, dugo stigmatizirano na Zapadu, može pratiti do kulturnih tradicija u kojima se tetoviranje gleda na pozitivan način i u kojima je tetoviranje ugrađeno u važne društvene institucije, moderni *tattoo* umjetnici i promicatelji tetoviranja pokušavaju reintegrirati tetoviranje u modernom Zapadnom društvu.

Prema Hirschmanu (2014) istraživanje iz 2012. godine pokazuje kako 21% odraslih Amerikanaca ima barem jednu tetovažu. Zanimljiva činjenica o popularnosti tetovaže u SAD-u još je više zanimljiva kada se uzme u obzir da se temelji na anketi od prije deset godina. Možemo se zapitati, koliki bi postotak bio danas? Vjerojatno iznimno veći.

4.1. Umjetnost ili tjelesna destrukcija?

Jedno od važnih pitanja u ovom diplomskom radu je i dvojba je li tetovaža umjetnost ili tjelesna destrukcija? Umjesto odgovora pogledajmo zanimljivi citat iz djela *Tattoos - Philosophy for Everyone I Ink, Therefore I Am* Arp i Allhoff (2012):

"Ono što tetovaže čini posebnim je izbor površine – ljudsko tijelo. Osoba je površina, platno. Dakle, postoji li neki razlog zbog kojeg ne bismo trebali umjetnički izrađene tetovaže smatrati 'umjetnošću' baš kao što bismo tako smatrali umjetnički rađenu sliku umjetnošću?"

Nicolas Michaud

Ako bismo prihvatili ovaj način gledanja, odgovor bi bio jako jednostavan. Međutim, ipak to nije tako. Budući da je tetovaža juš uvijek stigmitizirana kao „izričaj“, nastavljaju se voditi polemike oko ovog pitanja.

Brojna mišljenja su kako tetovaža ipak treba biti umjetnost „Ova posebna umjetnost nastaje na ljudima kao platnima. Tetovaža je trajna slika unutar kože. Izrađuje se korištenjem igala ili drugih alata za potiskivanje tinte u donji sloj kože. Stanice u donjem sloju kože su stabilne i ne mijenjaju se puno tijekom vremena. Tinta stoga ostaje manje-više tamo gdje je postavljena u cijelom vijeku nositelja“ (Hirschmann, 2014: 5). Hirschmann, dakle, objašnjava kako tetovaža ne bi trebala biti razlikovana od drugih slikarskih umjetnosti, jer isto kao što se slika na platnu, tako i *tattoo* umjetnici "slikaju" na ljudskoj koži.

Tetovaža nije novonastala kulturološka pojava. Kada bi to bio slučaj, bilo bi jasnije i prihvatljivije da ona još uvijek nema status umjetnosti, međutim tetovaža se prakticira tisućama godina. „Iako su tetoviranje i piercing posljednjih desetljeća ponovno oživjeli, oni nisu novost prakse. Ove tehnike postoje tisućama godina u kulturama diljem svijeta. Korišteni su u mnoge svrhe, uključujući identifikaciju, vjersko obilježavanje, duhovnu zaštitu, i više. Naravno, korištene su i samo za uljepšavanje nositelja. Kroz godine, mnogi ljudi smatraju da su tetovaže i *piercing* osobna i ljupka umjetnička djela“ (Hirschmann, 2014: 6).

Kada govorimo o tetovaži kao umjetnosti, onda si trebamo si postaviti pitanje – što je pak umjetnost?

„Pitanje što se smatra, a što ne smatra umjetnošću, jako je sporno u svijetu umjetnosti; ali za većinu ljudi, čini se da, je na to pitanje lako odgovoriti. Kad predajem filozofiju u umjetničkoj školi, učenici su vrlo samouvjereni. Kad ih pitam kako znaju da je nešto umjetničko djelo, oni će mi samouvjereni reći: 'Poznajem umjetnost kad je vidim.' Kad ih pitam kako znaju da su u pravu, pa, oni 'jednostavno znaju'. Ono što se zapravo događa je da moji studenti uopće ne definiraju umjetnost. Oni samo govore da znaju što je to, a da zapravo ne govore kako znaju što je to. Ako je umjetnost definirana kao 'znam je kad je vidim', onda bih mogao nazvati bilo što da vidim umjetnošću“ (Arp i Allhoff, 2012: 30).

Nadalje Arp i Allhoff (2012) smatraju ako bi smo ovako gledali na umjetnost, da je ona samo stvar onog što vidimo i osjećamo, ne bi bilo kritike i osporavanja je li nešto umjetnost. Prema tome, mogli bi hodati ulicom i pokazati prstom na bilo što i tvrditi da je to umjetnost, te bi se

prolaznici trebali s nama složiti samo jer mi to tako smatramo. Ako vodimo debatu da je tetovaža umjetnost, razlog tome je vjerojatno bolji od toga da se sve što kažemo da je "umjetnost", smatra umjetnošću.

Umjetnost je vrlo značajna i mi sami želimo da ona bude značajna. Vjerojatno iz razloga što neki umjetnički predmeti/djela izlažu ogromnu količinu rada i talenta. Bili oni lijepi, zastrašujući ili dokaz toga nevjerojatnog talenta, njihova vrijednost rezultira činjenicu da takva djela imaju poseban status umjetničkog objekta. Prema ovome vidimo kako umjetnost nije "bilo što", nego je "nešto sa značenjem".

Neki filozofi misle kako je moguće razviti teorije o tome što se smatra i ne smatra umjetnošću. Na taj način bilo bi moguće sa određenom preciznošću prihvatiti nešto kao umjetnost. Vjerojatno postoji puno ovakvih teorija, međutim tri popularne teorije umjetnosti su (Arp i Allhoff, 2012: 31):

- teorija svijeta umjetnosti,
- formalizam,
- ekspresionizam.

Budući da između ovih teorija nije potpuno određeno koja je najbolja za opisivanje umjetnosti, možemo ih jedino ispitati te vidjeti u koju tetovaža može ući kao umjetnost. Ukoliko neka od teorija ne obuhvaća tetovažu kao umjetnost, nije ju pravilno izbaciti, već je potrebno objektivno razmotriti navedene teorije i vidjeti što one kažu o tetovažama.

Teorija svijeta umjetnosti – Arp i Allhoff (2012) smatraju kako je nešto umjetnost kada sam umjetnički svijet, sa svom svojom povijesti i tradicijom, tvrdi kako je to umjetnost. Kada osoba razmišlja o umjetničkim muzejima, povijesti i kritikama umjetnosti, rijetko, pa gotovo nikad, ne razmišlja o tetovažama. Iako postoji muzej "tattoo umjetnosti" u San Franciscu, on se ne smatra pravim muzejom, odnosno predstavnikom umjetničke zajednice. Prema ovoj teoriji tetovaža još uvijek nije prihvaćena u tradiciju svijeta umjetnosti, drugim riječima rečeno tetovaže nisu umjetnost. Unatoč tome, važno je istaknuti kako tetovaža i njezini autori sve više postaju *mainstream* tema, ta ako bi se kolektivna svijest svijeta umjetnosti promijenila, umjetnicima ove teorije sve teže će biti potiskivati i negirati tetovažu kao umjetnost. Autori Arp i Allhoff (2012) smatraju kako je ova promjena vjerojatna.

Formalizam – smatra kako bi djelo umjetnosti trebali biti smatrano kao takvo zbog svojih sposobnosti da bude umjetnost, a ne zbog onog što svijet umjetnosti misli. Prema ovoj teoriji namjera umjetnika, povijesni kontekst umjetnosti, kao i potencijalna značenja i osjećaje koje stvara gledatelj samo odvlače pažnju od umjetničkog rada.

Pažnju je potrebno usmjeriti na sam rad; na primjer, linije, sjenčanje, dimenzije, sklad i načina na koji ti dijelovi rade zajedno kako bi stvorili cjelinu u umjetničkog djela. Prema modernim formalistima, ovi fizički dijelovi zajedno moraju krojiti značajan oblik, kada se promatra sa estetskog stajališta, koji će gledatelju dati osjećaj promatranja umjetnosti. Iako je ovu teoriju u potpunosti teško objasniti, prema formalistima, ako tetovaža svojim fizičkim svojstvima kroji estetski zadovoljivu cjelinu, ona je umjetnost. Prema tome neke tetovaže ne bi se smatrale

umjetnošću isto kao što se i loša slika ne smatra umjetnošću. Budući da formaliste ne zanima "platno" slike, ova teorija ignorira najvažniju činjenicu tetovaže, a to je da se ona nalazi na ljudskoj koži.

Ekspressionizam – je vrlo udaljen od formalizma. Dok formalisti smatraju kako fokus treba biti stavljen samo na fizička svojstva umjetnosti i sliku koju ona prikazuje, ekspresionisti gledaju i na kontekst nastajanja umjetnosti te ova teorija govori kako bi umjetnost trebala biti izražaj emocija. Prema ovoj teoriji neke tetovaže mogle bi se smatrati umjetnošću, a neke ne. Tetovaža koja nas može privući i duboko nas dirnuti je ona koju bi se smatralo umjetnošću. S druge strane, generički leptir na gležnju se ne bi smatrao umjetnošću – to bi jednostavno bila slika na osobi.

Činjenica da je tetovaža na osobi, ona može značiti izraz emocija i predstavljati značenje slike koja sama po sebi nema puno značenja. Kao takav ekspresionizam može moćno pridonijeti perspektivi da su tetovaže djela umjetnosti.

„Ove nam teorije pomažu razumjeti što mislimo pod umjetnošću i kako se tetovaže uklapaju u svijet umjetnosti. Teorija svijeta umjetnosti govori nam da tetovaže moraju sudjelovati u svijetu umjetnosti kako bi njihova estetska vrijednost bila prepoznata i priznata kao umjetnost. Formalizam pomaže pokazati da se sama tetovaža, bez obzira na kontekst, može cijeniti kao umjetnički objekt. Sama tetovirana slika može biti takva da linije, sjenčanje i perspektiva rade zajedno kako bi stvorili estetsku cjelinu. Formalist nas podsjeća da se ne gubimo u činjenici da je slika na osobi i umjesto toga da se usredotočimo na sliku. I konačno, ekspresionist nas potiče da smatramo da je činjenica da je tetovaža na osobi u nekim slučajevima relevantna za estetski doživljaj“ (Arp i Allhoff, 2012: 34). Nadalje trebamo se pitati je li tetovaža umjetnost zato što je umjetnički izrađena slika ili zbog činjenice što je načinjena na osobi.

Iako veliki broj mišljenja ovu činjenicu ne smatra kao problem, jednako tako druga strana osuđuje tetovažu, prozivajući je destrukcijom ljudskog tijela.

Prema Arp i Allhoff (2012) ako je kontekst tetovaže (u smislu da je postavljena na osobu) najviše važan, onda se gotovo čini kao da su tetovaže više izvedbena umjetnost⁷ nego likovna umjetnost. Prema Hirschmann (2014) tetoviranje spada u širu kategoriju "modifikacije tijela". Modifikacija tijela uključuje svaku namjernu promjenu ljudskog tijela iz nemedicinskih razloga. „Neki ljudi oštro odbacuju ideju da modifikacija tijela ima bilo kakvu umjetničku vrijednost. "Po mom mišljenju, tetoviranje je siguran način da momak izgleda kao alat, a djevojka da izgleda kao skitnica", žali se jedan pisac. Drugi ljudi prigovaraju iz vjerskih razloga, ističući da jedan biblijski odlomak zabranjuje rezanje u Osjećaju da je ta zabrana dovoljan razlog da s visoka gledaju na tetovaže i piercinge. (...). Sva ova rasprava čini zanimljivu hranu za razmišljanje, ali to je malo previše akademski za entuzijaste tetoviranja i piercinga. Ovi ljudi snažno osjećaju da je umjetnička vrijednost u oku promatrača i iz njihove perspektive, tjelesne modifikacije izgledaju doista vrlo dobro. Ponosni su što su na najnaprednijoj pozornici najstarije i najnovije svjetske likovne umjetnosti.“ (Hirschmann, 2014: 6).

⁷ Izvedbena umjetnost – eng. *Performance Art* – na popularnosti je stekla u posljednjih nekoliko desetljeća, naglašava umjetnost u kojoj nije važno samo djelo nego i performans umjetnika.

Moglo bi se reći kako određeni dio javnosti tetoviranje smatra umjetnosti, pogledamo li stranu literaturu ili jednostavno strane izraze djelatnici tetovaže, većinom, su oslovljeni kao "*tattoo artist*"⁸. Oni sami sebe zasigurno smatraju umjetnicima jer znaju koje vrijeme i trud su morali uložiti u svoj rad. „Razumljivo je, dakle, zašto se mnogi tattoo umjetnici osjećaju kako njihov rad ima iste izgleda kao i djela koja obično predstavljaju muzeji i galerije. "Mislim da nas većina javnosti smatra umjetnicima, ali mislim da svijet likovne umjetnosti ne zna što bi s nama. (...). U svjetlu ove ekskluzivnosti i rastućeg *mainstream* poštovanja prema umjetnicima, logično je da svijet likovne umjetnosti prihvaća tetovaže. Kitamura, koji je bio kustos izložbe Virginia Museum of Fine Art, vidi izložbu kao dobrodošlo priznanje da su tetovaže konačno cijenjene zbog visokog umjetničkog kalibra." (Schwab, 2015.).

Debata o ovom pitanju uistinu jest opširna i možda će biti vječna, međutim usporedi li se položaj tetovaže, u društvu, prije nekoliko desetljeća njezin položaj danas, vidimo kako stvari idu naprijed. U nastavku djelatnici tetovaže kao i na njihova djela često će biti oslovljeni s "umjetnici" i "umjetnost" budući da većina autora korištene literature tetovažu i njihove stvaraoce takvima i smatra.

4.2. Moderna primjena tetovaže

Tetovaže postale nadaleko popularna i rasprostranjena umjetnost na ljudskom tijelu, te bi se moglo reći kako je danas teško ne poznavati tetoviranu osobu. Tetovaža se u današnje vrijeme smatra potpunim osobnim izborom pojedinca te su motivi i razlozi tetoviranja šaroliko, mnogi će reći i kreativni.

O tetoviranju se dosta priča kao o načinu vlastite ekspresije, izražaja svoji stajališta, osjećaja, emocija, misli, kreativnosti, znanja, vještina, vrlina itd. Postoji mnoštvo priča iza tetovaža, a to bitno doprinosi tetoviranju kao popularnom i sve brže rastućem trendu. Tetovaža svoju renesansu nije doživjela prije nekoliko godina, nego početak toga rasta već dobro gazi svoje drugo desetljeće. Nekadašnje mlade generacije koje su se tetovirale radi praćenja trendova, danas su već odrasli ljudi, koji i dalje osjećaju ljubav prema ovoj kulturi, te izrađuju nove tetovaže i samo još više pojačavaju dobrostojeće temelje prihvaćenosti tetovaže.

„Većina tetoviranih ljudi svoje tetovaže doživljava kao jedinstvene aspekte sebe, ali sociolozi koji proučavaju tetoviranje usredotočuju se na grupne uzorke i sveukupne trendove. Oni istražuju utjecaj medija i potrošačke kulture te utjecaj spola, seksualnosti, rase i klase na "politiku tijela". Iako nijedno objašnjenje ne objašnjava rastuću popularnost tetovaža, istraživači otkrivaju da ljudi koriste tetovaže da izraze tko su, što su proživjeli i kako vide sebe u odnosu na druge i svoje društvene svjetove. Studije također otkrivaju da ljudi ne mogu u potpunosti kontrolirati značenje vlastitih tetoviranih tijela; društveni konteksti u kojima žive oblikuju odgovore na njihove tetovaže i interpretacije njihovih tetovaža“ (Kang i Jones, 2007).

⁸ *tattoo* – eng. tetovaža; *artist* – eng. umjetnik

4.2.1. Tko se tetovira i zašto?

Paul Sweetman piše: “Popularna slika tetoviranog kao mladog, muškarca radničke klase sada je sve više zastarjela, jer se sve više muškaraca i žena, različitih dobnih skupina i socioekonomskog porijekla, odlučuje ući u tattoo studio.” (Sweetman prema Kangu i Jonesu, 2007). Pokušavajući razumjeti nove tetovaže, Kang i Jones usredotočili su se na tri skupine – mlade, žene, te pripadnike tattoo subkultura. Nadalje u svojem članku, ovi autori, ističu kako je popularnost tetoviranja među tinejdžerima i studentima uzrokovana životnom fazom mladih u kojoj oni nastoje potvrditi svoju neovisnost i samostalnost, te da im tetovaže pružaju način utemeljenja svijesti u sebe.

Kang i Jones (2007) proveli su istraživanje među tinejdžerima, kroz dvije ankete, jedne bazirane na 642 ispitanika srednjih škola u Teksasu i druge bazirane na nacionalnom uzorku od 1 762 studenta. Temeljem ovog istraživanja zaključili da su većina tetoviranih adolescenata, suprotno od stereotipa, studenti s visokim uspjehom i rijetkim prijavim o pripadnosti bandama. Također smatraju kako je, krajem 20. stoljeća, tetoviranje osvojilo sljedbenike među tinejdžerima i studentima koji su promijenili reputaciju tetoviranih ljudi, od one gdje su smatrani kriminalcima i običnim fizičkim radnicima do reputacije kako su oni umjetnici i slobodni mislioci. Mnoge holivudske zvijezde s vidljivim tetovažama inspirirale su mlade na tetoviranje.

Kada se priča o kulturi tetoviranja među ženama, često se ističe kako tetovirane žene žele izraziti svoju snagu i neovisnost te kako su tetovaže mnogim ženama pomogle u svladavanju njihove nesigurne i stidljive naravi. Interes ženske populacije za tetovažama najprije je počeo u SAD-u početkom druge sredine 20. stoljeća. Od tada taj interes bilježi konstantan rast, te danas uživa veliku popularnost. Jedna starija anketa na koju se pozivaju Kang i Jones (2007). Prema navedenoj anketi čak 15% žena posjeduje tetovaže, a vrijedno je spomenuti kako je kod muške populacije ovaj postotak bio 16%. „Samoopisana “24-godišnja, nesigurna žena koja nije savršena, mršava, prelijepi supermodel” piše u e-zinu *Body Modification* da joj je tetovaža Pegaza⁹ pomogla da prevlada mržnju prema svom tijelu. “Podiže se na stražnje noge raširenih krila kao da će poletjeti, slično načinu na koji se želim osloboditi svoje sumnje i početi voljeti sebe zbog sebe. (...).

Tetoviranje mnogim ženama nudi kontrolu nad vlastitim tijelom. Neke od njih su koristile tetovažu kako bi osporile ograničene uloge supruge i majke i istražili druge načine definiranja sebe. (...). Žene mogu koristiti tetoviranje da povrate svoja tijela ne samo od nasilja ili bolesti, već i od svakodnevnih iskustava osjećaja neprivlačnosti, slabosti ili različitosti – poput mlade žene s tetovažom Pegaza. Dok neki kritičari smatraju kako je tetoviranje još jedan oblik samopovređivanja, što bi uistinu moglo biti istina u nekim slučajevima, samoopisana iskustva većine tetoviranih ljudi čini se da proturječi ovom razmišljanju“ (Kang i Jones, 2007).

⁹ Pegaz, eng. *Pegasus* – biće iz Grčke mitologije – prema epovima ovo biće bilo je utjelovljeno kao konj sa krilima, te je kao takvo imalo sposobnost letenja.

4.2.2. Tipovi tetovaže prema položaju na tijelu ili dizajnu

Kako smo već rekli, ranija podjela tetovaže stoji kao legitimna te se prihvaća, ali s druge strane pričamo li o vrstama tetovaže, najprije bi trebali definirati što mislimo pod vrstom tetovaže. Kada o tome govorimo, mislimo li na značenje iz tetovaže, razlog njenog tetoviranja ili na stil kojim je rađena ili pak dio tijela preko kojeg je "oslikana". „Tetovaže mogu varirati od malih, izoliranih slike do remek-djela cijelog tijela. Iako nema čvrstih pravila, mnogi ljudi koji cijene tetovaže zbog njihove umjetničke vrijednosti odlučuju se za veće dizajne“ (Hirschmann, 2014: 20).

Govorimo li o ovakvoj podjeli tetovaža najpoznatiji i učestaliji dizajni koji se ističu su: a) *sleeve* tetovaže koje se izrađuju na rukama, uglavnom pokrivajući kožu od ramena do šake ili dio ruke do lakta te, radi li se o polovici ruke, češće se tetovira podlaktica, b) *lower-back/back* tetovaže na donjem dijelu leđa, popularne među ženskom populacijom koja nosi tetovaže,

c) *sternum/underboob* tetovaže također su popularnije među ženskom populacijom, jer se radi o tetovažama na prednjem dijelu tijela, koje se najčešće izrađuju tako da pokrivaju površinu kože ispod grudi, kod žena, ili površinu prsnog koša kod muškaraca, i d) *full-body* tetovaža koje prekrivaju cijelo tijelo. Međutim, znači li cijelo tijelo doslovno svaki centimetar kože, pretpostavimo kako ipak ne.

Slijedi nekoliko dodatnih objašnjenja o navedenoj podijeli prema Hirschmannu (2014).

„Tetovaža na donjem dijelu leđa (*lower-back tattoo*) jedan je od popularnih izbora tipa tetovaže. Ove tetovaže zahvaćaju donji dio leđa. Obično su simetrične, tako da se prostiru prilično ravnomjerno s obje strane kralježnice. Provirujući iz jaza između niskih traperica i skraćene majice/košulje, ovakve tetovaže daju umjetnički štih senzualnom dijelu ljudskog tijela. Također je popularna tetovaža rukava ili pola rukava (*sleeve or half-sleeve tattoo*). Kao što ime govori, ove tetovaže pokrivaju dio ili cijelu ruku, baš kao što bi to činio rukav košulje. Dobro dizajnirani rukavi imaju teme koje ujedinjuju svoje brojne dijelove i govore nešto o nositelju. Pravilno izvedene, *sleeve* tetovaže mogu biti prava umjetnička djela. Za ekstremiste, (*body suit or full-body tattoo*) tetovaža cijelog tijela mogu biti neodoljive. *Full – body tattoo* su tetovaže koje pokrivaju cijelo ili gotovo cijelo tijelo, iako lice, vrat i ruke često ostaju netetovirani. Kao i sve tetovaže, tetovaža cijelog tijela može se učiniti nasumično, ali najupečatljiviji primjeri imaju uzorak ili temu koja ujedinjuje cjelokupnu prezentaciju tetovaže. Postizanje ovog izgleda može biti izazov. Jedan stručnjak za tetovaže nudi ovaj razuman savjet ljudima koji razmišljaju o tetoviranju cijelog tijela: „Ako idete s temom, pokušajte koristiti istog *tattoo* umjetnik kroz cijeli proces stvaranja tetovaže preko cijelog tijela. Budući da svaki umjetnik ima svoj unikat stila, ako uistinu želite da cijeli komad izgleda potpuno isto, imati će te više sreće ako koristite istu osobu“ (Hirschmann, 2014: 21).

Osim tetovaže na donjem dijelu leđa, koje prema nekima polako gube na svojoj popularnosti u odnosu na tetovaže koje se izrađuju preko cijelih leđa ili samo na području oko lopatica, te također tetovaže tanjeg dizajna koje prate kralježnicu osobe. Generalno govoreći tetovaže na leđima uživaju veliku popularnost i kod muških i ženskih ljubitelja tetovaže, gdje u slučaju

muškaraca, kako je već i spomenuto, tetovaže na leđima uglavnom su dizajnirane motivima snage i hrabrosti, dok je kod žena glavni motiv senzualnost.

Slika 4. Sleeve (lijevo), back (sredina) i full-body (desno) tetovaža

Izvor: <https://unsplash.com/> (pristupljeno 20.03.2022.)

Budući da u svojem djelu K. Hirschmann ne navodi tetovaže prsne kosti, za njen obuhvat korišten je primjereni *web-izvor*. Tetovaže ispod grudi 2012. godine kada je Rihanna¹⁰ tetovirala egipatsku božicu Izidu ispod grudi u čast svoje pokojne bake.

„Lokaciju je teško definirati jer se uvlači u prsa, prsnu kost, trbuh i rebra. (...). Tetovaže ispod grudi imaju tendenciju da budu simetrične, zavlačeći se u lukove ispod grudi. Dio razloga zašto je ovo mjesto za tetoviranje postalo takav trend je to što mnoge od njih izgledaju isto. Čak i jedinstvena tetovaža izgleda slično drugima jer sve imaju iste oblike zbog prirodnog oblika tijela u području ispod grudi koji zahtijeva ovaj sličan oblik. (...). Dizajn mora izgledati dobro s prirodnim oblinama ovog područja. Mjesto je rizično i za neke ljude kontroverzno. Tetovaže ispod grudi su lijepo i hrabro trend mjesto za ljude koji žele dati izjavu“ (Village Ink, 2017).

Osim većih dizajna koji obuhvaćaju popriličnu površinu tijela kao što citat opisuje, tetovaže ispod grudi često si i izrađuju samo na prsnom košu kao minimalistički dizajni. Ovaj dizajn tetovaže, kako je već spomenuto, poznat je i kao tetovaža prsne kosi, te iako popularnija među ženskom populacijom, ovaj dizajn također je prisutan među muškom populacijom, gdje češće tetovaža obuhvaća gotov cijelu površinu prsnog koša. Naravno, ovo nisu jedini dizajni tetoviranja koji se danas koriste u svijetu tetovaže. Budući kako se kao glavna odlika ove kulturološke pojave ističe kreativnost, tako postoje i mnoga mjesta na tijelu na kojima ljudi žele izraditi svoje tetovaže i time izraziti svoje emocije. Tako su poznate i tetovaže na rebrima, na vrhu lakta, na listu i/ili bedru itd., također su popularne tetovaže dizajnirane samo kao jednostavna linija oko podlaktice.

4.2.3. Medicinske tetovaže

Ranije u radu već su bile spomenute tetovaže korištene u medicinske svrhe, međutim kako napreduju i medicina i kultura tetoviranja, danas se tetovaža često koristi u, nazovimo to, medicinske svrhe. Prema DeMello (2007) tetoviranje se koristi u medicinskom području od ranih dana plastične operacije, kada su liječnici shvatili da mogu koristiti tehnike tetoviranja za pokrivanje ožiljaka ili madeže te za kamufliranje posljedica ozljede ili operacije na tijelu.

¹⁰ Robyn Rihanna Fenty – barbadoska pjevačica, glumica, modna dizajnerica i poslovna žena.

Danas je korištenje tetoviranja tijekom rekonstruktivne kirurgije vrlo uobičajeno. Poznata je kao mikropigmentacija. Riječ je o obliku kozmetičkog tetoviranja kako bi se zamaskirali ožiljci ili promijenila boja kože. Često se koristi i u slučaju nestajanja pigmenta kože. U slučaju operacije rekonstrukcije dojke, nisu samo kirurški ožiljci prekriveni tetovažama (koristeći boje tinte koje odgovaraju tonu pacijentove kože) već se tetoviranje koristi za bojanje rekonstruirane aureole.

Nadalje, muškarci i žene koji imaju alopeciju mogu tetovirati vlasišta kako bi nalikovalo kosi, mogu se ispraviti i štete od opekline, itd. Drugim riječima, mnogo je medicinskih stanja gdje tetoviranje može pomoći.

U modernije vrijeme tetovaže povezane s medicinom, nisu samo one mikropigmentacijske koje nastoje prikriti ožiljke tintama u boji kože ili estetske poput tetoviranja obrva i sl. Čest je slučaj da se ljudi prilikom ožiljaka ili ostalih oštećenja na koži obraćaju *tattoo* umjetnicima kako bi pomoću lijepog dizajna prekrili svoju ožiljke kojima su nezadovoljni. „Većina ljudi ponosno nosi svoje ožiljke kao dio svojih životnih priča. Neki ljudi ipak nisu toliko oduševljeni uočavanjem ružnih mrlja na svom tijelu. (...). Dobro postavljena tetovaža je jeftinija opcija za takve slučajeve. Jedan od važnijih čimbenika koje treba uzeti u obzir nakon što se odlučite za ovaj pothvat je provjera razine vještine *tattoo* umjetnika. Jesu li radili slične radove u prošlosti? Jesu li njihovi klijenti bili zadovoljni? Koliko dobro se nesavršenost može sakriti ovisi o vrsti ožiljka – i vrsti tinte koja se koristi za učinkovito prikrivanje. Iako stavljanje tetovaže na ožiljak nije zajamčena pobjeda zbog načina na koji pigmenti reagiraju na tkivo, kreativnost može popuniti prazninu u nekim područjima“ (Inspirationfeed, 2022).

Slika 5. Tetovaža skriva neželjeni ožiljak - (lijevo) prije, (desno) poslije

Izvor: <https://inspirationfeed.com/scar-tattoo-cover-ups/> (pristupljeno 20.03.2022)

Na slici se prikazuje noga osobe koja je zadobila trajni ožiljak, vjerojatno, uzrokovan opeklinom visokog stupnja. Slika prikazuje ožiljak prije tretmana tetoviranja i nakon tretmana.

4.3. Tetovaža pred publikom

U modernom medijskom svijetu stav javnosti je od velike važnosti. Ono razvija, uzdiže, ali i uništava trendove. Iako trendovi tetoviranja nisu u istom položaju kao npr. trendovi odijevanja ili frizura koji nikad nisu bili realno stigmatizirani. Publika je s vremenom zavoľjela tetovaže te su one postale veliki trend među određenim sportovima i slavnim osobama na filmskoj sceni.

4.3.1. TV i mediji

Rastom svoje popularnosti i rasprostranjenost te utjecajem globalizacije, *tattoo* umjetnici postajali su sve više povezani, te su se sve češće pojavljivali različiti događaji koji su okupljali sve veći broj umjetnika, ne samo tetovaže nego i ostalih pripadnike cjelokupne umjetničke zajednice. Tetoviranje predstavlja samo još jedan medij umjetnika, koji bi trebali imati svi istu razinu *umjetničkih sposobnosti*'. Kako bi unaprijedio ovu ideju, Booth je 2001. organizirao izložbu pod nazivom *ArtFusion Experiment*. Ovaj događaj okupio je umjetnike svih medija, uključujući tetoviranje, kako bi stvorili kolektivna, spontana umjetnička djela.

Događaji *ArtFusion* koji se još uvijek događaju i danas su pomogli da se umjetnost tetovaže i umjetnici koji je stvaraju dovedu u oči javnosti“ (Hirschmann, 2014: 41). Ovakvi događaji i okupljanja, naravno, privukli su pažnju medija, koji su u to vrijeme također živjeli svoju renesansu zbog galopirajućeg napretka tehnologije, što je još više poguralo tetoviranje prema popularizaciji.

Hirschmann (2014) smatra kako su *Reality TV* emisije koje prikazuju *tattoo* studije i profesionalne umjetnike u još većoj mjeri okupili sudionike ove industrije i predstavili ju očima javnosti. Trend tetovaža na TV-u započeo je 2005. s emisijom *Miami Ink* koja je prikazivala

svakodnevna djela Miamijske Florida *tattoo* studija. Ami James, vlasnik navedenog studija, ubrzo je postao prava televizijska zvijezda i javno lice industrije tetoviranja. Mnogi profesionalni *tattoo* umjetnici nisu voljeli ovakve vrste televizijskih emisija, smatrajući da predstavljaju nerealan pogled na industriju. James se djelomično složio s ovim razmišljanjem, ali je još više istaknuo pozitivnu stranu koja je, kako kaže, pokazala svima da *tattoo* studiji nisu popunjeni "bajkerima" koji ubijaju ljude, te da su *tattoo* umjetnici samo umjetnici koji zarađuju za život. Njegovi zaposlenici također su zaslužili svoj dio pažnje, a gledatelji su posebno voljeli tetoviranu djevojku po imenu Kat Von D. (Katherine Von Drachenberg).

Slika 6. Kat Von D (2010. godine)

Izvor: Hirschmann (2014)

Mlada, privlačna, svojeglava, bogato tetovirana i nevjerojatno talentirana, Kat Von D bila je kao stvorena za TV. Svojim trudom i radom doprinijela je popularnosti tetovaže. „*Nikada nisam željela biti na TV-u, ali... da nisam iskoristila ovu priliku, netko drugi bi. Pomisao na osrednju tattoo umjetnicu koja predstavlja sve što volim... nije mi dobro sjela.*

Ovo je bila moja prilika da dam sve od sebe i tetoviranje prikažem u pozitivnom svjetlu“ objasnila ona. (...). Nakon što je 2006. napustila Miami Ink, slavna umjetnica Kat Von D nastavila je glumiti u vlastitoj *tattoo Reality* seriji, LA Ink. Von D-ova emisija emitirala se od 2007. do 2011. godine“ (Hirschmann, 2014: 43).

4.3.2. Sport

Poznato je kako u današnjim *mainstream* sportovima tetovaža već odavno nije tabu i ne stvaraju se gotovo nikakve kontroverze u vezi ove kulturološke pojave. Tetovaže se često vežu uz sportaše, posebice nogometaše.

Popularnost tetovaže među igračima u nogometu je jednaka kao i njegova popularnost kao sporta među navijačima. U današnje vrijeme gotovo pa je teže pronaći nogometaša koji nije tetoviran nego onog koji je. Naravno postoje igrači koji se ne žele tetovirati iz njima sobnih

razloga poput, prema jednom djelu nogometnog kolektiva najboljeg igrača svijet, Cristiana Ronalda koji tvrdi kako se ne želi tetovirati jer redovno donira krv¹¹.

“Nemam tetovaže, ne mijenjam frizure, ne znam plesati. Samo želim igrati nogomet“ riječi su poznatog Egipćanina Mohameda Salaha. Većina njih su ipak igrači stariji generacija koji smatraju kako je to potpuno nepotrebno za jednog profesionalnog igrača, te kako mladi igrači izrađuju tetovaže samo kako bi privukli pozornost javnosti. Njihovo mišljenje je kako su takvi postupci nepromišljeni te kako se njima mladi zapravo više udaljavaju od sporta, čime potencijalno narušavaju tijek i budućnost svoje karijere. Iako se ovakvo razmišljanje vrlo lako može ispostaviti kao istinit slučaj, broj tetovaža u ovom sportu vjerojatno raste, budući da gotovo nema poznatih ograničenja (osim u Kini) u smislu položaja i količine tetovaža na tijelu igrača. Među nogometašima pojavljuju se i tetovaže na licu, ali tek na nekolicini igrača i ne u velikoj mjeri dok dizajni na tijelu variraju od minimalističkih tetovaža, do, ranije objašnjenih, *sleeve* tetovaža pa čak i gotovo *full-body* tetovaža.

¹¹ Doniranje krvi nakon tetoviranja – činjenica je da ukoliko osoba (ako joj je prema svim ostalim kriterijima dozvoljeno darivanje krvi) izradi tetovažu, nije u mogućnosti minimalno šest mjeseci donirati krv, a u nekim slučajevima je moguće i dulje.

Slika 7. Memphis Depay - profesionalni nogometaš FC Barcelone i Nizozemski reprezentativac

Izvor: <https://www.barcablaugranes.com/> (pristupljeno 22.03.2022.)

Mnogi igrači izrađuju svoje tetovaže kako bi označili postignuća i trofeje koje su osvojili kroz svoju karijeru. Zanimljivo bi bilo istaknuti da je u Kini tetovaža ne tako davno doživjela veliki udar od strane GAS-a (*General Administration of Sport of China*).

„Kina je zabranila nogometašima tetoviranje i naredila onima s postojećim da ih uklone ili prikriju kako bi bili "dobar primjer društvu", prema direktivi koju je izdala Opća uprava za sport Kine (GAS). Direktiva – pod nazivom "Prijedlozi za jačanje upravljanja nogometašima" – postavlja disciplinske zahtjeve za reprezentativce. "Sportašima reprezentacije i U23 reprezentacije strogo je zabranjeno da imaju nove tetovaže", stoji u direktivi koja je objavljena u utorak. "Onima koji imaju tetovaže savjetujemo da sami uklone tetovaže. U slučajevima posebnih okolnosti, tetovaže moraju biti prekrivene tijekom treninga i natjecanja uz pristanak tima." Nacionalnim timovima na razini do 20 godina zabranjeno je regrutirati nove sportaše s tetovažama, navodi se u direktivi“ (Rebane i Chang, 2021)

Pored nogometa kao jedan od nepoznatiji sportova ističe se **košarka**, gdje je Američki NBA nedvojbeno najjača košarkaška liga u svijetu, te je vrlo vjerojatno kako je želja svakog košarkaša igrati u NBA-u. Što se tiče kulture tetoviranja u toj ligi, stvari su više-manje iste kao i u nogometu, tetovaža je uvelike prihvaćena i popularna. „NBA igrači, u slučaju da niste bili svjesni, jako, jako vole tetovaže. Postoji cijeli pod-žanr postova na košarkaškim blogovima koji se sastoje od slajdova "Najgore NBA tetovaže" ili "Najbolje NBA tetovaže"“ (Cheadle, 2011). Svoje mišljenje na web-stranici "*Basketball Word*" iznosi Brian (2022), te on smatra kako se košarkaši vole izražavati na razne načine, od glazbe do mode i na društvenim mrežama. Igrači izražavaju svoja mišljenja na terenu i izvan njega, a nije ništa drugačije ni s njihovim tetovažama.

NBA igrači imaju puno tetovaža, mnogo njih ima male tetovaže koje kroje jednu veliku tetovažu, obično prekrivajući njihove ruke i torzo. Tetovaže koje pokrivaju njihove ruke poznate su kao *sleeve* tetovaže.

Tetovaže mogu biti skupe ovisno o veličini i stopi troškova tattoo umjetnika, bezopasne su za igrača i ne utječu na performanse. Hip-hop ima veliki utjecaj na stil i modu u NBA ligi, sve je to dio igre. Ono što se vidi u glazbenim spotovima, sigurno se vidi na terenu u NBA ligi. Reperi žele biti NBA igrači, a NBA igrači žele biti reperi.

Govorimo li o Olimpijskim igrama, popularnost tetovaže vjerojatno je u puno podređenijem položaju nego što je slučaj s, na primjer, nogometom (iako se i nogomet sada smatra olimpijskim sportom, te se održava na olimpijskim igrama). Tetovaža u ostalim disciplinama, kao što su atletika, gimnastika, plivanje, veslanje, streličarstvo, jedrenje, itd., puno manje je zastupljena, ali ipak nije potpuno neprisutna. „London je ovih dana preplavljen tetovažama pošto se na borilištima širom grada učesnici Olimpijskih igara prosto nadmeću svojim tetovažama na tijelima. Ali, tetovaže čuvenog olimpijskog logoa, pet isprepletenih prstenova, nisu rezervirane samo za vrhunske sportaše. Posvećenost olimpijskom duhu inspirirala je i brojne amatere, učesnike ceremonije otvaranja i turiste da tetoviraju tijelo. U gradu domaćinu Olimpijskih igara saloni za tetoviranje prepuni su kako sportaša, tako i navijača koji žele tetovažu olimpijskih prstenova. Mnogi sportaši svoja dostignuća ovjekovječuju na tijelu, a tetovaže prstenova toliko su raširene da tijela bez tetovaža djeluju kao manjina. Tetovaže se najviše vide na plivačima. Michael Phelps ima prstenove na kuku“ (Nezavisne novine, 2012)

Valjalo bi još istaknuti sport iz borilačkih vještina – MMA (*Mixed Martial Arts*) čija je najpoznatija i najelitnija liga UFC. Udruženje u kojem je kultura tetoviranja možda i najizraženija nego u bilo kojem drugom sportu. Sve u svemu, generalno, može se reći kako su tetovaže u modernom sportu vrlo raširene i popularne, uz određene iznimke oštrijih kultura. Naravno u nekim sportovima tetovaže su popularnije u nekima manje, kako je već spomenuto, sportova je previše kako bi se u njih sve ulazilo, a ovaj odlomak u radu stoji kako bi ukazao na povezanost zastupljenosti tetovaže u društvu i sporta. Zasiurno je kako rast popularnosti tetovaže općenito prvo utjecao na njezinu pojavu i u sportu, dok se može zaključiti kako je povratno sport utjecao na njezinu popularnost u društvu i to pogotovo mlađih generacije koje mnoge uzore vide upravo u sportašima.

5. EKONOMIKA TETOVIRANJA

Ekonomski pogleda na tetovažu može se sagledati s dva aspekta – s aspekta djelatnosti i s aspekta pojedinca na tržištu rada ili u organizaciji.

Tetoviranje kao djelatnost je iznimno značajna zbog popularnosti tetoviranja. Biti *tattoo* umjetnik za neke može zvučati kao pošten, zanimljiv i respektabilan posao, gdje se takvog majstora zbilja smatra umjetnikom, dok za neke ovaj posao može značiti nešto više negativno ili samo jedan u nizu svakodnevnih poslova gdje je *tattoo* umjetnik običan obrtnik koji zarađuje za život.

(Ne)prihvaćenost tetovaže na radnom mjestu veže se uz moguću stigmatizaciju i svojevrsnu diskriminaciju. Tetovirane osobe često se susreću s pitanjima: kako ćeš naći posao s tim? Ako se tetoviraš, gdje ćeš se zaposlit? Tko će te zaposlit s tom tetovažom? Ipak, rast popularnosti tetovaže te njezine prihvaćenosti u društvu mijenja situaciju i za tetovirane zaposlenike odnosno kandidate za posao. Dakle, pitanje tetoviranja kao prepreke nije više toliko kontraverzno kako to misle "*Baby boomers*¹²" generacije ili generacije X¹³.

5.1. Industrija i djelatnost tetovaže

Zanat ili umjetnost tetoviranja, neovisno kakvim ga pojedinac smatra, zasigurno je kompleksna vještina koja, kao i sve druge, zahtijeva puno truda i rada kako bi se usavršila do mjere gdje će *tattoo* umjetniku/majstoru netko povjeriti svoje tijelo, svoju kožu pod koju će on staviti tintu (vječni biljeg) i takvu uslugu i naplatiti. Prikladan citat za potkrjepu ove rečenice možemo pronaći u *Encyclopedia of Body Adornment*, (DeMello, 2007):

"Naučiti tetovirati iz knjige jednako je uspješno ostvareno kao i naučiti plivati iz knjige u dnevnoj sobi."

- Samuel Steward, *tattoo* umjetnik

Samuel Steward kao majstor za tetoviranje cijeni vlastiti rad i trud te ga, naravno, brani od vjerojatno zavidnih negativnih komentara ili izjavljuje ovu rečenicu kao vodilju za buduće mlade majstore tetoviranja. U istoimenom dijelu, o počecima modernih *tattoo* umjetnika DeMello (2007) konstatira kako se ulazak mladih majstora/umjetnika promijenio jednako kako se promijenila i sama kultura tetoviranja u 1970-ima. Dok je nekoć bilo tipično za nove *tattoo* šegrte da uče s iskusnim umjetnicima, učeći zanat na spor način, mnogi mladi umjetnici danas naručuju stroj i osnovnu opremu od dobavljača opreme za tetoviranje i sami započinju svoj posao. Jedan od razloga za to je proliferacija mladih *tattoo* umjetnika koji žele biti majstori i nedostatak starijih koji bi mlade provukli kroz obuku.

¹² *Baby boomers* – generacija ljudi rođeni u godinama nakon Drugog svjetskog rata, odnosno između 1946. i 1964. godine

¹³ Generacija X – generacija ljudi rođeni od 1960. do 1980. godine

Osim toga, mnogi mladi *tattoo* majstora izlazi iz umjetničke škole misleći da, budući da već znaju crtati (ili slikati ili kipariti), ne moraju učiti tetovirati, posebno ne od *tattoo oldtimera*. Suvremeno tetoviranje se razvija posebice kada je riječ o dizajnu, ali i o zdravstvenim i higijenskim standardima koje su nametnuli novi umjetnici. Suvremeni *tattoo* umjetnici preferiraju raditi po narudžbi, odnosno rad koji su sami izradili, najčešće uz pomoć klijenta, a ne kopirali ili reinterpreterali već postojeći dizajn. Osim toga, oni snažno potiču svoje kupce da dizajniraju vlastite tetovaže. Tetoviranje je danas područje koje pokreću mladi, u kojem dominiraju mladi umjetnici s izobrazbom za likovnu umjetnost i visokim stupnjem tehničke vještine i kreativnosti, te njihovi mladi klijenti, s odvažnim dizajnama na rukama, glavama, nogama i tijelima.

Hirschmann (2014) ističe težinu svladavanja vještine tetoviranja. „Postati stručan u ovoj umjetnosti kompliciran je proces koji zahtijeva godine prakse. Samo najposvećeniji studenti uložiti će vrijeme, trud i troškove potrebne za savladavanje ovog lukavog zanata. (...). Neobučeni, nekvalificirani *tattoo* umjetnici u industriji su poznati kao "grebači"“ (Hirschmann, 2014: 34). Biti umjetnik i imati inspiraciju za stvaranje estetski zadovoljivih dizajna nije jedina bitna stvar za *tattoo* umjetnika. Postoje i drugi faktori iz ostalih područja znanja i znanosti koje svaki majstor tetoviranja mora poznavati, a oni su sljedeći (Hirschmann, 2014: 35):

- *Nešto osnova anatomije* – potrebno im je grubo poznavanje ljudskog živčanog sustava kako bi se minimizirala bol njihovih zahvata te izbjegla moguća oštećenje živaca.
- *Patogeni koji se prenose krvlju* – bolesti kao što su hepatitis i HIV/AIDS šire se kontaktom sa zaraženom krvlju. Tetoviranje je krvav proces, pa umjetnici moraju znati kako zaštititi sebe i svoje kupce.
- *Rukovanje opremom* – rukovanje opremom za tetoviranje kompliciraniji je proces nego slikanje kistom. Umjetnici moraju ovladati i održavati svaki dio opreme kako bi postigli željene rezultate.
- *Čistoća* – *tattoo* umjetnici su po zakonu obvezni sterilizirati svoju opremu, održavati svoje radne prostore čistima i pravilno odlagati otpad povezan s tetovažama. Oni moraju poznavati i slijediti mnoga pravila koja reguliraju ove aktivnosti.
- *Papirologija* - ugovori, fakture i ostala papirologije dio su umjetnikove dnevne rutine.
- *Kardiopulmonalna reanimacija (CPR)* - *tattoo* umjetnici moraju poznavati tehnike hitne medicinske pomoći u slučaju da njihova ljudska platna padnu u nesvijest ili dožive druge poteškoće.

Naravno osim navedenih čimbenika koji su tek indirektno povezani s djelatnošću tetoviranja, svaki majstor ne počinje jednostavno tetovirati klijenta prilikom prvog dolaska ili dolaska na dogovoreni termin, bez da se prije toga ne postigne jasan dogovor oko dizajna, veličine i položaja tetovaže. „Zapravo, samo stvaranje tetovaže na koži samo je jedan dio posla *tattoo* majstora. *Tattoo* majstori koji sebe smatraju finim umjetnicima rekli bi da to nije ni glavni dio. Najvažniji aspekt njihovog rada, prema njima, je dizajniranje umjetničkog djela koje će se urezati u kožu klijenta. Faza dizajna je proces u više koraka koji počinje konzultacijama. Klijent sjedi s *tattoo* umjetnikom i opisuje tetovažu koju želi što je detaljnije moguće. Nakon konzultacija klijent odlazi, a umjetnik kreće s dizajnom. Može provesti dane listajući umjetničke izvore, skicirajući i manipulirajući softverom za slike kako bi stvorio željen dizajn.

Kada umjetnik misli da je napravio očekivano, klijent se vraća i gleda umjetničko djelo. Umjetnik osigurava da je sve učinjeno točno kako je zamišljeno. Ako ne, klijent traži promjene, a umjetnik mijenja sliku onoliko puta koliko je potrebno. Kada klijent konačno odobri dizajn, umjetnik kopira obrise djela na komad posebnog papira za prijenos. Papir se zalijepi na kožu klijenta. Kad se odlijepi, obrisi ostaju kao grubi vodič za umjetnika. Klijent provjerava i odobrava veličinu i položaj slike. Tek tada konačno može početi primjena tetovaže“ (Hirschmann, 2014: 40).

5.1.2. Izabrani pokazatelji

Najviše podataka o industriji tetovaža dolazi iz Sjedinjenih Američkih Država. Name, Marine Agency Corp, (2022) tvrdi kako prema najnovijim vijestima o industriji tetovaža i analizi tržišta, *tattoo* industrija je još uvijek jaka u SAD-u, bez znakova usporavanja. Tinta za tijelo postala je veća *mainstream* tema i pojava zahvaljujući trendovima slavni i, generalno, većoj vidljivosti tetovaža u društvu. Poduzeća (obrti) za tetoviranje i *piercing* imaju relativno niske početne troškove, pa stručnjaci u industriji tetovaža vjeruju da je tetoviranje stabilna djelatnost. Osim toga, "milenijalci" su dobna skupina koja će vjerojatno imati tetovaže, pa kako oni u potpunosti ulaze u radnu snagu, stavovi se mijenjaju i to u povoljnom smislu prema tetovažama općenito.

Prema podacima sa *Market Research-a* autor LaRosa (2018) iznosi sljedeće: prihodi industrije tetovaža gotovo udvostručili od 2007. Ona je sada industrija od 3 milijarde dolara godišnje. Međutim, treba imati na umu da kada vidite riječi "industrija tetovaža", to zapravo znači sljedeće: *tattoo* studiji, *body piercing* koji su dodatna usluga studija za tetoviranje i uklanjanje tetovaža koje obično radi *MediSpa* ili dermatolog. Tetoviranje iznosi 1,3 milijarde dolara godišnje, *piercing* donosi gotovo milijardu dolara, a uklanjanje tetovaža čini ostatak prihoda. Industrija tetovaža raste za gotovo 10% svake godine već više od desetljeća. Industrijski analitičari vjeruju da će se ovaj trend nastaviti i u 2020-ima. S druge strane te medalje, prema najnovijim statistikama uklanjanja tetovaža, industrija uklanjanja tetovaža sada nadmašuje rast studija za tetoviranje. Očekuje se da će usluge uklanjanja tetovaža rasti za 18% godišnje u sljedećih nekoliko godina. Prosjek otvaranja studija za tetoviranje i *piercing* u cijeloj zemlji iznosi oko 27.000 USD. To može varirati ovisno o državnim i lokalnim licencama, regulatornim naknadama, najmu objekata i drugim čimbenicima. Nakon što *tattoo* umjetnik ima uspostavljenu klijentelu i izgradi dobru reputaciju, može zaraditi više od 50.000 USD godišnje.

Uz nedavni porast rasta industrije tetovaža, nije neobično da veći *tattoo* studio generira više od pola milijuna dolara prihoda godišnje, ako ima nekoliko umjetnika koji iznajmljuju prostor. Profitne marže za *tattoo* studije su oko 55%, što je izuzetno dobro (za usporedbu, restorani obično imaju 7 do 10% profitne marže).

„*Tattoo* studiji su nekada imali negativniju reputaciju. Prije samo nekoliko desetljeća, nije bilo neobično pronaći jedan salon za tetoviranje u gradu koji se nalazi dolje uz željezničku prugu, pored ronilačkog bara.

Danas, s povećanom popularnošću prilagođenih tetovaža, vjerojatnije je da ćete pronaći studio za tetoviranje u glavnoj ulici pored vašeg omiljenog kafića, jer su gradske službe postale podložnije ovoj djelatnosti. S obzirom na to, lokalni propisi koji okružuju industriju mogu se uvelike razlikovati od grada do grada“ (Marine Agency Corp, 2022.). Na temelju ovih podatak, nije teško reći kako je industrija tetovaže prosperitetna industrija sa, za sada, dobrostojećom budućnosti u kojoj kreativni, uporni i poduzetničkim duhom nastrojeni *tattoo* umjetnici mogu ostvariti dobru zaradu, reputaciju i razvijati svoje poslovanje.

Valjalo bi primijetiti i spomenuti i uklanjanje tetovaže. Prema dostupnim podacima, ono čini nešto više od 23% prihoda *tattoo* industrije (Marine Agency Corp, 2022.), što je pomalo iznenađujuća činjenica obzirom da se do sada kroz rad gradi priča o rastu popularnosti tetoviranja i njezinog prihvaćenja. Međutim, nije nužno kako se klijenti uklanjanja tetovaže koriste ovom uslugom kako bi imali kožu bez tetovaža, već je moguć slučaj i uklanjanja jedne kako bi se ustupilo mjesto drugoj tetovaži, ali ipak je više vjerojatno kako većina klijenata uklanja tetovaže jer su požalili što su ih, na prvom mjestu, uopće i napravili.

Gledamo li ovu situaciju s ekonomske strane, mnogi *tattoo* studiji nude i usluge uklanjanja tetovaži, čime zapravo samo ostvaruju još širu klijentelu i povećavaju svoj prihod. „Ljudi se odlučuju na uklanjanje tetovaža iz raznih razloga, iako je najčešći žaljenje. Mnogi ljudi su se tetovirali bez dovoljno razmišljanja o tome, ili su dobili loše promišljen dizajn ili ime (sada bivšeg) partnera na svojim tijelima. Drugi ljudi osjećaju da su im se životi promijenili otkako su se tetovirali i više ne žele podsjetnik na prethodni život ili smatraju da će ih tetovaže ometati u novoj karijeri ili vezi. Bivši članovi bandi i bivši osuđenici često uklanjaju tetovaže jer tetovaža trajno obilježava njihovu kriminalnu prošlost na njihovim tijelima. Ironično, mnogi *tattoo* majstori sada nude usluge uklanjanja tetovaža svojim klijentima koji više ne žele svoje stare tetovaže“ (DeMello, 2007: 271).

Nadalje DeMello (2007) smatra kako je danas najpopularnija, iako skupa, metoda uklanjanja tetovaža laserska kirurgija, koju izvodi liječnici u privatnim poliklinikama, ali i neki *tattoo* majstori u svojim studijima. Lasersko uklanjanje tetovaža uključuje korištenje svjetla za razbijanje pigmenta tetovaže. Proces je pomalo bolan pa pružatelji ove usluge svojim klijentima često nude kremu za umrtvljivane koja ublažava bol. Proces traje nekoliko tjedana ponavljanjem tretmana kako bi se u potpunosti ili uglavnom uklonila tetovaža, iako dužina vremena će se razlikovati ovisno o boji i veličini dizajna. Neki liječnici, koji rade sa savjetovaništem ili grupama mladih, nude besplatne usluge uklanjanja tetovaža bivšim zatvorenicima i bivšim članovima bandi koji žele ukloniti stigmu svojih prijašnjih udruženja.

5.2. "Prijetnja" na tržištu rada ili ne?

Do sada, više uopće nije dvojbeno kako je popularnost tetoviranja unazad par godina znatno porasla, osobito u slučaju mlađeg stanovništva, pripadnika generacije Z, ali i među "milenijacima" koji čine većinu radne snage društva u cijelosti.

S obzirom na stigmu koja prati tetovažu, postavlja se pitanje tetoviranog pojedinca na tržištu rada. Odnosno, hoće li posjedovanje tetovaže (na vidljivom mjestu) pojedincu otežati mogućnost zaposlenja ili će možda imati manje šanse za napredovanju na poslu u odnosu na druge pojedince?

French i dr. (2016) u članku "*Tattoos, Employment, and Labor Market Earnings: Is There a Link in the Ink?*" raspravljaju o ovim pitanjima. „Tetoviranje je iskusilo dramatičan porast popularnosti i prihvaćenosti posljednjih godina. Sve do kasnog dvadesetog stoljeća, tetoviranje u razvijenim zemljama bilo je ograničeno uglavnom na mornare, zatvorenike i pripadnike bandi. Ovi stereotipi znatno su erodirali od tada i tetovaža se sada proteže daleko od generacijskih, kulturalnih, spolnih, socio-demografskih i geografskih granica. Na primjer, u SAD-u, nedavne procjene sugeriraju da oko 21% odraslih ima barem jednu tetovažu, i da su žene zapravo one koje će se više vjerojatno tetovirati.

U Australiji 14,5% odraslih ima tetovažu i veća je vjerojatnost da će se tetovirati mladići nego druge demografske skupine, ali žene svih dobnih skupina, visokoobrazovane profesionalke i starije individualke također se tetoviraju brzorastućom stopom. Kada činjenica ne bi bila da su tetovaže u biti trajne slike na tijelu, ovi fascinantni sociološki trendovi mogli bi biti ništa drugo nego hir ili prolazna modna izjava. Štoviše, položaj tetovaže je ključni čimbenik jer su neka područja tijela vidljivija i možda više odbojna (npr. lice, vrat, šaka, ruka) od drugih (npr. leđa, trbuh, rame, noga, stopalo), barem poslodavcima koji bi mogli biti protiv zapošljavanja radnika čiji izgled može potencijalno uvrijediti kupce ili uzrokovati poremećaj na radnom mjestu“ (French i dr. 2016: 1212-1213). Osim što se za ključni čimbenik ističe položaj tetovaže, možemo pretpostaviti kako priroda i sektor rada, organizacijska kultura i svjetonazor samog poslodavca mogu biti presudni faktori o pozitivnim ili negativnim učincima koje tetovaža na radnom mjestu nosi.

French i dr. (2016) ističu kako je tetoviranje tek nedavno postalo *mainstream* društva te da iz tog razloga postoji mali broj istraživanja o potencijalnim posljedicama ili prednostima za one koji se odluče tetovirati. Nadalje smatraju kako posjedovanje tetovaže, a naročito na vidljivom mjestu, može negativno, ali i pozitivno utjecati na nečiju vezu ili šanse prilikom zapošljavanja. Međutim utjecaji tetovaže je vjerojatno heterogen između demografskih i profesionalnih skupina. Želi se reći da, na primjer, u profesionalnom sportu pojedinci s tetovažama mogli bi se smatrati snažnijim natjecateljima iz razloga što tetovaža može biti simbol snage i junaštva. Slično tome, tetoviranje bi moglo biti uvjet za prihvaćanje u određeno društvo poput glazbenih bendova ili motociklističkih klubova, ali s druge strane moglo bi biti i razlog odbijanja pristupa nekom društvu ili organizaciji. Što se tiče poslova sa izraženim kontaktom s klijentima, tetovaža može predstavljati problem u obavljanju posla zbog zastrašujućeg osjećaja koji ona može pružati kupcima ili stvaranja straha da tetovirane osobe, nisu osobe od povjerenja. Iako poprilično stereotipno, istina je da se među kupcima i dalje stvara takav osjećaj.

Uzmemo li u obzir cijelo tržište rada, popularnost tetovaže, koja je do sada već "podebljano" prezentirana, i moderno društvo koje teži anti-stereotipnom ponašanju, mogli bi reći kako bi morale postojati industrije (ne uključujući, industriju tetoviranja i sport) koje ne samo da su ravnodušne prema tetovažama već ih, u jednu ruku, potiču i smatraju prednošću prilikom

razgovora za posao. „Ako postoje, razlike u zapošljavanju i zaradama, one mogu nastati zbog čistih razlika u produktivnosti, diskriminacije na temelju posjedovanja tetovaže (od strane poslodavca ili kupca), signaliziranja zaposlenika ili neke kombinacije ovih čimbenika. S druge strane, neke industrije i zanimanja (npr. glazbenici, glumci, sportaši, barmeni, stilisti, modni savjetnici) mogu zaposliti i nagraditi one koji imaju trendi tetovaže. Stoga je prisutnost razlika u zapošljavanju i zaradama dvosmislena“ (French i dr. 2016: 1213).

Nadalje autori objašnjavaju kako su za potrebe saznanja utjecaja tetovaže na zapošljavanje i zaradu koristili nacionalne reprezentativne podatke iz SAD-a i Australije. Također, kroz razne reference ističu zanimljivu pretpostavku kako fizička privlačnost pozitivno utječe na zaposlenikove rezultate na radnom mjestu, što posljedično znači kako tetovaže, pogotovo one vidljive, izravno utječu na zaposlenost i dohodak. „Hamermesh i Biddle (1994.) smatraju da ljepota ima značajan utjecaj na zaradu: postoji “kazna za jednostavnost” od 5-10% i premija ljepote od 4-5%. (...). Proširujući ovu temu, Robins, Homer i French (2011.) otkrivaju da osobnost i njegovanost također utječu na zaradu, čak i nakon što su uvjetovani fizičkom privlačnošću.

Ovi rezultati pružaju dokaz da niz nekognitivnih osobina, koje možda djeluju zajedno, mogu igrati važnu ulogu u određivanju ishoda na tržištu rada. Iz toga proizlazi da bi tetovaže, osobito one vidljive, mogle biti značajno povezane sa zaposlenjem i zaradom. (...). Nekoliko studija dokumentira korelaciju između vidljivih tetovaža i negativnih stavova poslodavaca. (...). *Timming* (2015) je proveo kvalitativne intervju s 15 menadžera za zapošljavanje u sektoru usluga u Škotskoj. Rezultati potvrđuju da menadžeri općenito nisu skloni zapošljavanju tetoviranog kandidata, a stupanj predrasuda poslodavca povezan je s tim gdje se tetovaža nalazi na tijelu, vrstom organizacije ili industrije, interakcijom s kupcima i žanrom tetovaže. (...). Ovi zaključci o stavovima ukazuju da bi moglo postojati diskriminacija poslodavaca pri zapošljavanju i određivanju plaća za tetovirane radnike. Međutim, s obzirom na starost ovih podataka, stavovi poslodavaca prema tetovažama s vremenom su se promijenili. Na drugom kraju spektra, neka istraživanja pokazuju da su tetovaže povezane s percepcijom povećane fizičke privlačnosti. Ako prevladava, ovaj bi osjećaj mogao rezultirati većim mogućnostima zapošljavanja i većom zaradom za tetovirane radnike, osobito one u zanimanjima s opsežnom interakcijom s kupcima“ (French i dr., 2016: 1214-1215).

Spomenuto istraživanje provedeno u članku *Tattoos, Employment, and Labor Market Earnings: Is There a Link in the Ink?* služiti će kao izvor podataka za sljedeću tablicu koja će pokušati bolje prikazati korelaciju između tetovaže i tržišta rada. Podaci izneseni u tablici odnose se na Sjedinjene Američke Države, a prosječna dob ispitanika iznosi 29 godina.

Tablica 1. Povezanost tetovaže i tržišta rada

	Muškarci (N=7 426)		Žene (N=7763)	
	Bez tetovaže (N=6516)	Sa tetovažom (N=910)	Bez tetovaže (N=7010)	Sa tetovažom (N=753)
Nezaposlen/a (%)	4,6	7,1	4,1	6,1
Na punom radnom vremenu (%)	79,5	74,2	64,1	58,0
Osobna godišnja primanja (USD)	39 782	36 480	27 681	24 729
Socijalni status:				
Nizak (%)	18,7	24,7	17,9	26,5
Srednji (%)	60,5	60,8	62,6	59,7
Visok (%)	20,7	14,5	19,5	13,8

Izvor: izrada autora prema French i dr. (2016)

Podaci iz tablice 1 ne idu u korist tetovaže kao prihvatljive kulturološke pojave na radnom mjestu. Iako razlike nisu velike i dalje su vidljive i ukazuju na to da ipak postoji veza između "tinte" tržišta rada. Najveća razlika očituje se u socijalno statusu, gdje vidimo kako postoji nešto znatnija razlika između postotka pripadnosti niskom i visokom socijalnom statusu, gdje su tetovirane osobe u lošijem položaju. Stupnjevi socijalnog statusa prikazani su u rasponu od 1 – 10, odnosno kao nizak (stupaj 1, 2, i 3), srednji (stupanj 4, 5 i 6) i visok (7 i više) socijalni status. Nizak status (1) označava građanine sa najlošijim poslom, edukacijom i primanjima, dok građani na visokim i uglednim radnim mjestima, potkovani najboljom edukacijom te visokim primanjima označavaju visoki status (10).

Međutim, iako ova tablica baca sjenu na tetoviranje, ipak treba uzeti u obzir kako se u zadnjih nekoliko godina viđenje tetovaže znatno promijenilo u društvu. Prema Britt: *Alternatively Speaking* (2019) pogled na tetovaže na radnom mjestu je evoluirao u zadnjih 13 godina te se više male tetovaže ne doživljavaju kao "poljubac smrti" kao nekoć.

Podacima koje je objavila *Dalia Research* iz Berlina tvrdi kako danas 33% Kanađana te 40% Britanaca ima barem jednu, a u Sjedinjenim Američkim Državama taj broji iznosi i 46%. Više nije neuobičajeno vidjeti tetovaže svih veličina i stilova među ljudima različite dobi, stila, karijere, itd. Tako na primjer, danas su manje reakcije na tetovaže liječnika nego li prije. Iako poslovni svijet danas puno više prihvaća tetovažu, stigma je i dalje prisutna u određenoj mjeri. Ovisno o karijeri ili organizaciji u kojoj se posao traži, tetovaže ustvari mogu pomoći, ali i odmoći. Tetovaže koje mogu biti pokrivena znatno su prihvatljivije od onih koje se pojavljuju na podlakticama, vratu i licu. Prednosti i nedostaci tetovaže na radnom mjestu su sljedeći (Indeed Editorial Team, 2021):

Prednosti dopuštanja tetovaža na radnom mjestu: *a) promicanje individualnosti* – kada je zaposleniku dopušteno da pokaže svoje tetovaže na radnom mjestu, može se osjećati cjenjenijim kao pojedinac; *b) moguća privlačnost klijenteli* – na primjer, u dizajnerskoj ulozi tetovirani zaposlenik može pokazati visoko razvijen estetski osjećaj, što bi se moglo svjediti mnogim klijentima; *c) njegovanje prijateljstava na radnom mjestu* – sklonost tetovažama često može biti način na koji će se pojedini kolege povezati povećavajući time svoju produktivnost usred bolje radne atmosfere; *d) promicanje raznolikosti* – dopuštajući tetovaže na radnom mjestu, organizacija uključuje osoblje različitih životnih pozadina;

e) privlačenje većeg broja kandidata – kako bi tvrtka osigurala privlačenje najvećeg broja talentiranih potencijalnih zaposlenika, otvorena politika prema tetovažama je ključna; *f) nadahnjujuća kreativnost* – polje kao što je grafički dizajn ili čak kulinarska umjetnost, kreativno razmišljanje može dovesti do inovativnijeg poslovanja.

Nedostaci dopuštanja tetovaža na radnom mjestu: *a) kupci možda neće odobriti tetovažu* – neke organizacije možda neće dopustiti tetovaže jer vjeruju da bi kupci negativno reagirali na njih; *b) tetovaže mogu promovirati previše ležernu atmosferu* – tetoviranje je aktivnost slobodnog vremena, o toj temi mogu biti previše ležerni i smanjiti fokus na posao; *c) tetovaže bi mogle ometati neke zaposlenike* – tetovaža može izazvati nelagodu radnika konzervativnije kulture ili ometi fokus promicatelja tetoviranja.

Na početku poglavlja spominje se posao barmena kao radno mjesto na kojem bi tetovaže mogle, ne samo prihvaćene kao ravnopravne već i, biti prednost. Posao barmena ili *bariste* posao je koji je žestoko fokusiran na odnos s kupcima i predstavljanje svoje "firme" direktno u očima klijenata. Naravno, ovisi o kojoj organizaciji se radi i njezinoj kulturi. Razlike mogu biti velike ovisno o tome pričamo li o radnom mjestu barmena/bariste u gradskom kafiću koji je jedan poslovni objekt kao cijela firma ili pričamo li o npr. lancu kafića *Starbucks* gdje vjerojatno postoje jasne regulative o kodu odijevanja kao i pravilima o tetovažama na radnom mjestu.

Slika 8. Izrazito tetovirani barista na radnom mjestu

Izvor: <https://www.pexels.com/> (pristupljeno 22.03.2022.)

Slika 8. može poslužiti kao potvrda o prihvaćenosti tetovaža na radnom mjestu barmena/bariste kao i sljedeće: „Tetovaže kave osvajaju svijet. NOC se ponekad naziva 'onim kafićem s tetoviranim *baristama*'.

Nadamo se da to nije jedino čega se ljudi sjećaju (očito je i naša kava ok), naše *bariste* često pitaju što znače njihove tetovaže pa smo se osjećali primorani podijeliti njihove priče sa svim našim čitateljima“ (NOC Coffee Co., 2019).

Što se tiče *Starbucks* lanca kafića, kroz istraživanje na internetu možemo lako doći do njihove regulative i politike o tetovažama koja glasi: „Želimo da se kupci usredotoče na vas, a ne na vaš *body art*. Tetovaže su dopuštene, ali ne na licu ili vratu. Tretirajte tetovaže kao što se odnosite prema govoru – ne možete psovati, davati mrske komentare ili vulgarne šale na radnom mjestu, no vi ni vaše tetovaže “ (Starbucks Corporation, 2014). Naravno ovo radno mjesto samo je jedno u nizu, ali budući da se karijera profesionalnog barmena ili bariste smatra vrlo ozbiljnim zanimanjem, možemo reći kako je ovo „pobjeda“ za kulturu tetoviranja na tržištu rada.

Jedno od zanimljivih zanimanja s aspekta tetovaža je medicinski tehničar /medicinska sestra. Američko udruženje medicinskih sestara nema službena pravila ili propise o tome je li prihvatljivo da medicinske sestre imaju tetovaže. Propisi su u rukama ustanove i njihove pojedinačne politike o tetovažama u zdravstvenoj industriji. Čak i ako ustanova nema uspostavljenu politiku tetoviranja, može postojati društvena stigma na medicinskim sestrama s vidljivim tetovažama. Gotovo svugdje je zabranjeno imati tetovaže na licu čak i ako ustanova nema službenu politiku protiv tetovaža na licu. Bolnice, zdravstvene ustanove, škole i starački domovi često će imati različite pravila ovisno o tome gdje radite i s kim radite. Neke uobičajene politike *Body Art*a za medicinske sestre su a) morate potpuno pokriti svaku tetovažu dugim rukavima ili zavojima; b) tetovaže iznad ovratnika ili ispod lakta nisu dopuštene; c) nema vidljivih tetovaža prilikom kute i d) velike ili uvredljive slike moraju se sakriti“ (Removery, 2021)

5.2.1. Tetovaže vojnika: hrvatsko i američko iskustvo

Budući da je vojska bitan dio društva svake zemlje, a biti profesionalni vojnik radno je mjesto kao i svako drugo, (ne)prihvaćenost tetovaže u vojnom sustavu višestruko je zanimljivo. Do sada smo uglavnom o tetovažama govorili na temelju primjera i radova stranih autora, no ovdje se osvrćemo na vojnike Republike Hrvatske kao primjer te koristimo Pravilnik o službi u Oružanim snagama Republike Hrvatske.

U pravilniku stoji samo jedno pravilo (u članku 24. stavki (5), točki 6) koje se odnosi na tetovaže, te ono glasi: „nije dopušteno nošenje nakita ni tetovaža na licu te tetoviranje na vidljivom dijelu tijela“ (Oružane snage Republike Hrvatske, 2009).

Stavka ovog pravilnika previše je sveobuhvatna i ne daje jasnu sliku o tome na kojem mjestu nije dozvoljeno imati tetovaže. Navodi se "vidljivo mjesto", međutim što se točno smatra pod time, uzima li se u obzir vidljivo mjesto za vrijeme nošenja uniforme dugih ili kratkih rukava? Odgovor na ovo pitanje možemo pronaći u magazinu "Hrvatski Vojnik", koji u jednom od svojih izdanja, u tekstu o medicinskom pregledu i psihologijskom testiranju potencijalnih

ročnika i kadeta, navodi: „Zanimljivo je i da nisu poželjne tetovaže na vidljivim mjestima (ruka od podlaktice prema šaci, vrat, lice...)“ (Vlahović, 2016).

Ovim tekstom jasno se određuje na što se misli pod "vidljivo mjesto", ali s druge strane navodi se kako tetovaže nisu poželjne, a ne kako su zabranjene. Je li moguće da su se pravila iz zakona ublažila od 2009. godine kada je pravilnik stupio na snagu? Tetovaža se već u 2016. godini „izborila“ za manju stigmatu i neprihvaćenost na radnim mjestima, međutim vojska je ipak vojska i predstavlja jedinstvo i jednakost, dok je tetoviranje više individualnog karaktera. U razgovoru s nekoliko vojnih djelatnika, za potrebe ovog rada, dobivene su informacije kako je danas moguće ući u sustav Oružanih snaga Republike Hrvatske kao vojna djelatna osoba ukoliko kandidat posjeduje tetovažu npr. na podlaktici. Međutim, isto tako iskazali su kako je (gotovo pa) nemoguće napredovati na dočasničke i časničke pozicije unutar vojske ukoliko vojnik nosi vidljive tetovaže. U današnje vrijeme mnoge talentirane, obrazovane i sposobne mlade osobe zbog vidljivih tetovaža na podlakticama ne mogu se razvijati i doprinositi interesima svoje države.

Tetovaža se u vojsci najviše povezuje s američkim vojnicima, što nije iznenađenje obzirom na povijest dvadesetog stoljeća. Američka vojska ažurirala je svoju regulativu o tetovažama na tijelu vojnika, a neke od ključnih, donesene novim zakonom, prema Powers (2019) su sljedeće: politika vojske zabranjuje tetovaže koje bi se mogle smatrati uvredljivim, bez obzira na to gdje se pojavljuju na tijelu. Konkretno, propisi zabranjuju: a) ekstremističke tetovaže; b) nepristojne tetovaže; c) seksističke tetovaže i d) rasističke tetovaže. Općenito, politika tetoviranja vojske dopušta većinu tetovaža (osim onih koje spadaju u gornje "uvredljive" kategorije), ali zabranjuje većinu onih koje bi bile vidljive u uniformi.

Međutim, vojni propisi dozvoljavaju jednu tetovažu prstena na svakoj ruci. Što se tiče položaja na tijelu, tetovaže nisu dopuštene na: a) glavi; b) vratu iznad linije majice; c) unutar kapaka, usta ili ušiju i d) na zapešću i šakama/dlanovima. "Trajna šminka", odnosno tetovaže koje se koriste kao trajne obrve ili olovka za oči, dopuštena je sve dok slijedi vojna pravila o šminkanju. Naravno, takav oblik tetoviranja dopušten je samo za žene i zahtijevaju da se šminka/tetovaža "nanosi skromno i konzervativno".

Iz navedenog uviđa se kako postoje znatne razlike u kulturi tetoviranja kada su u odnosu ova dva vojna sustava. Politika o tetovažama u američkoj vojsci ne samo da je puno otvorenija, već je i u sitne detalje jasno definirana, što u pravilima hrvatske vojske nije slučaj. Iako se spomenuta referenca temelji na službenom pravilniku, detaljniju i potpunu politiku o tetovažama u vojsci Sjedinjenih Država možemo pronaći u dokumentu "*Army Regulation 670-1*" koji je dostupan na službenim stranicama vlade SAD-a

6. TETOVAŽA U 21. STOLJEĆU: EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE

Teorijski dio rada pokazao je kako je tetovaža iznimno zanimljivo pitanje s aspekta kulture, ali i ekonomije. U samom uvodu postavili smo tri istraživačka pitanja: (i) U kojoj mjeri je tetovaža postala popularna i rasprostranjena od svojih povijesnih početka te koja joj je generacija stanovnika najsklonija? ; (ii) Iako živimo u modernom i globaliziranom društvu, postoji li i dalje diskriminacija prema tetoviranim ljudima?; (iii) Kojem sektoru pripada tetoviranje kao djelatnost?

Teorijski dio rada ponudio je dio odgovora na ova pitanja, no empirijski dio ima za cilj prikupiti mišljenje pojedinaca o tetovažama s kulturološkog aspekta kao i razmišljanja osoba koje se bave tetoviranjem kao djelatnošću.

6.1. Metodologija istraživanja

Za potrebe prikupljanja podataka koristile su se dvije metode – metoda ankete i metoda intervjua. Istraživanje je provedeno na sljedeći način:

1. aspekt – generalno mišljenje društva o tetovaži kao kulturološkoj pojavi – proveden je kao anketno istraživanje na uzorku veće skupine pojedinaca koji su međusobno nezavisni, žive na različitim geografskim lokacijama i u različitim kulturama. Anketa je provedena kroz *Google docs* obrasce, od koji su u optjecaj bila puštena dva primjerka, jedan (na hrvatskom jeziku) za domaće ispitanike i jedan (na engleskom jeziku) za međunarodne ispitanike. Putem ove dvije ankete prikupljeni su podaci koji će predstavljati generalno mišljenje ljudi o tematici koju rad obrađuje, a budući da su podaci prikupljeni na dva različita jezika, rezultati će biti prikazani odvojeno koristeći *MicrosoftOfficeExcel* za izradu tablica i grafova.

2. aspekt – stajalište prema tetovažama (na radnom mjestu) organizacija direktno i indirektno povezanih s industrijom ekstremnih sportova – proveden je kao intervju s poslovnom organizacijom (Plaka Watersports) i prikupljanje verificiranih informacija od strane poslovne organizacija (Red Bull Croatia) kroz razgovor putem elektroničke pošte (*e-maila*) i otvorene forme za kontakt preko službene stranice. Kao u prvom aspektu, rezultati ovog dijela istraživanja bit će prikazani odvojeno, budući da je jedan dio rezultata dobiven kroz intervju putem aplikacije za video sastanke – *Zoom*, rezultati će biti prikazani kao citirani odgovori na pitanja odgovorne osobe iz spomenutog sportskog centra.

Dok je drugi dio rezultata dobiven kao tekstualna informacija pružena Red Bull-ovog odjela za ljudske resurse i kao takav će biti prikazan.

3. aspekt – informacije iz prve ruke o industriji/djelatnosti tetovaže – proveden je kao upitnik namijenjen osobama koje su usko vezane uz ekonomiku tetoviranja ili bolje rečeno kroje ovaj pojam. Upitnik je proveden kroz kontaktiranje *tattoo* studija/umjetnika putem elektroničke pošte (*e-mail*) u čijem primitku su poslani dokument sa izjavom o korištenju prikupljenih

podatak i upitnik u *PDF* i *MicrosoftOfficeWord* formatu. Ispitanici su, naravno, osobe koje ili posjeduju vlastiti *tattoo* studio ili su zaposleni kao *tattoo* majstori. Rezultati istraživanja bit će prikazani u potpunosti kao pitanje – odgovor svakog ispitanika.

6.2. Rezultati istraživanja

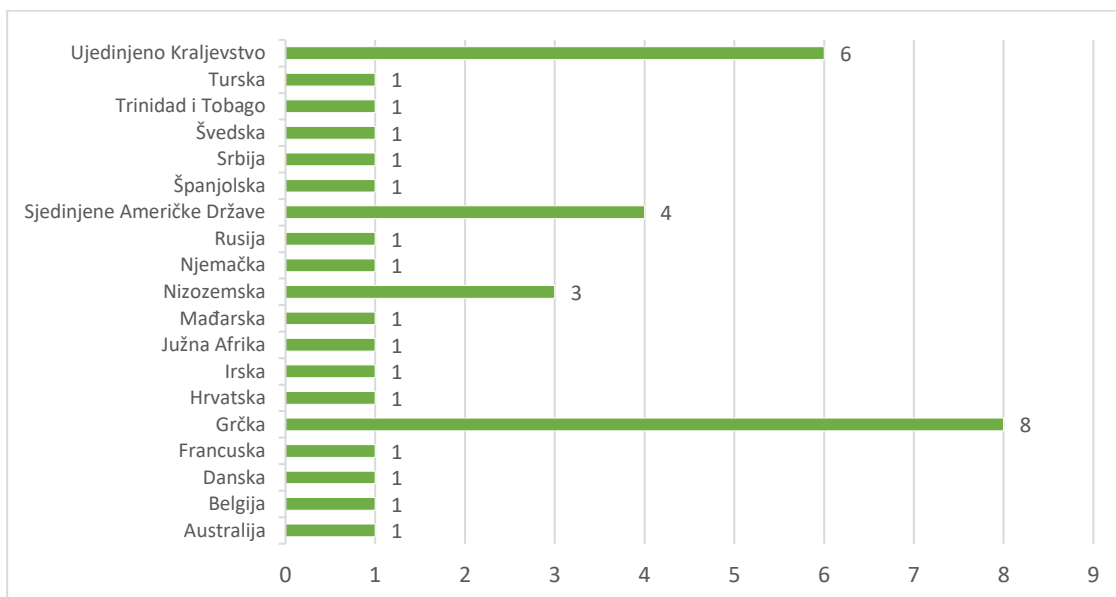
Anketa iz prvog aspekta istraživanja provedena je na dva jezika, hrvatskom i engleskom. Anketa na engleskom jeziku obuhvatila je ispitanike izvan granice Republike Hrvatske čime je istraživanje dobilo na svojoj interkulturalnoj raznolikosti i vrijednosti. Sveukupno anketom je sakupljen uzorku od 110 ispitanika. Obje ankete imale su ista pitanja, osim iznimnog pitanja u anketi na engleskom jeziku gdje je bilo potrebno navesti državu iz koje ispitanik potječe. Prvih nekoliko pitanja bila su općeg karaktera, odnosno prikupila su neka osnovna obilježja ispitanika kao što su spol, dob i zanimanje. Većina odgovara statistički je obrađena, dok su odgovori na pitanja otvorenog tipa prezentirani tekstualno na način da su izdvojene grupe sličnih odgovora i zanimljivi jedinstveni odgovori.

Tablica 2. Osnovna obilježja (dob, spol i zanimanje) ispitanika

Vaša dob?	Hrvatska	Međunarodno	Ukupno
Manje od 18	0	0	0
18 - 21	35	7	42
22 - 28	37	5	42
29 - 35	1	2	3
36 - 45	1	1	2
Više od 45	0	21	21
Vaš spol?			
Žensko	49	14	63
Muško	25	22	47
Vaše trenutno zanimanje?			
Učenik	0	1	1
Student	60	8	68
Zaposlen	10	12	22
Nezaposlen	3	3	6
Samozaposlen	1	12	13

Iz prethodne tablice vidimo kako je većinski dio ispitanika ženskoga spola, iako to nije slučaj gledamo li odvojeno na međunarodne ispitanike gdje je muški spol ipak više zastupljen. Također uviđamo dobnu skupinu koja se ističe među stranim ispitanicima, čak 58% ispitanika životne je dobi iznad 45 godina te radi toga, činjenica da je 12 ispitanika stranog porijekla samozaposleno, nije iznenađujuća. Ispitanici iz Hrvatske ističu se u dobi od 18 do 28 godina, od kojih su većina studenti.

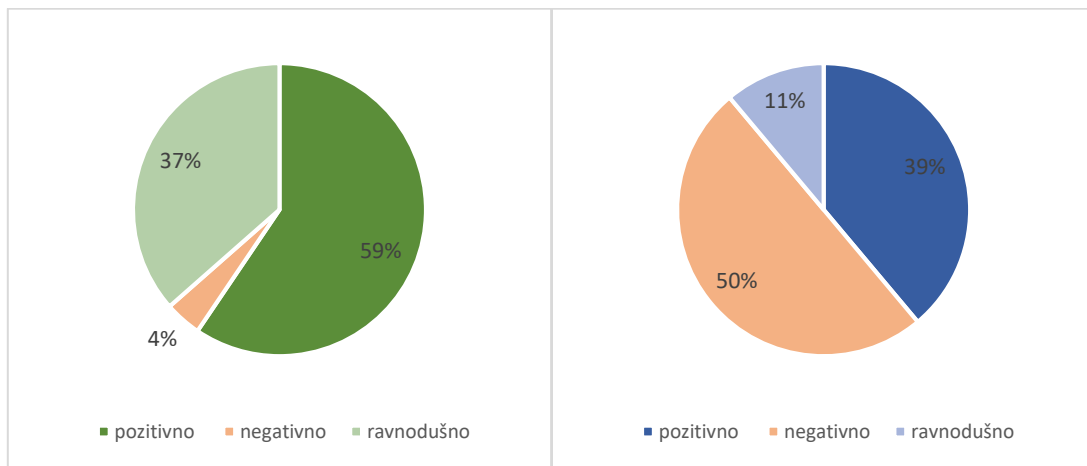
Takva raspodjela dobne skupine prikazuje stavove prema tetoviranju mlađe i starije generacije.

Grafikon 1. Demografska raznolikost međunarodnih ispitanika

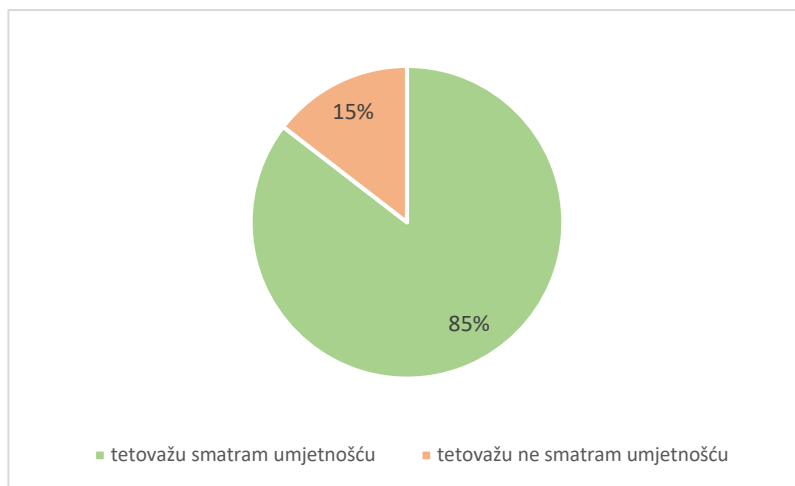
Kako je vidljivo iz prvog grafikona, anketom je obuhvaćeno 19 različitih zemalja, uključujući i RH. Najviše stranih ispitanika dolazi iz Grčke, što je povezano s drugim aspektom istraživanja i odrađenim intervjuom s grčkom poslovnom organizacijom, čiji su članovi bili voljni ispuniti anketu.

Četvrto pitanje glasilo je "Ukoliko ste zaposleni molim Vas napišite o kojem je radnom mjestu riječ ili ako ste samozaposleni, čime se bavi vaša djelatnost." te kako je spomenuto, spadalo je u pitanja otvorenog tipa, a odgovori su bili razni kao npr.; policajac, odgojitelj u vrtiću, nastavnica ekonomske grupe predmeta, vlasnik ugostiteljskog obrta, vlasnik trgovine na veliko i malo, windsurf instruktor, zamjenik direktora u prodaji opreme za pletenje, menadžer prodaje, arhitekt, vozač kamiona, psiholog, vlasnik obradivog zemljišta, vojnik, medijski dizajner, itd.

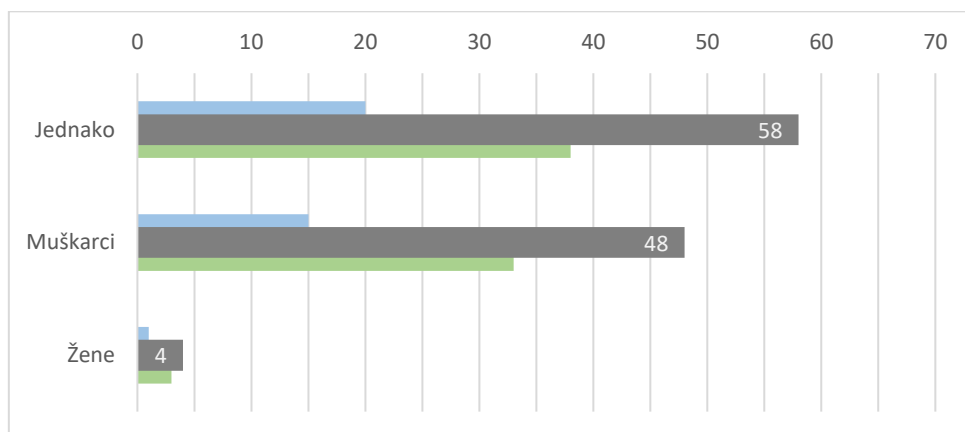
Grafikon 2. Generalno stajalište prema tetovažama, hrvatski ispitanici (lijevo), međunarodni ispitanici (desno)

Vidi se jasna veza između dobi sudionika i njihovog stajališta prema tetovažama. Sjetimo li se kako je većina međunarodnih ispitanika u dobi iznad 45 godina, nije iznenađenje kako 50% ove skupine tetovaže smatra negativnom pojavom, dok 59% hrvatskih ispitanika, od koji je većina mlađe od 28 godina, prema tetovažama ima pozitivno stajalište. Sljedeće pitanje istraživanja ("Molim Vas ukratko opišite Vašu prvu pomisao na riječ "tetovaža"") bilo je direktno povezano te kao pozitivni odgovori isticali su se: sloboda, umjetnost, cool, privlačno, kreativnost itd. Dok su negativni odgovori bili: nepotrebno, buntovnik, uništavanje prirodne ljepote tijela, bacanje novaca itd.

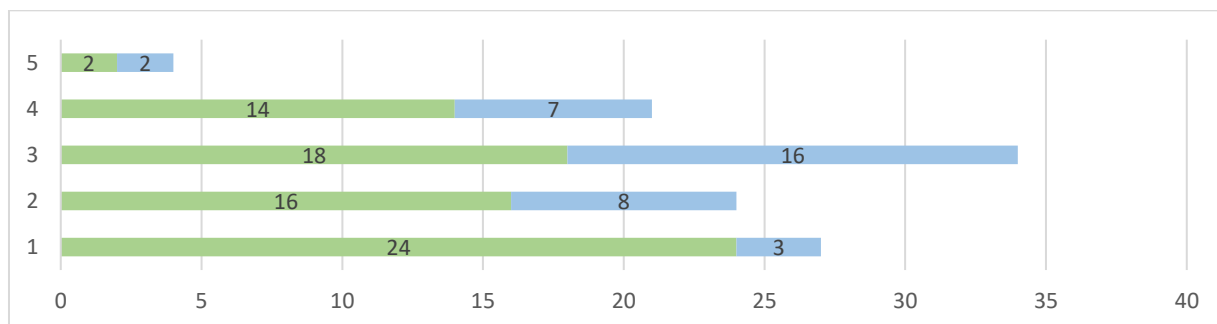
Grafikon 3. mišljenje ispitanika o pitanju: je li tetovaža umjetnost?

Ovaj grafički prikaz nije podijeljen na strane i domaće ispitanike, iz razloga što su odstupanja u postotnom rezultatu minimalna. Od 110 ispitanika, čak 85% smatra da tetovaža je umjetnost. Što se lako povezuje s teorijskim dijelom rada gdje se kao mišljenje javnosti u modernom vremenu tetovaža također smatra umjetnošću.

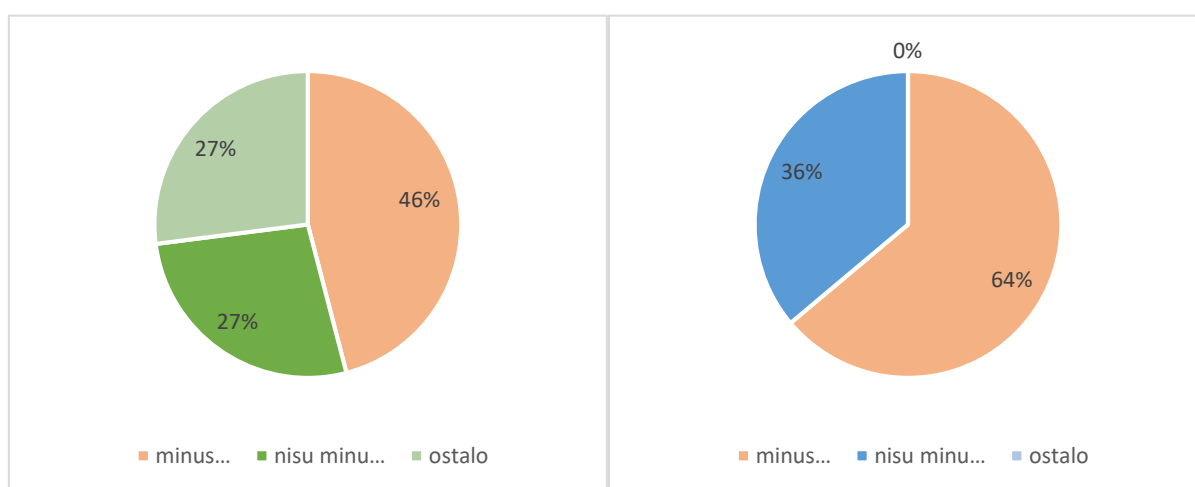
Grafikon 4. Mišljenje o učestalosti tetoviranja između spolova, broj ukupnih odgovora (sivo) hrvatski (zeleno) internacionalni (plavo)

Kada se radi o mišljenju ispitanika o tendenciji spolova za tetoviranjem, većina ispitanika (njih 58) smatra kako ne postoji velika razlika, odnosno da se i muškarci i žene jednako učestalo tetoviraju. Dok ipak samo četiri odgovora glase kako se žene češće tetoviraju, što može ukazivati na ipak veću tendenciju muškaraca za tetoviranjem.

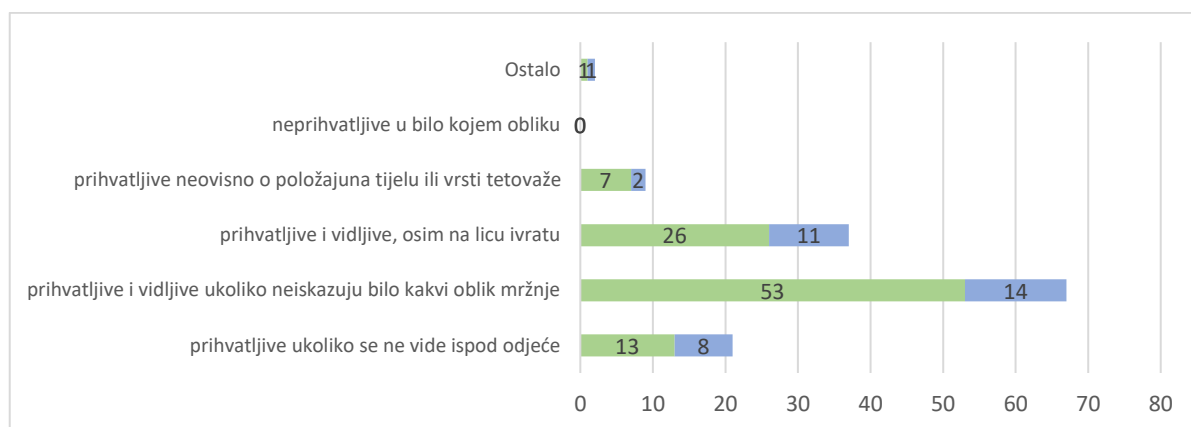
Grafikon 5. Ljudi koji imaju vidljive tetovaže su impulzivniji od onih koji nemaju, hrvatski (zeleno) internacionalni (plavo)

U kojoj mjeri se ispitanici slažu kako su ljudi sa vidljivim tetovažama impulzivnije prirode, gdje je br. 1 značio potpuno ne slaganje, a br. 5 potpuno slaganje. Većina ispitanika odabirući broj tri ostalo je suzdržano, a ostatak se ipak značajno više nalazi ispod broj tri, što u zaključka govori kako nema povezanosti između tetovaža i impulzivne naravi. Sljedeće pitanje tražilo je mišljenje o razlozima tetoviranja, pozitivni odgovori prevladavaju, ali pronašlo se i nekoliko negativnih, te se ističu sljedeći odgovori: „Ljudi se žele istaknuti i osjećati posebno, zabava, smatraju lijepim i zanimljivim imati tetovažu, cijene ljepotu tetovaže, obilježiti time neki trenutak, osjećaj, stav, povezanost s bliskom osobom“, „Estetski razlozi, sentimentalni razlozi“, „Često hirovi u mlađoj životnoj dobi“, „Privremene ideje ljepote (za osobu koja se tetovira) bez razmatranja uloge vremena“, itd.

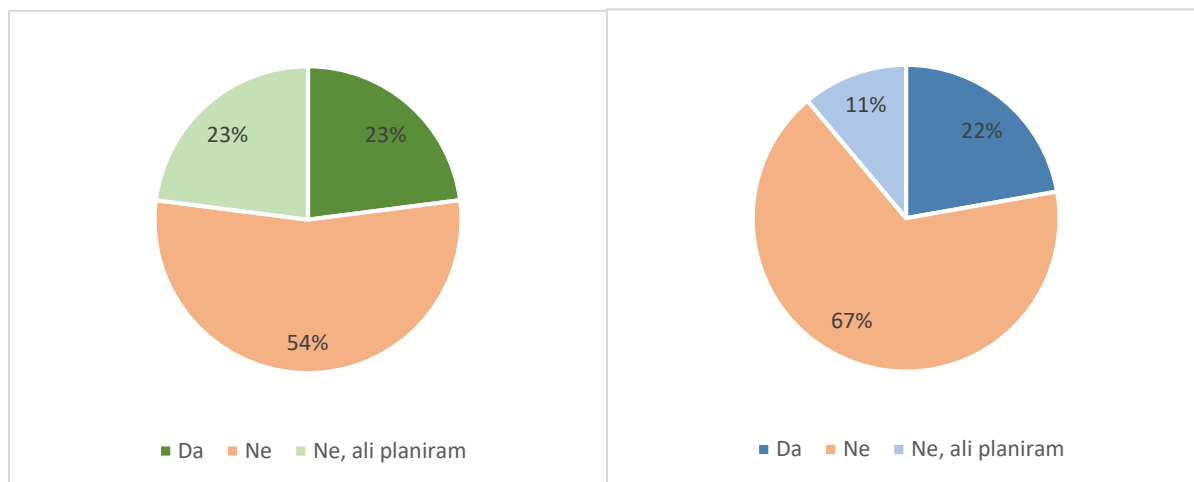
Grafikon 6. Mišljenje o utjecaju tetovaže prilikom zapošljavanja, hrvatsko (lijevo) strano (desno)

Većina stranih ispitanika smatra kako tetovaža negativno utječe ostvarenja posla prilikom selekcijskog procesa. Dok kod domaćih ispitanika negativno mišljenje ne čini više od 50%, 27% mišljena spada u kategoriju ostalo jer su ispitanici dali šire mišljenje, od koji je većina da sve ovisi o radnom mjestu, pa možemo zaključiti kako se domaće mišljenje dijeli na pola.

Grafikon 7. Stav ispitanika o prihvaćenosti tetovaže na radnom mjestu, hrvatski (zeleno) strani (plavo)

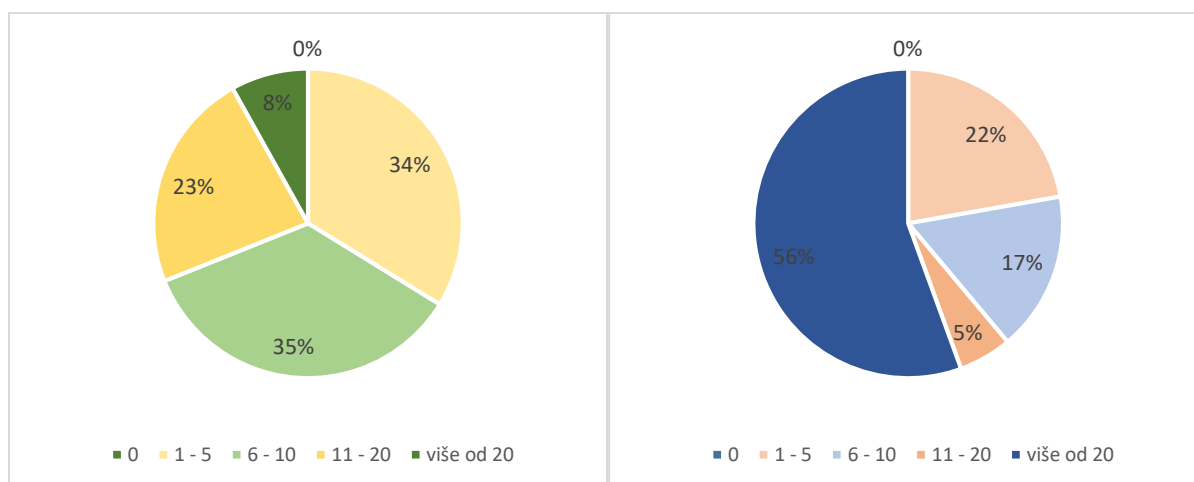
Stavovi ispitanika prema tome trebaju li i u kojoj mjeri, tetovaže biti prihvaćene na radnom mjestu su poprilično podijeljeni. Međutim, zanimljivo je kako ni jedan od ispitanika nije naveo da smatra kako nikakav oblik tetovaže nije prihvatljiv na radnom mjestu, što je ohrabrujuća činjenica za promicatelje tetoviranja.

Grafikon 8. Postotak sudionika koji posjeduju tetovaže, hrvatski (lijevo) internacionalni (desno)

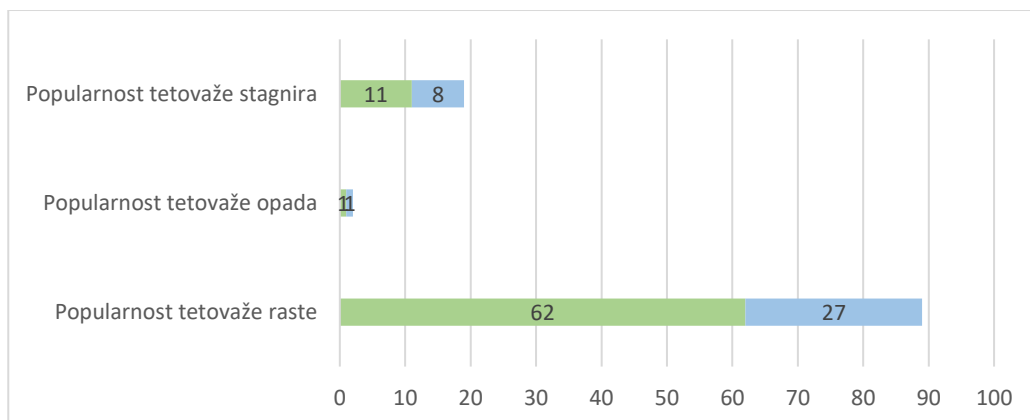
U obje sup-grupe ispitanika većina ih ne posjeduje tetovaže (25 od 110 ispitanika posjeduje), gdje čak 78% internacionalnih ispitanika ne posjeduje. To nije ustvari nikakvo iznenađenje, sjetimo li se prve tablice u istraživačkom dijelu koja pokazuje kako je 58% stranaca starije od 45 godina, te oni vjerojatno kroje ovu strukturu tetoviranosti. Dok je kod domaćih ispitanika broj ne tetoviranih i sličan, kada bi se 23% posto kandidata koji se nekad u budućnosti planiraju tetovirati, omjer bi skoro bio u ravnoteži. Na sljedeće pitanje - *Ukoliko posjedujete tetovaže, Molim Vas napišite jeste li se susreli sa diskriminacijom prilikom zapošljavanja i/ili na radnom mjestu* - ispitanicu su većinom odgovorili da nisu, osim jedne studentice koja je doživjela diskriminaciju prilikom polaganja ispita.

Tetovirani ispitanici su također dali odgovor na količinu tetovaža koje posjeduju. Devetero ima jednu tetovažu, četrnaest ih ima između dvije ili četiri, te jedan ispitanik posjeduje sedam tetovaža.

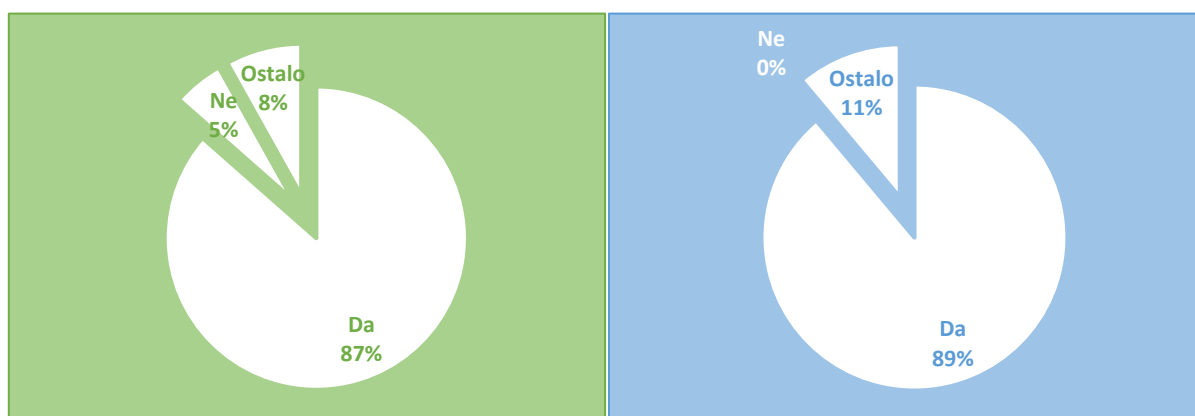
Grafikon 9. Broj tetoviranih poznanika, domaći i. (lijevo) strani i. (desno)

Najprimjetnija je činjenica kako od svih ispitanika ne postoji ni jedan koji ne poznaje makar jednu tetoviranu osobu. U slučaju stranih ispitanika, čak 56% njih poznaje više od dvadeset osoba s tetovažom, dok je u Hrvatskoj statistika nešto drugačija, graf i dalje odaje dojam kako u društvu postoji veliki broj tetoviranih pojedinaca.

Grafikon 10. Mišljenje ispitanika o trendu rasta popularnosti tetovaže, hrvatsko (zeleno) strano (plavo)

77% stranih i 84% domaćih ispitanika, što je ukupno 89 od 110, smatra kako popularnost tetovaže i dalje drži rastući trend. Od ostalih, izuzev tek dva ispitanika koji smatraju kako popularnost opada, većina smatra kako trend trenutno stagnira te da je tetovaža popularna, ali za sada neće još više jačati kao kulturološka pojava.

Grafikon 11. Biti tattoo majstor pošten je i ugledan posao, domaći i. (zeleno) strani i. (plavo)

Ponovo vidimo zanimljive rezultate kod stranih ispitanika, gdje je 89% izrazilo kako djelatnost tetoviranja smatra poštenim i uglednim zanimanjem, 0% odgovora "ne" ipak ne znači da nitko od njih ne smatra suprotno, jer u 11% odgovora "ostalo" našla su se dva odgovora koja smatraju da nije. Što se tiče domaćih ispitanika tek 5% ne smatra ovo zanimanje poštenim i uglednim, a 8% ostalih opisuje kako je posao pošten, ali nije ugledan.

Firma **Plaka Watersports**, subjekt je drugog dijela istraživanja koje rad provodi. Prikupljanje informacije ostvarene su kroz intervju putem video poziva koji je bio sniman, intervju je bio poprilično dug i opširan, stoga su iz odgovora izvučeni neki citati i prikladno prevedeni na hrvatski jezik. Ispitanik je bio menadžer i vlasnik navedenog poduzeća te kao prvo pitanje a) trebao je opisati o kakvoj je firmi riječ (kada i gdje je osnovana, kakve usluge pruža?) i surađuje

li često s proizvođačima opreme za vodene sportove, a odgovor je glasio: „*Plaka Watersports osnovana je 2001. godine na otoku Naxos (plaža Plaka) u Grčkoj i posluje već 21 godinu. Započeli smo tako što smo nudili vodene sportove. Mi smo windsurf centar, ljudima koji znaju poznaju sport nudimo iznajmljivanje opreme i naravno nudimo windsurf lekcije za početnike i napredne surfere. Također, imamo dva glisera kojima pružamo lekcije iz skijanja na vodi i "wakeboarding", ili vučemo ljude koji već poznaju ovaj sport. Iznajmljujemo i SUP daske za veslanje, kanue, pedaline te pružamo zabavu ljudima šlepajući ih gliserima na, za to namijenjenim, napuhancima. Nakon 13 godina poslovanja preselili smo lokaciju centra par stotina metara niže na plaži i u sklopu novog dodali smo bar i restoran. Da, poslujemo sa proizvođačima opreme, stalno i svake godine. Očito ostvarujemo puno komunikacije i među nama postoji obostrano poštivanje, tijekom rada promijenili smo nekoliko dobavljača opreme, oni s kojima ne surađujemo često stupaju u kontakt s nama.*“

Intervju se drugim pitanjem dotaknuo teme rada i tražio od ispitanika da navede susreće li često tetovaže u svojem poslovanju: „*Odgovor je, očito, da. Vrlo često susrećem ljude s tetovažama, pitanje je vrlo široko tako da je odgovor jednostavan. Jamčim da bi i moji kolege iz industrije naveli isti odgovor. Dobar razlog iz toga je što smo na plaži i ljudi koji nas posjećuju nose kupaće kostime, te su tako vidljive one tetovaže koje bi inače bile skrivene ispod odjeće.*“

O popularnost tetovaže u ovih sportova u smislu profesionalne razine, kakva je kultura tetoviranja među sportašima objasnio je: „*Gledamo li na profesionalce sve ovisi o kojem vodenom sportu se radi. Na primjer, nećemo baš vidjeti "monoski" vozače sa tetovažama, dok "wakeboarding" sportaši često imaju tetovaže, što je povezano s kulturom skateboardinga i "pobunjenički" nastrojenom grupom društva. Drugi primjer je windsurf, gdje sve ovisi od stila. Slalom surferi jako rijetko nose tetovaže, dok surferi novog "freestyle" stila nose.*“

Na stajalište Plaka Watersports centra prema tetovažama odgovorio je: „*Osobno posjedujem tetovaže. Ne pravim razlike između ljudi koji imaju i nemaju tetovaže. U mnogo aspekata smatram kako tetovaže mogu biti dobre za ljude u ovoj djelatnosti, jer centar vodenih sportova je kao ambasador cool, opuštenih ljudi koji vole sportove i u ovoj kulturi tetovaža potpuno prihvaćena.*“

Naravno radi li se o ekstremima, poput uvredljivih ili tetovaža koje promiču oblik mržnje kao npr. tetovaža svastike, u tome slučaju neću surađivati s takvom osobom. Također, izrazito tetovirano lice (osobno nemam problema s tim), razmišljajući o klijentima, previše je ekstremno biti tetoviran na licu.“

O tetovažama na administrativnim i menadžerskim pozicijama proizvođačkim poduzećima iz industrije vodenih sportova odgovorio je: „*Ne, smatram kako tetovaže nisu problem na ovim pozicijama, ali isto tako mislim kako veliki brandovi ne bi išli u ekstreme s tetovažama. Razmišljajući naglas, budući da je windsurf olimpijski sport, možda bi mogao reći kako bi se u nekim situacijama tetovaža mogla nametnuti kao minus, ali moje mišljenje je kako tetovaža neće utjecati na uspjeh na ovim radnim mjestima.*“

Mišljenje o tetovažama kao prednosti u industriji: „*Tetovaža može biti plus u ovoj industriji. Pričamo o ljetu gdje, tijelo osobe je slobodno i mislim kako to je to situacija gdje tetovaža zapravo "radi" ono za što je namijenjena, ako imaš tetovaže tada ćeš ih pokazati. Posebno ako*“

su tetovaže lijepe i djela umjetnosti onda zasigurno mogu biti plus, jer tetovaže jesu umjetnička dijela.“

Za kraj intervjua menadžer ispitivanog poduzeća dao je mišljenje o poziciji tetovaže u Grčkoj kulturi općenito, nevezano uz industriju vodenih sportova: *„Sada imam 39 godina, a svoju prvu tetovažu napravio sam s 18, jer sam se tada bavio ekstremnim sportovima npr. skateboarding i brdski motociklizma. Prije 21 godinu tetovaža u Grčkoj bila je tabu tema, ljudi su se tada počeli tetovirati, ali ona nije bila prihvaćena od strane društva. U vojsci je tetovaža imala potpunu stigmatu, prije radi nje nisi mogao napredovati kao vojnik, ali kada sam se ja priključio vojsci (jer u Grčkoj je to obaveza) imao sam 26. godina i tada je tetovaža bila "okej". Danas je tetovaža potpuno prihvaćena, mislim da svaka druga osoba ima tetovažu. Ljudi tetovažu smatraju lijepom i privlačnom, ustvari ona je sada kao dio Grčke što je zapravo lijepo jer usporedivši s prijašnjim društvenim stajalištem, ona sada predstavlja slobodu.“*

Red Bull¹⁴, odnosno poduzeće *Red Bull Adria d.o.o.* – hrvatska podružnica austrijske firme, uključena je u istraživanje kao firma indirektno povezana s vodenim i ekstremnim sportovima kroz distribuciju svima poznatog energetskega pića popularnog među vrhunskim sportašima, naročito onih ekstremnih. Red Bull više nije samo distributer energetskih pića, već je prerastao u globalni samostojeći brand te se pojavljuje kao sponzor, organizator i vlasnik mnogih sportskih i društvenih događaja i ekipa. Na upit o stajalištu poduzeća prema tetovažama na radnom mjestu, odjel za ljudske resurse odgovorio je: *„Naša misija je davati kriiila ljudima i idejama. Naš brend pruža priliku za pomicanje granica. Sportaši, umjetnici, poduzetnici i zaposlenici dobivaju platformu za ostvarivanje svog potencijala. Mi smo nekonvencionalna FMCG tvrtka¹⁵ čiji događaji, projekti, partnerstva i produkcije ne samo da zabavljaju već potiču maštu, grade zajednice, povezuju ljude i stvaraju promjene. Red Bull simbolizira individualnost, autentičnost i kreativnost. To očekujemo i od naših zaposlenika.“*

Tattoo djelatnici/umjetnici subjekt su posljednjeg dijela istraživanja, te su kroz upitnik dali svoje stajalište o industriji u kojoj se nalaze. U istraživanju su sudjelovala tri umjetnika od koji su dva samozaposlen, a drugi radi kao umjetnik u *tattoo* studiju. Identitet ispitanika anoniman je, te uz odgovore koje su pružili navodi se "umjetnik 1.", "umjetnik 2." i "umjetnik 3.". Umjetnik 1. je muška osoba, ima 25 godina i radi kao *tattoo* majstor u *Octopus piercing & tattoo studio Zagreb*. Umjetnik 2. također je muška osoba, ima 32 godine i vlasnik je *tattoo* studija (za čije ime je zatražio da ostane anonimno). Umjetnik 3. muška je osoba s navršenih 37 godina života i svoju *tattoo* djelatnost obavlja u Zagrebu.

Pitanja i odgovori umjetnika su sljedeći:

Molim Vas, svojim riječima definirajte tetovažu.

Umjetnik 1.: *„Tetovaža je vidljiva trajna promjena na koži koja prikazuje rad i stil tattoo artista koji ju je radio na nekoj osobi i može ili ne mora imati posebno značenje.“*

¹⁴ Do kraja 2021. Red Bull je zapošljavao 13.610 ljudi u 172 zemlje (kraj 2020.: 12.618 u 171 zemlji).

¹⁵ FMCG – potrošačka roba s brzim prometom

Umjetnik 2.: „*Tetovaža je trajna modifikacija ljudske kože, ali u stvaralačkom smislu, ona je umjetnička slika i izražaj njenog nosioca i artista koji ju je tetovirao.*“

Umjetnik 3.: „*Tetovaža je trajna slika, koje često priča neku osobnu priču.*“

Možete li navesti Vaš razlog ulaska u svijet tetovaže kao tattoo majstor, te koliko dugo se bavite ovom djelatnošću?

Umjetnik 1.: „*Počeo sam se baviti sa tetoviranjem najviše zbog influence-a bendova i jer sam uvijek viđao tetovaže na raznim artistima, i težio sam prema tome, te sam se dosta rano krenuo baviti time i učiti od raznih artista, a tetoviranjem se bavim već 6 godina.*“

Umjetnik 2.: „*Tetovažom sam se počeo baviti prije 11 godina iz razloga što me uvijek zanimala umjetnost i u tetovaži sam vidio način da postanem sam svoj gazda, ali i jer sam bio slobodnog duha te me nisu smetali stereotipi i stigme javnosti koje su tada još uvijek okruživale.*“

Umjetnik 3.: „*Oduvijek sam volio crtati, slikati i promatrati stvari oko sebe na kreativan način. Kasnije sam upisao i umjetničku školu. Tetoviranjem se bavim 12-ak godina.*“

Prema Vašem mišljenju objasnite, je li biti tattoo majstor specifično zvanje, te zahtjeva li ono poseban talent i puno rada i treninga?

Umjetnik 1.: „*Tetoviranje svakako zahtjeva jako puno truda, volje i ljubavi, smatram da ne može svatko biti tattoo artist pogotovo ako ne ulaže sve navedeno u svoj posao. Talent i trud su ključni za stvaranje dizajna.*“

Umjetnik 2.: „*Kao što biti slikar zahtjeva talent, tako i biti tattoo artist. U našem slučaju stvari su još ozbiljnije jer nam naši klijenti povjeravaju svoju kožu. Rad, trud i konstanto učenje ključni kako bi se postalo tattoo artist.*“

Umjetnik 3.: „*Svako zvanje je na neki način specifično, jer za svaki zanat treba imati smisla, strpljenja i naravno trebaš puno učiti o njemu. Tetoviranje zahtjeva jako puno vježbe, prakse, crtanja na papiru, pa tek onda s mašinicom. Usavršavanje tehnike traje dokle god se time baviš, jer tehnologije napreduju. Ali svakako prvo moraš naučiti crtati, miješati boje, naučiti koja je boja komplementarna kojoj, itd. Za ovakav tip posla moraš imati strpljenja i ljubavi.*“

Možete li, u nekoliko rečenica, odgovoriti na sljedeće: smatrate li da ste Vi umjetnik, te da su Vaši radovi umjetnost?

Umjetnik 1.: „*Smatram jer svaki tattoo artist tetovira i radi dizajn u stilu koji mu najviše odgovara npr. realizam, neo traditional, dotwork i sl. i zato je svaki artist poseban jer ne mogu svi raditi baš sve stilove koji postoje nego se opredijele za jedan ili nekoliko stilova s kojima.*“

Umjetnik 2.: „*Naravno, smatram da jesam umjetnik te da su moji radovi umjetnost. Pogledate li danas tetovaže koje se pojavljuju, pričamo li o lijepim komadima koji je radio profesionalni artist uopće nije fer ne smatrati tetovažu umjetnošću.*“

Umjetnik 3.: „*Ne želim zvučati pretenciozno, pa sam sebe nazivati umjetnikom. Prikladnije mi zvuči riječ kreativac. Ali svakako tetoviranje spada u jedan vid umjetnosti. Naravno, tetoviranje se može odrađivati i kao čisti zanat. Klijent donese gotovu sliku, ti je precrtáš, tu baš nema*

umjetnosti. Ali ako tattoo majstor u svoje radove unese malo sebe, ako sam dizajnira i crta, to već onda definitivno spada u sferu umjetnosti. To može biti vrlo kreativan posao. Neke bih radove definitivno svrstao pod umjetnost.“

Možete li ukratko odgovoriti na pitanje: tetovaža kao djelatnost donosi više ili niže prihode od prosjeka svih ostalih djelatnosti?

Umjetnik 1.: *„Djelatnost je slična kao i ostale, prihodi su visoki ali zato je i sav potrošni materijal dosta skup.“*

Umjetnik 2.: *„Oni artisti koji se uspiju probiti na tržištu i ostvare dobru reputaciju i široku klijentelu, zasigurno će imati nadprosječne prihode, ali treba napomenuti kako potrebni materijal nije jeftin.“*

Umjetnik 3.: *„Ako govorimo o području na kojem živimo, tetoviranje zasigurno nije neki posao koji će vam u financijskom smislu donijeti život na visokoj nozi. Mislím da je ova branša kao i sve u Hrvatskoj na velikom testu održivosti, čisto iz razloga što je u Hrvatskoj teško biti mali poduzetnik. Ali u nekim uređenijim zemljama, tetoviranje je svakako posao od kojega možete iznimno dobro živjeti. Ovaj bih posao u tom smislu okarakterizirao kao i svaki drugi mali biznis. Uz puno ljubavi, odricanja, strpljenja to može biti dobar mali posao.“*

Ukoliko ste vlasnik tattoo studija, možete li u nekoliko rečenica opisati Vaš poduzetnički pothvat osvrćući se pri tome i na težinu ulaska u industriju tetovaža?

Umjetnik 2.: *„Što se tiče pokretanja vlastitog posla u ovoj industriji ne bi htio reći kako je preteško krenuti, ali ni kako su zahtjevi za ulazak mali.“*

Sve ovisi o predanosti i želji pojedinca hoće li pokrenuti obrt ili ne, novčana ulaganja veća su u nekim drugim djelatnostima, ali rizik i konkurencija u današnje vrijeme su prisutni.

Umjetnik 3.: *„Sam ulazak u tu industriju se obično događa postepeno, prvo počnete tetovirati na umjetnoj koži, pa probavate na samome sebi. Proces učenja je spor, tako da kroz vrijeme vi već oko sebe imate interesenata koji skupa s vama "rastu".*

Logičan slijed toga je otvoriti vlastiti biznis, ili se zaposliti kod nekog. Najveća ulaganja u ovom poslu, osim u svoje znanje (jer bez njega ne možete ni krenuti) su ulaganja u mašine za tetoviranje, stolove na kojima klijenti leže ili sjede, klasična uredska oprema, te ostale stvari poput igala, boja, sredstava za dezinfekciju, krema itd. Opet, započeti ovaj posao je kao započeti bilo koji drugi posao, uvijek u startu imaš ulaganja koja kroz neko razumno vrijeme moraš isplatiti, a onda moraš održavati i uslugu i opremu na nivou, te pratiti trendove i nove tehnologije. U hrvatskoj ima sjajnih tattoo majstora i mislim da ta branša lijepo napreduje. Imamo stvarno talentiranih ljudi.“

Ukratko opišite, planirate li u budućnosti pokrenuti vlastiti posao i zašto da/ne?

Umjetnik 1.: *„Ne planiram otvarati svoj tattoo studio, i nisam ni razmišljao o tome s obzirom da sam prezadovoljan ovdje gdje jesam.“*

Smatrate li da konkurencija u industriji tetoviranja: a) raste, b) stagnira, c) opada?

Umjetnik 1.: *a) raste. Umjetnik 2.: a) raste. Umjetnik 3.: a) raste – „Tržište je definitivno u porastu. Mislim da je to sjajno, jer što je zajednica veća, to je bolje za cijelu tattoo scenu u Hrvatskoj. Svi skupa jačamo i poboljšavamo kvalitetu tattoo scene.“*

Molim Vas, navedite koji su najčešći razlozi/motivi Vaših klijenata zbog koji se odlučuju napraviti tetovažu?

Umjetnik 1.: *„Najčešće radi sjećanja na nekoga ili nešto, ili jer im se sviđa moj stil.“*

Umjetnik 2.: *„Neki od najčešćih motiva su uspomene, motivacijske poruke, izražaj osobnih stajališta, ljepota...“*

Umjetnik 3.: *„Klijenti obično imaju neku osobnu priču koju žele pretočiti u sliku. Teme su razne, obiteljske, ljubavne. Ljudi vole imati podsjetnike na svoje kućne ljubimce, na neke svoje pobjede ili poraze. Obično su to stvari koje im nešto znače.“*

Postoje li, na području RH, određene konvencije, seminari, i/ili udruge koje povezuju poduzetnike i djelatnike u tattoo industriji? Objasnite?

Umjetnik 1.: *„Postoje udruge i konvencije (npr. Rijeka expo) ali se učiti tetovirati može jedino uz postojećeg tattoo artista ako bi pristao biti mentor s obzirom da ne postoje škole tetoviranja.“*

Umjetnik 2.: *„Postoje naravno, istaknuo bi konvenciju Rijeka Tattoo Expo, ali osim toga mnogo artista se međusobno poznaje i razmjenjuju ideje i stavove.“*

Umjetnik 3.: *„Postoje tattoo konvencije u Zagrebu i Rijeci gdje se tattoo saloni predstavljaju klijentima.“*

Prema Vašem mišljenju, slažete li se da još uvijek postoji diskriminacija i određena razina neprihvaćenosti prema tetoviranim osobama, te predstavlja li tetovaža "prijetnju" za ostvarenje radnog mjesta?

Umjetnik 1.: *Nažalost još uvijek postoje ljudi koji diskriminiraju osobe sa bilo kojim te zato ne predlažemo da se prva tetovaža radi na jako vidljivom mjestu tipa, vrat ili šaka modifikacijama na tijelu (tetovaža, piercing, sakrifikacija i sl.) ali je toga manje nego prije.“*

Umjetnik 2.: *„Iako je tetoviranje danas prihvaćenije i popularnije nego ikad prije, na radnom mjestu se nažalost još uvijek diskriminiraju tetovaže. U određenim situacijama tetovaže mogu biti i pozitivne. Sve ovisi o poslu kojim se bavite i kulturi vašeg poduzeća.“*

Umjetnik 3.: *„Definitivno još uvijek postoji neka vrsta diskriminacije i to više u poslovnom svijetu nego u privatnom životu. Mislim da je čak i bakicama u dućanu već normalno vidjeti tetoviranu osobu koja pored njih kupuje voće. Ali što se tiče poslovnog života, tu su stvari još uvijek pomalo staromodne, iako idemo u dobrom smjeru. Sada već ponegdje možemo vidjeti i medicinsku sestru s tetovažom. Ljudi se tetoviraju tisućama godina, a zapadni je svijet to popularizirao.“*

Rezultati provedenog istraživanja ukazuju da je danas tetovaža sve prihvaćenija u društvu. Većina mladih pojedinaca izjašnjava se o tetovaži pozitivno te smatraju kako tetovirane osobe ne bi trebale biti stigmatizirane na radnom mjestu. Također smatraju da će popularnost tetovaža u godinama koje dolaze biti sve veća. Umjetnici smatraju kako je tetoviranje industrija koja raste, čak i u Republici Hrvatskoj. Ekstremni sportovi i aktivnosti koje zahtijevaju i

izazivaju adrenalinske reakcije u većini su otvorena i pozitivna po pitanju tetoviranja te je tetoviranje razvijeno kao kultura među njima.

7. ZAKLJUČAK

Tetovaža kao kulturološka pojava egzistira od samih početaka čovječanstva. Kroz svoju povijest tetoviranje se, od primitivnih, bolnih i barbarskih metoda, polako razvijalo prema današnjoj sofisticiranoj tehnologiji koja se koristi za usađivanje tinte pod kožu i stvaranje tetovaže. Jednako tako kroz povijest bilo je puno uspona i padova u popularnosti i prihvaćenosti tetoviranja te su različiti događaji utjecali na njeno shvaćanje i prihvaćanje danas. .

U svojim počecima tetovaža je najčešće označavala negativnu stigmatu jer je bila najzastupljenija kao obilježje ropstva ili kriminala. Usponom kršćanstva krajem 8. stoljeća tetovaža gotovo nestaje iz Europe. Međutim, ona je i dalje postojala u dalekom, tada "nepostojećim", zemljama Amerike, Oceanije, Polinezije. U začecima kolonijalnog doba, moreplovci raznih ekspedicija u Europu su donijeli kulturu tetoviranja, a među njima se najviše istaknuo kapetan James Cook. Iako je to još uvijek bilo doba daleko od pravog uspona tetovaže, promjene su bile u tijeku. Ratna događanja 20. stoljeća vjerojatno su razlog velikog iskoraka popularnosti tetoviranja, čiji su nosioci bili američki vojnici i pripadnici vojne mornarice, među kojima se kultura tetoviranja znato proširila. U godinama poslije Drugog svjetskog rata tetovaža je još uvijek imala negativnu stigmatu, ali već u 60-ima i 70-ima stvari se počinju mijenjati. Iz desetljeća u desetljeće stigma se smanjuje te se sve veći broj ljudi odlučuje na tetoviranje.

Početak 21. stoljeća kultura tetovaže se znatno proširila, ali i dalje je predstavljala prijetnju na tržištu rada. Globalizacija je donijela renesansu tetovaže. Pojavili su se mnogi moderni i estetski prihvatljivi dizajni, koji svoje korijene vuku iz tradicionalnih tetovaža oceanskih i azijskih kultura. Želja za slobodom, individualnosti, izražajem osobnih stavova i kreativnosti neki su od glavnih motiva mlađih generacija zbog kojih je prihvaćenost tetovaže dosegla današnju razinu.

Na temelju teorijskog i empirijskog istraživanja, dobiveni su odgovori na tri istraživačka pitanja: (i) U kojoj mjeri je tetovaža postala popularna i rasprostranjena od svojih povijesnih početka te koja joj je generacija stanovnika najsklonija?; (ii) Iako živimo u modernom i globaliziranom društvu, postoji li i dalje diskriminacija prema tetoviranim ljudima?; (iii) Kojem sektoru pripada tetoviranje kao djelatnost?

Naime, popularnost i rasprostranjenost tetovaže danas je veća nego ikad, te se ona najviše očituje u "Z" generaciji, čije je stajalište o tetovažama u velikoj mjeri pozitivno i odobravajuće je definitivno i potpuno potvrđena kako teorijskim dijelom rada tako i istraživačkim. Iako živimo u modernom i globaliziranom društvu i činjenici da je tetovaža prisutna kroz čitavu povijest čovječanstva, ona i dalje nije u potpunosti prihvaćena u svim sektorima društva, te još uvijek postoji diskriminacija (u određenoj mjeri) prema osobama koje ih posjeduju. Tetovaža kao djelatnost (*tattoo* studio, *tattoo* majstor) pripada kulturnoj industriji, odnosno obuhvaćena je nekim od sektora kreativne industrije. Sami *tattoo* djelatnici to potvrđuju. U sektorima kreativne industrije, koja je nastala kao izvedenica kulturnih industrija i obuhvaća mnoge umjetničke discipline, tetovaža bi mogla biti obuhvaćena pod sektorom broj deset (izvedbene

umjetnosti), ali unatoč mišljenju određenih autora, da ona tamo pripada, tetovaža kao takva (još) nije službeno potvrđena.

Bila ona prihvaćena kao umjetnost ili ne, stigmatizirana na tržištu rada ili prihvaćena kao osobni izbor svakog pojedina, tetovaža ostaje dio kulture. Tetovaža je dio kulture čovječanstva. koja još uvijek izaziva određene dvojbe. Kao autor ovog rada slažem se kako svatko ima pravo na osobno mišljenje, ali predrasude, stereotipi i diskriminacija ne bi trebali imati svoje mjesto u društvu. Iako je stigma koju tetovirane osobe doživljavaju na tržištu rada znatno manja nego na početku prošlog desetljeća, ona i dalje, neopravdano, postoji. Smatram kako tetovaža ne bi trebala narušavati sliku čovjeka i njegovu sposobnost za rad, ali je razumljivo kako krajnosti i ekstremi nemaju i nikad neće imati "svoje mjesto pod suncem".

LITERATURA

1. Arp, R., i Allhoff, F. (2012.). *Tattoos - Philosophy for Everyone I Ink, Therefore I Am*. West Sussex: Wiley-Blackwell.
2. Bennett, T. (2005.). *Kultura: znanost reformatora*. (S. Milivoj, Ur., i A. Pavlinić, Prev.) Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga.
3. Borovac, I. (2007.). *Čovjek - velika ilustrirana enciklopedija*. Zagreb: Mozaik knjiga.
4. Brian; Basketball Word. (2022.). *Basketball Word!* Preuzeto 1. travanj 2022. iz Why do NBA Players have So Many Tattoos?: <https://basketballword.com/why-do-nba-players-have-so-many-tattoos>
5. Britt;Alternatively Speaking. (28. siječanj 2019.). *Alternatively Speaking*. Preuzeto 5. travanja 2022. iz The Growing Acceptance of Tattoos in the Workplace: <https://alternativelyspeaking.ca/the-growing-acceptance-of-tattoos-in-the-workplace/>
6. Čelik Karlović, I. (2004.). *Tattoo body art*. Zadar: Tatto Studio.
7. Cheadle, H. (17. svibanj 2011). *Vice*. Preuzeto 1. travanj 2022. iz A Brief History of Tattoos in the NBA: <https://www.vice.com/en/article/8gmmm4/a-brief-history-of-tattoos-in-the-nba>
8. DeMello, M. (2007.). *Encyclopedia of Body Adornment*. London: Greenwood Press.
9. Dragičević Šešić, M., i Stojković, B. (2013.). *Kultura : menadžment, animacija, marketing* (1. izd.). Zagreb: Kulturno informativni centar.
10. Državni zavod za intelektualno vlasništvo Republike Hrvatske. (2021.). *Državni zavod za intelektualno vlasništvo*. Preuzeto 10. ožujak 2022. iz Kreativne industrije: http://dziv.hr/hr/msp/imam_ideju/imam-ideju-sto-dalje/kreativne-industrije/
11. Eagleton, T. (2014.). *Ideja kulture*. (S. Delalić, Ur., i G. V. Popović, Prev.) Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
12. Eagleton, T. (2017.). *Kultura*. (K. Vujičić, Ur., i K. Biličić, Prev.) Zagreb: Naklada LJEVAK d.o.o.
13. Encyclopædia Britannica, Inc. (2022.). *Encyclopedia Britannica*. Preuzeto 21. Ožujak 2022. iz The Britannica Dictionary: <https://www.britannica.com/dictionary/tattoo>
14. French, M., Maclean, J., Robins, P., Sayed, B., i Shiferaw, L. (26. travanj 2016.). Tattoos, Employment, and Labor Market Earnings: Is There a Link in the Ink? *Southern Economic Journal*, 82(4), str. 1212-1246.
15. Government Publishing Office. (n.d.). *Ben's Guide to the U.S. Government*. Preuzeto 29. ožujak 2022. iz Uncle Sam: 1814: <https://bensguide.gpo.gov/j-uncle-sam>

16. Hirschmann, K. (2014.). *Tattoos, Body Piercings, and Art*. San Diego: ReferencePoint Press.
17. Horvat, J., Mijoč, J., i Zrnić, A. (2018.). *Ars Andizetum*. (S. Katavić-Čaušić, i D. Radl Ćučić, Ur.) Osijek: Andizet - institut za znanstvena i umjetnička istraživanja u kreativnoj industriji.
18. Hrvatska narodna banka. (4. travanj 2022.). *HNB*. Preuzeto 4. travanj 2022. iz Tečajna lista: <https://www.hnb.hr/temeljne-funkcije/monetarna-politika/tečajna-lista/tečajna-lista>
19. Indeed Editorial Team. (23. siječanj 2021.). *Indeed*. Preuzeto 5. travanj 2022. iz Your Guide to Tattoos in the Workplace: <https://www.indeed.com/career-advice/starting-new-job/tattoos-in-a-workplace>
20. Inspirationfeed. (8. ožujak 2022.). *Inspirationfeed*. Preuzeto 1. travanj 2022. iz 55 Incredible Scar Tattoo Cover Ups: <https://inspirationfeed.com/scar-tattoo-cover-ups/>
21. Kang, M., i Jones, K. (1. veljača 2007.). Why do people get tattoos? *Contexts*, 6(1), str. 42-47.
22. Kwiet, K. (27. Siječanj 2021.). *The Sydney Jewish Museum*. Preuzeto 25. ožujak 2022. iz The perpetual markings of Auschwitz: <https://sydneyjewishmuseum.com.au/news/the-perpetual-markings-of-auschwitz/>
23. Labus, M. (2013.). *Kultura i društvo*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
24. LaRosa, John; Market Research. (12. rujan 2018.). *Market Research.com*. Preuzeto 4. travanj 2022. iz Tattoo Parlors & Tattoo Removal Is Now a Booming \$3 Billion Industry: <https://blog.marketresearch.com/tattoo-parlors-tattoo-removal-is-now-a-booming-3-billion-industry>
25. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. (2021.). *Hrvatska enciklopedija*. Preuzeto 4. Ožujak 2022 iz <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34552>
26. Marine Agency Corp. (2022.). *Marine Agency Insurance*. Preuzeto 2. travanj 2022. iz Tattoo Industry Statistics: Is the Tattoo Industry Growing?: <https://marineagency.com/industry-insight-how-is-the-tattoo-industry-doing/>
27. Nezavisne novine. (8. lipanj 2012.). *Nezavisne novine*. Preuzeto 1. travanj 2022. iz Tetovaže olimpijski hit: https://www.nezavisne.com/sport/ostali_sportovi/Tetovaze-olimpijski-hit/153183
28. NOC Coffee Co. (18. srpanj 2019.). *NOC*. Preuzeto 4. travanj 2022. iz Coffee Tattoos: NOC Roastery and Gough Street: <https://noccoffeeco.com/en/blog/coffee-tattoos-featuring-noc-baristas/>

29. Oružane snage Republike Hrvatske. (2009). Pravilnik o službi u Oružanim snagama Republike Hrvatske. *Narodne novine*, 91(09).
30. Pfeifer, Sanja; Ekonomski fakultet u Osijeku. (2018). Interna skripta za kolegije "Menadžment". *Menadžment i okolina*. Osijek.
31. Powers, R. (18. ožujak 2019.). *The Balance Careers*. Preuzeto 5. travanj 2022. iz Army Tattoo Policy: What's Allowed and What's Not: <https://www.thebalancecareers.com/army-tattoo-policy-3344602>
32. Rebane, T., i Chang, W. (30. prosinac 2021.). *CNN*. Preuzeto 1. travanj 2022. iz Sports - China bans footballers from getting tattoos: <https://edition.cnn.com/2021/12/30/football/china-footballers-tattoo-ban-spt-intl/index.html>
33. Removery. (2021.). *Removery - Tattoo Removal & Fading*. Preuzeto 5. travanj 2022. iz 2021 Nursing Tattoo Policy: <https://removery.com/tattoo-policies/nursing/>
34. Schwab, K. (3. prosinac 2015.). *The Atlantic*. Preuzeto 1. travanj 2022. iz Culture - Highbrow Ink: <https://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2015/12/tattoos-high-art/416769/>
35. Starbucks Corporation. (listopad 2014.). Preuzeto 4. travanj 2022. iz Making an Appearance: <https://globalassets.starbucks.com/assets/0AA3D61F-1E22-47BD-A2A2-55F30D357138.pdf>
36. Supek, O. (10. listopad 1989.). Etnos i kulura. *Migracijske i etničke teme*(5), str. 145-153.
37. Village Ink. (21. ožujak 2017.). *Village Ink - tattoo talks*. Preuzeto 1. travanj 2022 iz Underboob Tattoos 101: <https://villageink.wordpress.com/2017/03/21/underboob-tattoos-101/>
38. Vlahović, D. (21. travanj 2016.). Odabir budućih kadeta i ročnika. *Hrvatski vojnik*(498).
39. Zealand Tattoo. (2017.). *Zealand Tattoo - Boutique Maori & Oriental Tattoo Studio*. Preuzeto 30. ožujak 2022. iz Maori Tattoo: The Definitive Guide to Ta Moko: <https://www.zealandtattoo.co.nz/tattoo-styles/maori-tattoo/>

POPIS TABLICA

<i>Tablica 1. Povezanost tetovaže i tržišta rada</i>	44
<i>Tablica 2. Osnovna obilježja (dob, spol i zanimanje) ispitanika</i>	50

POPIS SLIKA

<i>Slika 1. Holokaust tetovaža - tetovaža preživjele zarobljenice nacističkog koncentracijskog logora "Auschwitz"</i>	13
<i>Slika 2. Tradicionalna tetovaža "Moko" na licu starješine Ngapuhija Maora Kingija Taurua</i>	17
<i>Slika 3. "Old School bajker" (lijevo) i moderni, ekstremni off-road motociklist (desno) – obojica nose tetovaže</i>	22
<i>Slika 4. Sleeve (lijevo), back (sredina) i full-body (desno) tetovaža</i>	31
<i>Slika 5. Tetovaža skriva neželjeni ožiljak - (lijevo) prije, (desno) poslije</i>	33
<i>Slika 6. Kat Von D (2010. godine)</i>	34
<i>Slika 7. Memphis Depay - profesionalni nogometaš FC Barcelone i Nizozemski reprezentativac</i>	36
<i>Slika 8. Izrazito tetovirani barista na radnom mjestu</i>	45

POPIS GRAFIKONA

<i>Grafikon 1. Demografska raznolikost međunarodnih ispitanika</i>	50
<i>Grafikon 2. Generalno stajalište prema tetovažama, hrvatski ispitanici (lijevo), međunarodni ispitanici (desno)</i>	51
<i>Grafikon 3. mišljenje ispitanika o pitanju: je li tetovaža umjetnost?</i>	52
<i>Grafikon 4. Mišljenje o učestalosti tetoviranja između spolova, broj ukupnih odgovora (sivo) hrvatski (zeleno) internacionalni (plavo)</i>	52
<i>Grafikon 5. Ljudi koji imaju vidljive tetovaže su impulzivniji od onih koji nemaju, hrvatski (zeleno) internacionalni (plavo)</i>	53
<i>Grafikon 6. Mišljenje o utjecaju tetovaže prilikom zapošljavanja, hrvatsko (lijevo) strano (desno)</i>	53
<i>Grafikon 7. Stav ispitanika o prihvaćenosti tetovaže na radnom mjestu, hrvatski (zeleno) strani (plavo)</i>	53
<i>Grafikon 8. Postotak sudionika koji posjeduju tetovaže, hrvatski (lijevo) internacionalni (desno)</i>	54
<i>Grafikon 9. Broj tetoviranih poznanika, domaći i. (lijevo) strani i. (desno)</i>	54
<i>Grafikon 10. Mišljenje ispitanika o trendu rasta popularnosti tetovaže, hrvatsko (zeleno) strano (plavo)</i>	55
<i>Grafikon 11. Biti tattoo majstor pošten je i ugledan posao, domaći i. (zeleno) strani i. (plavo)</i>	55

PRILOZI

Prilog 1. Anketa provedena u sklopu empirijskog istraživanja (na hrvatskom jeziku)

Kultura i ekonomika tetoviranja

Pitanja Odgovori 74 Postavke

Kultura i ekonomika tetoviranja

Pozdrav, prije svega želim se unaprijed zahvaliti na odvojenom vremenu za pristup anketi! Moje ime je Tvrtko Salamunović, student sam završne godine na Ekonomskom fakultetu u Osijeku. Ovo istraživanje provodim u svrhu pisanja diplomskog rada čiji naslov glasi "Kultura i ekonomika tetoviranja". Tema rada proizlazi iz kolegija "Interkulturalne poslovne komunikacije", te iako velikim djelom sadrži kulturni aspekt, također je i duboko povezana s ekonomskom praksom. Kako bi napisao što kvalitetniji rad, osim stručne literature i odgovarajućih referenci za argumentiranje onog što će u radu biti izneseno, želja mi je sakupiti što veći broj informacija i stajališta pojedinaca prema tetovaži kao kulturološkoj pojavi. Slobodno iznesite svoje mišljenje i stavove na ponuđena pitanja koje će ciljati na (ne)prihvaćenost tetovaže u svakodnevnom, ali i poslovnom životu. Podsjećam kako je anketa anonimna i kako će se Vaši odgovori koristiti isključivo kao rezultati istraživanja za pisanje navedenog rada.

Prilog 2. Anketa provedena u sklopu empirijskog istraživanja (na engleskom jeziku)

Tattoo Culture and Economics

Pitanja Odgovori 55 Postavke

Tattoo Culture and Economics

Hello, first of all I would like to thank you in advance for taking the time to access the survey! My name is Tvrtko Salamunović, I am a final year student at the Faculty of Economics in Osijek. I am conducting this research for the purpose of writing a dissertation entitled "Tattoo Culture and Economics". The topic of the paper derives from the course "Intercultural Business Communication", and although it largely contains a cultural aspect, it is also deeply related to economic practice. In order to write the best possible work, in addition to professional literature and appropriate references to uphold the text presented in the paper, I want to gather as much information and attitudes of individuals towards tattooing as a cultural phenomenon. Feel free to express your opinion and views on the issues offered, which will be aimed at the (non)acceptance of tattoos in everyday and business life. I remind you that the survey is anonymous and that your answers will be used exclusively as research results for writing this paper.

Prilog 3. Pitanja iz intervjua sa menadžerom poduzeća "Plaka Watersports"

Plaka Watersports interview

"Tattoo Culture and Economics" – Master's Thesis

Question no. 1 – First of all can you please describe your center in a couple of sentences, regarding questions: when and where you have been founded? What kind of services do you provide? Do you often cooperate and communicate with the manufacturers of watersports gear? As well freely state any info about your center.

Question no. 2 – Do you often meet people with tattoos through your work within the watersports and windsurf industry?

Question no. 3 – Since you have been in this business for a long time, can you give an opinion on whether tattooing is widespread and popular among people from this sport and industry.

Question no. 4 – Please give your center's point of view on tattoos. Do you look differently at tattooed candidates during the job interview, are there any "anti" tattoo rules in the workplace or similar?

Question no. 5 – In your experience and opinion, can a tattoo negatively affect a person's success on the administrative and managerial positions in manufacturing brands of watersports equipment?

Question no. 6 – Do you think that, in certain cases, a tattoo in the world of water sports can be a plus for athletes or workers in this industry?

Question no. 7 – Since you are a center from Greece (from a different culture than the one in my country) can you give your opinion on the position and popularity of tattoos among the Greek people?

If you have anything more to add on about this topic feel free to do so.

Finally, I want to express my gratitude to you. Thank you for participating in this interview and helping me in writing my graduation thesis, your answers will provide more information about the position of tattoos in certain industries and enrich the quality of my paper.

Prilog 4. Upit za sudjelovanje u istraživanju za tattoo djelatnike zajedno s pitanjima iz upitnika i izjavom o korištenju prikupljenih podataka

UPIT ZA SUDJELOVANJE U ISTRAŽIVANJU ZA DIPLOMSKI RAD

Poštovani,

Moje ime je Tvrtko Salamonović, student sam završne godine na Ekonomskom fakultetu u Dijeku te sam trenutno u procesu pisanja diplomskog rada pod naslovom "Kultura i ekonomika tetoviranja". Budući da, prema mojem mišljenju, tetovaža kao kulturološka pojava postaje sve popularnija i rasprostranjenija i uz činjenicu da osobno posjedujem tetovaže odlučio sam se na odabir ove teme za pisanje diplomskog rada. U radu želim prikazati položaj tetovaže u današnjem društvu i povezati tetoviranje s ekonomskim svijetom. Tetovažu kao djelatnost, osim prikladnim referencama na koje ću se osloniti, želim argumentirati i opisati na temelju realnih i osobno istraženih mišljenja i informacija iz prve ruke, odnosno od vas tattoo majstora. Smatram kako ću provođenjem upitnika među djelatnicima tattoo industrije kvalitetno obogatiti svoje istraživanje, a samim time i rad u cjelosti.

Ovim putem obraćam Vam se s upitom i molbom da sudjelujete u istraživanju za moj diplomski rad. Ukoliko ste voljni ispuniti upitnik i/ili uključiti svoje kolege/zaposlenike, upitnik možete pronaći u istom emailu kojim Vam šaljem ovaj dokument. Napominjem kako je upitnik anoniman, odnosno od Vaših osobnih podataka prikuplja jedino dob, spol i mjesto tattoo studija u kojem obavljate djelatnost (ukoliko ne želite, i ovi osobni podaci neće biti navedeni u diplomskom radu). Izjavom koju navedim na kraju ovog pisma, koja nosi moj vlastoručni potpis, izjavit ću kakao ću se pridržavati navedenih uvjeta.

Pitanja u upitniku, čiji će odgovori biti korišteni u radu (osim pitanja br. 1 ukoliko ispitanik to zahtjeva) su sljedeća:

1. Molim Vas, navedite Vašu dob, spol i mjesto tattoo studija u kojem obavljate djelatnost. – *ukoliko ne želite da se ovi podaci koriste u radu slobodno preskočite pitanje*
2. Molim Vas, svojim riječima definirajte tetovažu.
3. Možete li navesti Vaš razlog ulaska u svijet tetovaže kao tattoo majstor, te koliko dugo se bavite ovom djelatnošću?
4. Prema Vašem mišljenju objasnite, je li biti tattoo majstor specifično zvanje, te zahtjeva li ono poseban talent i puno rada i treninga?
5. Možete li, u nekoliko rečenica, odgovoriti na sljedeće: smatrate li da ste Vi umjetnik, te da su Vaši radovi umjetnost?
6. Možete li kratko odgovoriti na pitanje: tetovaža kao djelatnost donosi više ili niže prihode od prosjeka svih ostalih djelatnosti?
7. Ukoliko ste vlasnik tattoo studija, možete li u nekoliko rečenica opisati Vaš poduzetnički pothvat osvrćući se pri tome i na težinu ulaska u industriju tetovaža (kakva su početna ulaganja, konkurencija na tržištu...)? – *ukoliko ste zaposleni od strane vlasnika tattoo studija preskočite ovo pitanje, te molim Vas odgovorite na pitanje br. 8*
8. Ukratko opišite, planirate li u budućnosti pokrenuti vlastiti posao i zašto da/ne? – *ukoliko već jeste vlasnik, slobodno zaobidite ovo pitanje*
9. Smatrate li da konkurencija u industriji tetoviranja: a) raste, b) stagnira, c) opada?
10. Molim Vas, navedite koji su najčešći razlozi/motivi Vaših klijenata zbog koji se odlučuju napraviti tetovažu?
11. Postoje li, na području RH, određene konvencije, seminari, i/ili udruge koje povezuju poduzetnike i djelatnike u tattoo industriji?
12. Prema Vašem mišljenju, slažete li se da još uvijek postoji diskriminacija i određena razina neprihvaćenosti prema tetoviranim osobama, te predstavlja li tetovaža "prijetnju" za ostvarenje radnog mjesta?
13. Ukoliko imate bilo što da želite nadodati, izjaviti, komentirati... slobodno napišite

Sljedećom rečenicom službeno izjavljujem kako ću se pridržavati gore navedenih uvjeta o provođenju upitnika.

Izjavljujem kako će se odgovori na navedena pitanja koristiti u skladu s uvjetima upitnika koji su opisani u ovom dokumentu i to isključivo u svrhu izrade diplomskog rada pod nazivom "Kultura i ekonomika tetoviranja" autora imena "Tvrtko Salamonović". Također potvrđujem da će uz odgovore citirane u radu stajati samo redni broj ispitanika. Ova izjava biti će prisutna i vidljiva u diplomskom radu.

potpis autora